

Miskolci Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola

Szabó Lőrinc kelet-adriai utazásai

Szerző neve:
Ćurković-Major Franciska

Témavezető neve:
Prof Dr Kabdebó Lóránt DSc,
a Szabó Lőrinc Kutatóhely
vezetője
Professzor emeritusz

Doktori Iskola vezetője:
Dr. Kemény Gábor DSc

Miskolc, 2008.

Témavezetői jelentés
Curkovic-Major Franciska PhD értekezéséről

Elkészült Curkovic-Majos Franciska PhD dolgozata, amely Szabó Lőrincnek a Kelet-Adriai utazásait feltárja, dokumentálja és szembesíti történeti korszakával. Majd egy évtizedes kutatómunka, levéltári és kéziratári kutatásának, helyszíni utánajárásainak eredményeként kimondhatom, hogy majdmindent tudunk ebből a dolgozatból, ami Szabó Lőrincsel ebben a térségben történt. Amit nem tudunk, azt már nem is fogjuk megtudni. Mert mára eltűnt, az idő felszámolta, dokumentálhatósága megszűnt.

A történelmi háttér tisztázásához tudni kell, hogy Fiume és Abbázia a két világháború között sem az SHS királysághoz, sem az azt felváltó Jugoszláviához hozzá nem tartozott. Olasz volt. De Szabó Lőrinc ott járva sorozatos határátlépésekkel járta be a dolgozatban Kelet-Adriaként leírt térséget.

Elmondhatom: Franciska dolgozata teljességre törően lezárult.

Kézzelfogható eredményei: két emléktábla (Abbáziában és Raguza-Dubrovnikban), és a dolgozat, amelyet két nyelven (magyarul és horvátul) jelentetünk meg a Miskolci Egyetem Kutatóhelyén a Szabó Lőrinc Füzetek 10. köteteként.

Franciska dolgozatát mind magyar mind horvát szaklapokban publikálja részleteiben, kielégítve ezzel a PhD dolgozatok hazai és külföldi publikációs igényét.

Curkovic-Major Franciska példamutatóan oldotta meg feladatát, sőt azon is túlmenően, hiszen a tudósi eredményein túl a nagy magyar költő külföldi népszerűsítésének is kiemelkedő személyisége.

Miskolc, 2008. június 1.

Prof Dr Kabdebó Lóránt
DSc, a Szabó Lőrinc Kutatóhely vezetője
Professzor emeritusz

Szabó Lőrinc kelet-adriai utazásai (az értekezés magyar nyelvű összefoglalója)

Az értekezés Szabó Lőrinc kelet-adriai utazásainak helyszíneit kutatja, annak körülményeit írja le és arra keres választ, hogyan lelhetők fel az utazás kiváltotta benyomások és élmények a költő műveiben, és milyen hatással vannak rájuk.

A bevezető, történelmi áttekintést nyújtó fejezet után az értekezés utal a kelet-adriai szakirodalomra, amely alapján Szabó Lőrinc felkészülhetett utazásaira. Először 1925. július 23. és 26. között volt Fiumében *Az Est* munkatársaként, ahonnan a néhány hónap múlva megrendezendő olasz–magyar gazdasági és kereskedelmi konferencia előkészítő megbeszéléseiről tudósított. Az eseményekről három cikkben számolt be. Első cikkének címe *Magyarország, Itália és Jugoszlávia csak közösen mentheti meg Fiumét*. Ebben a kikötőváros első világháború utáni politikai és gazdasági helyzetével foglalkozik. A *Fiume – négy interjúban* Lovag Antonio Rocca, a fiumei Kereskedelmi és Iparkamara kormánybiztosa, Andrea Ossoinack, Fiume volt magyar parlamenti képviselője, az Adria Hajózási Rt. Elnöke, magyar részről pedig Dr. Balkányi Kálmán, az OMKE (Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés) igazgatója felel a feltett kérdésekre. A harmadik újságcikk, a *Jéghegyek a Chianti-tengerben*, a költő és vendéglátói vacsoráját írja le. A cikkek Fiume gazdasági helyzetének ábrázolásán kívül kultúrtörténeti érdekességeket is tartalmaznak. A fejezet lokalizál bizonyos fiumei helyszíneket. A második részben a városhoz kapcsolódó *Tücsökzene* ciklus két verséről, a *Fiume* és *Az utólért csoda* című költeményekről van szó.

A második fejezet Szabó Lőrinc 1934. szeptemberi, abbáziai nyaralását vizsgálja az ottani Imperial szállodában. A nyaraláson keletkezett két költeményében, *A tengeren* és az *Ősz az Adrián* című és a *Tücsökzene* ciklus *Nincsenek* című versében elemzi a tengernek, mint a verseket kiváltó élménynek a szerepét, és rámutat arra a jelenségre, hogy a versek ritmusában megfigyelhetjük a tenger hullámmozgását.

Ezután, mielőtt a tengerpart menti hajóutat tárgyalnám, röviden kitérek a tücsök és kabóca terminus tisztázására. A következő két fejezet foglalkozik a költőnek a Kelet-Adria partja mentén tett utazásaival. Az első az abbáziai nyaralás előtt történt, de mivel a kettő sok pontban kapcsolódik egymáshoz, célszerűnek tartottam egymás után tárgyalni őket. Miközben végigkísérem a költőt, feleségét és kislányát az első utazáson, Kisklára naplója,

a Grieben kiadó útikönyve és a levéltári kutatások alapján azonosított helyszínekről, majd az utazás eredményezte *Mosztári tücsökről* beszélek. A második utazás során, amikor Lóci fiával nyaralt Raguzában, hasonló módszerrel igyekeztem azonosítani a helyszíneket, majd az utazás benyomásai által kiváltott költeményeket vizsgálom: az *Éjszaka a vonaton*, az *Álom a tengeren*, a *Lóci és a szakadék*, a *Dalmácia tücskeihez*, az *Egy raguzai leánderhez* és a *Beszélgetés a tengerrel* című versekben, illetve a *Tücsökzene* ciklus *Dalmácia* című költeményében megkísérlem föllelni az utazás élményeinek nyomát. Egyben hangsúlyozom a tücsköknek ill. kabócáknak és a leándernek, mint versszervező motívumoknak a fontosságát.

Az értekezést záró fejezetben azokat a költeményeket és levélrészleteket veszem sorra, amelyekre a tájleírás jellemző. Elsőként a *Trieszt előtt* című költeményről beszélek, mint a tenger megpillantását megörökítő versről, majd a levélrészletek tájleírásait vizsgálom az irodalmi veduta fogalma szempontjából.

Putovanja Lőrinca Szabóa po istočnom Jadranu

(sažetak disertacije na hrvatskom jeziku)

Disertacija istražuje lokalitete na putovanjima Lőrinca Szabóa po istočnom Jadranu, opisuje njihove okolnosti i traži odgovor na pitanja kako se mogu njihovi utjecaji naći u njegovim djelima, te kako na njih djeluju doživljaji s putovanja.

Nakon uvodnog poglavlja s pregledom povijesti tih krajeva disertacija pregledava i literaturu pomoću kojom se Lőrinc Szabó mogao pripremati na ta putovanja. Prvi put je boravio u Rijeci od 23. do 26. srpnja 1925. kao dopisnik lista *Az Est* kada je izvještavao u pripremnim dogovorima talijansko- mađarske privredne i gospodarstvene konferencije, koja se organizirala nekoliko mjeseci poslije. O događajima je izvještavao o tri članaka. Naslov prvog članka je *Magyarország, Itália és Jugoszlávia csak közösen mentheti meg Fiumét* (Mađarska, Italija i Jugoslavija samo zajednički mogu spasiti Rijeku), u kojem se bavi političkom i gospodarskom situacijom tog lučkog grada nakon prvog svjetskog rata. U članku *Fiume – négy interjúban* vitez Antonio Rocca, vladin povjerenik riječke trgovačke i privredne komore, Andrea Ossoinack, bivši riječki zastupnik Mađarskog parlamenta i predsjednik Jadranske plovidbe, a s mađarske strane dr. Kálmán Balkányi direktor OMKE-a (Zemaljskog mađarskog trgovačkog udruženja) su odgovorili na postavljena pitanja. Treći članak *Jéghegyek a Chianti-tengerben* (Ledeni brijazi u moru Chantija) opisuje večeru pjesnika i njegovih domaćina. Osim opisa riječkog gospodarskog stanja, članci sadrže i kulturno-povijesne zanimljivosti. Poglavlje također locira neke riječke lokalitete. Drugi dio poglavlja govori o dvije pjesme, o pjesmi *Fiume* i *Az utólért csoda* (Dostignuto čudo) zbirke *Glazba cvrčaka*.

Drugo poglavlje istražuje ljetovanje Lőrinca Szabóa u Opatiji u Hotelu Imperial u rujnu 1834. Interpretira dvije pjesme nastale za vrijeme tog ljetovanja: *A tengeren* (Na moru) i *Ősz az Adrián* (Jesen na Jadranu), te pjesmu *Nincsenek* (Nema ih) zbirke *Glazbe cvrčaka* s gledišta uloge mora koje je bio razlogom nastanka pjesme. Također ukazuje i na pojavu da se u ritmu pjesama može primijetiti talasanje mora.

Nakon toga prije opisa dvije plovidbe pored istočne obale Jadrana kratko se osvrćem na rasvjetljenje termina zrikavca cvrčka. Sljedeća dva poglavlja bave se putovanjima po istočnom Jadranu. Prvo putovanje se zbilo prije ljetovanja u Opatiji, ali budući da su u mnogo čemu povezani jedno s drugim, smatrala sam svrsishodnim govoriti o njima jedno

za drugim. Prateći pjesnikov put, njegove supruge i kćeri, pomoću dnevnika koji je vodila pjesnikova kćer, pomoću bedekera izdavača Grieben, te istraživanjima po arhivima govorim o određenim lokalitetima, zatim o pjesmi *Mosztári tücsök* (Mostarski cvrčak) nastale kao rezultat tog putovanja. Prilikom drugog putovanja kada je sa sinom ljetovao u Dubrovniku, na sličan sam način sam odredila lokalitete, zatim govorila o pjesmama nastalima za vrijeme i nakon tog putovanja. U pjesmama *Éjszaka a vonaton* (Noć u vlaku), *Álom a tengeren* (San na moru) *Lóci és a szakadék* (Lóci i provalija) *Dalmácia tücskeihez* (Cvrčcima Dalmacije), *Egy raguzai leánderhez* (Jednom dubrovačkom oleandru) i *Beszélgetés a tengerrel* (razgovor s morem), odnosno u pjesmi *Dalmácia* u zbirci *Glazba cvrčaka* pokušavam nalaziti tragove doživljaja s tog putovanja. Ujedno ističem ulogu cvrčaka i oleandra kao bitnog motiva u nastanku pjesama.

U završnom poglavlju disertacije promatram pjesme i citate iz pjesnikovih pisama za koje je karakterističan opis prirode. Prvo govorim o pjesmi *Pred Trstom*, kao o pjesmi u kojem ovjekovječi ugledanje mora, zatim istražujem opise prirode u dijelovima pjesnikova pisma iz aspekta književnih veduta.

Bevezetés

A Kelet-Adria partvidéke soha sem volt ismeretlen a magyar utazók számára. Már a reformkorban felvetődött a tenger felé irányulás jelentősége, 1868-ban, a magyar horvát kiegyezést követően pedig a magyar közvélemény érdeklődésének középpontjába került. Fiume, különleges helyzetéből adódóan, gyakori úti cél lett a magyar kereskedelem és ipar képviselői számára, a várost és környékét azonban felkeresték a pihenni vágyók emberek, politikusok, közéleti személyiségek, írók is, ahonnan gyakran folytatták útjukat tovább, az Adria keleti partja mentén. A századforduló táján errefelé látogató magyar írók, költők nemcsak üdülést és nyugalmat kerestek és találtak a Kelet-Adrián, hanem gyakran ihletet és anyagot is műveik írásához. Az Adria igazi, modernkori irodalmi fölfedezése irodalmunkban Jókai Mór nevéhez fűződik. Két regénye is nagyrészt ezen a vidéken játszódik. Az *Egy játékos, aki nyer* fő helyszíne a Fiuméhez közeli Kraljevicában emelt várkastély és környéke, a *Három márványfejé* pedig a középkori Ragusa. Cholnoky Viktor és Molnár Ferenc egy-egy hőse is fiumei. De tudjuk, hogy Ady Endre is járt Fiumében, és azt is, hogy Mikszáth Kálmán Cirkvenicában nyaralt, még ha műveik nem is őrzik e helyek nyomát. Az Adria keleti partvidéke az első világháború után sem veszített népszerűségéből, továbbra is sok magyar író kedvelt úti célja maradt, műveikben gazdag adriai élményanyag található. Míg Herceg Ferenc hősei az első világháború előtt a *Szelek szárnyán* utaztak az Adria keleti partja mentén, addig a két világháború közt nemcsak Szabó Lőrinc hajózott végig és nyert közben maradandó, versekben megörökített élményanyagot, hanem Fejtő Ferenc is, aki erről az utazásáról az *Érzelmes utazásban* számolt be. Márai Sándor *A sziget* című regénye, Déry Tibor *Befejezetlen mondatának* egy fejezete Raguzában játszódik, Kosztolányi Dezső *Esti Kornélja* pedig Fiumében pillantja meg először a tengert, de sok más magyar író műveiben is visszaköszön az Adria, fel-felvillannak adriai motívumok.

A fent elmondottak is azt igazolják, hogy nem érdemtelen a Kelet-Adria szerepével foglalkozni, ha a magyar írók és költők életművét kívánjuk tanulmányozni.

Ez az értekezés Szabó Lőrinc kelet-adriai utazásainak körülményeit kutatja, és arra keres választ, hogyan lelhetők fel az utazások által kiváltott élmények a költő műveiben, és milyen hatással vannak rájuk.

Szabó Lőrinc több ízben utazott az Adria keleti partjához és kétszer hajózott az Adria keleti partja mentén.

Először 1924. július 10. és 22. között jutott el a tengerhez, amikor Észak-Olaszországban és Ausztriában utazgatott. Trieszten keresztül érkezett oda, ahol a tenger megpillantása, több magyar íróhoz és költőhöz hasonlóan, számára is felejthetetlen élményt jelentett. Onnan hajón utazott Velencébe, amikor a tenger élménye még inkább elmélyült benne. Az utazásról részletes beszámolókkal jelentkezett feleségének. Ezek a levelek kívül azonban költészetében a tenger élményének még nem találjuk nyomát.

Következő útja 1925. július 23. és 26. között Fiuméba vezetett. *Az Est* munkatársaként érkezett oda, ahonnan a napilap számára a következő szeptemberben megrendezendő olasz–magyar gazdasági és kereskedelmi konferencia előkészítő megbeszéléseiről tudósított. Az eseményekről három cikkben számolt be. Első cikkének címe *Magyarország, Itália és Jugoszlávia csak közösen mentheti meg Fiumét*. Ebben a kikötőváros első világháború utáni politikai és főleg gazdasági helyzetével foglalkozik. A *Fiume – négy interjúban* Lovag Antonio Roccával, a fiumei Kereskedelmi és Iparkamara kormánybiztosával, Andrea Ossoinackkal, Fiume volt magyar parlamenti képviselőjével, az Adria Hajózási Rt. Elnökével, magyar részről pedig dr. Balkányi Kálmánnal, az OMKE (Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés) igazgatójával beszélgetett. A harmadik újságcikk a riport és a tárca keveréke. Címe: *Jéghegyek a Chianti-tengerben*, és a költő és vendéglátói vacsoráját írja le. Amellett, hogy a cikkek Fiuméra vonatkozóan sok kultúrtörténeti érdekességet tartalmaznak, azt is észrevehetjük, hogy a költőben itt, Fiumében érlelődtek azok a benyomások, amelyek később az *Óda a genovai kikötőhöz* című költeményt eredményezték. Ezt a föltevést támasztja alá a nem sokkal később írt, fiumei élményt sejtető [*Köszönöm, bátyuska elég bután...*] című vers is.

A következő, eddiginél hosszabb utazást 1932. június 19. és 29. között tette, amikor feleségével és lányával Fiuméból Raguzáig hajózott, ahonnan kirándultak a Cattarói-öbölbe és Cetinjébe, majd Raguzából vonaton utaztak Szarajevóba, onnan pedig Belgrádon keresztül érkeztek vissza Budapestre. Erről az útról a költő lányának, Kisklárának a naplója számol be részletesen, így a költő levelei hiányában, ez a napló szolgált kutatásom egyik forrásául. Emellett az utazás helyszíneinek nyomon követését nagymértékben segítette a költő könyvtárában található Grieben Kiadó útikönyve, de szükség volt levéltári kutatásokra is. Az első kelet-adriai út verse *A mosztári tücsök* című költemény.

A költő soron következő találkozása a tengerrel 1934. szeptember 16. és 27. között volt, amikor Abbáziában üdült. Az újságírói foglalkozás zaklatottságában ekkor rövid időre

bekövetkezett nyugalmas időszak egyike volt azoknak a kivételes alkalmaknak, amikor a költő először adhatta át magát a pihenésnek. Ilyen állapotban volt lehetséges az első, közvetlenül a tenger élményének köszönhető versek, a *Tengeren* és az *Ősz az Adrián* megírása. Az értekezés az abbáziai nyaralást a költő leveleinek tükrében vizsgálja, szemügyre veszi kultúrtörténeti szempontból, ugyanakkor keresi a versekben rejlő, a tenger élménye által kiváltott költői megoldásokat is.

A költő második alkalommal 1937. július 10. és 22. között fiával, Lóciival hajózott Fiuméból Raguzáig, ahonnan, ugyancsak hajóval, kirándultak Budvába és a Cattarói-öbölbe. Cattaro városból pedig busszal Cetinjébe. Raguzából hajóval jöttek hazafelé, útközben két napot töltöttek Curzola szigeten Curzola városban, Fiuméba érkezve pedig kirándultak Abbáziába.

A költő élete vége felé tollba mondta versei keletkezésének körülményeit. Ezekből értesülhetünk az utazásairól, emellett a második kelet-adriai utat a feleségének írt levélrészletekből és kedvesének, Vékásné Korzáti Erzsébetnek írt beszámolókból rekonstruálhatjuk. Ez esetben is segítségemre volt a Grieben Kiadó útikönyve, és ezúttal is szükség volt a levéltári kutatásokra is. A második kelet-adriai út több verset eredményezett. Ezek, feltételezve az utazás sorrendjét, a következők: az *Éjszaka a vonaton*, az *Álom a tengeren*, a *Lóci és a szakadék*, az *Egy raguzai leánderhez*, a *Dalmácia tücskeihez* és a *Beszélgetés a tengerrel* című költemények, amelyeket ugyancsak az utazás, az úti élmények szempontjából vizsgálom.

Az értekezés felépítése nem követi szorosan a költő utazásainak idejét. Az utazások részletes vizsgálatát megelőzően az első fejezet rövid áttekintést nyújt a vidék történelmének alakulásáról, majd a költő esetleges ismereteiről és a szakirodalomról, amelyből tájékozódhatott, mielőtt útra kelt volna. Ezután először a fiumei tartózkodás, majd az abbáziai nyaralás következik. A két kelet-adriai utazást, habár időben nem következtek közvetlenül egymás után, az értekezésnek egyazon fejezetében tárgyalom. E két utazás bemutatása előtt két terminus tisztázását tartottam szükségesnek. Szabó Lőrinc visszaemlékezéseiben dalmáciai utazásról beszél, az értekezésben azonban rá fogok mutatni, miért lenne helyesebb a kelet adriai utazás elnevezés. A másik terminológiai helyesbítés a tücsök szó használatára vonatkozik. Tisztázni kell ui. a tücsök és a kabóca szavak jelentését. Szabó Lőrinc költészetében verset kiváltó élményként gyakran jelentkezik a tücsök ciripelése, a költő azonban elnevezés szempontjából nem tesz különbséget a tücsök és az Adrián hallott ciripelő rovar, a kabóca között, holott érzékeli a két rovar külseje, sőt a hangjuk erőssége közötti különbséget is. A következő észrevételem,

hogy a horvát és a szerb nyelvű irodalom és szakirodalom, ugyancsak egy rovarról beszél, de éppen fordítva, következetesen kabócáról. Ezeket az észrevételeket ténylegesen megállapítom az értekezésben, de nem látom értelmét a szóhasználat, illetve az eddigi terminológia megváltoztatásának.

Szabó Lőrinc azon kívül, hogy minden utazás után több, az úti élményekből születő költeményt írt, vagy az ott szerzett benyomások későbbi verseinek motívumává váltak, az „egy életet” összegző *Tücsökzene* költeményeiben más élményein túl, újra felidézte az adriai utazásokét is. Fiumei kiküldetésének és gyermekkori, tenger utáni vágyakozásainak ötvözte a *Fiume* és az *Utólért csoda*. Abbáziai nyaralására és ott szerzett nőismerősére utal a *Nincsenek* vers néhány sora. A Fiumetől Raguzáig és a Catarroi-öbölíg megtett hajóút élményeit pedig a *Dalmácia* című költemény összegzi. Az említett verseken kívül még másokban is felbukkannak motívumok, amelyek az adriai élményekben gyökereznek – az értekezés ezeket is megemlíti.

Az említett motívumok erősen hatottak Szabó Lőrinc költészetére, de az utazások nem váltak tájleíró verseket ihlető élményekké. Tájleírás csak a tenger megpillantása után jóval később, az otthon keletkezett *Trieszt előtt* című verset jellemzi, továbbá a feleségének és Korzáti Erzsébetnek írt levelek bizonyos részleteit. Ezeket az irodalmi veduta definíciója alapján elemzem.

A kutatással kapcsolatos módszertani megjegyzéseim a következők. Az utazások leírásával kapcsolatban a rendelkezésemre álló forrásanyagot kezelve a következő sorrendhez tartottam magam. Először a Szabó Lőrinc által közölt adatok (feleségéhez, Korzáti Erzsébethez írt levelei, ezek után vagy híján a *Vers és valóságban* leírt visszaemlékezései) alapján dolgoztam. Ezek függvényében folytattam a levéltári kutatásokat és használtam fel az ott föllelt anyagot. Kutatásaim eredményeit, mindenek előtt a kelet-adriai utazásról szóló tanulmányomat illetve annak az első utazással kapcsolatos részét ilyen formában publikáltam. Miután sikerült hozzájutnom Kisklára naplójához, és miután rábukkantam a költő könyvtárában két példányban is megtalálható Grieben kiadású útikönyvre, szükséges volt eddigi munkámnak főként az első utazásra vonatkozó eredményeit módosítanom. Ekkor a fontossági sorrendet elsőként ugyancsak a költő által közölt (fentebb felsorolt) adatok, majd Kisklára naplójának adatai, ezt követően a Grieben-féle útikönyv adatai képezték. Ez utóbbi azért került közvetlenül a Szabó Lőrinc és a lánya által ismertett adatok utáni helyre, mert ezeknek az ismereteknek ők is a birtokában voltak vagy lehettek. Csak ezután közlöm a levéltári vagy más forrásból nyert adatokat. Nincs ugyan semmi okunk ezek hitelességében kételkedni, de szem előtt kell

tartanunk, hogy a költő és családja ezeket nem ismerhették, így számukra nem bírtak jelentőséggel. A másik, a kutatási módszerem alkalmazásával kapcsolatos, szükséges tudnivaló a következő: A lábjegyzeteléskor azt az elvet követtem, hogy minden olyan jegyzet, amely Szabó Lőrinc bármilyen megjegyzéséhez kapcsolódik, a költő által elhangzott helyen legyen olvasható. Előfordul, hogy ugyanazokat a dolgokat Kisklára is említi, mégpedig előbb, ennek ellenére az oda vonatkozó lábjegyzet ott olvasható, ahol Szabó Lőrinc említi.

Az értekezésnek a kutatás eredményeit tartalmazó részét követő Függelékben az Irodalomjegyzék és Publikációs jegyzék után álló Helynévmutató a földrajzi nevek magyar (olasz nyelvből eredő) és horvát változatát tartalmazza, megkönnyítve ezáltal az olvasó tájékozódását. Erre annál is inkább szükség van, mert habár az értekezésben igyekszem a magyar kultúrában meghonosodott földrajzi neveket használni, e szándékomat amiatt sem tudom teljes mértékben keresztülvinni, mivel maga Szabó Lőrinc is, és hozzá hasonlóan Kisklára is igen vegyesen – hol a magyar, hol a horvát helyneveket használja. Ez többek között az SZHSZ Királyság szerb és horvát nyelvű helységnév használatának gyakorlatával magyarázhatjuk. Ugyanakkor olyan gyakorlati okokkal is, hogy bizonyos városok nevét a szerb és horvát nyelvű prospektusok nem közölték magyar nyelven.

A Függelékben ezután Abbázia, Fiume és Raguza kronológiai vázlata következik, majd Kisklára naplójának teljes változata, ez után a napló tisztázatba átírt, gépirásba áttett naplórészlete, ezt követően pedig ugyanezen naplórészlet kézírásban fennmaradt fénymásolt változatának szkennelt képe. A Függeléket a *Beszélgetés a tengerrel* című vers kéziratának szkennelt képe és a Grieben kiadó *Dalmatien und die wichtigsten Teile von Slowenien, Kroatien, Montenegro, Bosnien und der Herzegovina mit Angaben für Automobilisten* 51. szkennelt oldalának a képe (ahova Szabó Lőrinc beírta Szkrád város nevét), egészíti ki.

Történeti háttér Szabó Lőrinc kelet-adriai utazásaihoz

Amikor Szabó Lőrinc a kelet-adriai tájakon utazgatott, tulajdonképpen két országban járt. Abbázia (Opatija) és Fiume (Rijeka) ugyanis akkor Olaszországhoz tartozott. Hajózásainak Fiumét követő állomásai: Arbetól (Rab) kezdve Sebenicón (Šibenik), Traun (Trogir), Spalatón (Split), Curzolán (Korčula), majd Raguzán (Dubrovnikon) át a mai Horvátországban, kirándulásai a Cattarói-öbölben a mai Montenegróban voltak, utazása Szarajevóba (Sarajevo) a mai Bosznia területén történt, és végül utazásuk utolsó állomásai Belgrád (Beograd) és Szabadka (Subotica) a mai Szerbia területén voltak, ám ezek a mai országok akkor mind Jugoszláviához tartoztak. Ezeket a területeket évszázadokon keresztül gazdag kapcsolathálózat fűzte Magyarországhoz. Mivel az értekezés elsősorban Szabó Lőrinc kelet-adriai utazásait tárgyalja, a fejezet ehhez a vidékhez, ezen belül is elsősorban azokhoz a városokhoz kíván történeti háttérrel megrajzolni, amelyekben a költő hosszabb időt töltött. Tehát elsősorban Abbáziához, Fiuméhez és Dubrovnikhoz. A továbbiakban vázlatosan áttekintjük a Kelet-Adria történetét, és ebbe az áttekintésbe ágyazzuk be az említett városok történelmének fontosabb eseményeit.

Az Adria keleti partjainak őslakosságát az illírek jelentették, ezek fő törzsét pedig a dalmaták képezték. Ebből következett, hogy az Adria keleti partján levő területet Dalmáciának nevezik. Időszámításunk kezdete táján azonban az illíreket már meghódították a rómaiak, és létrehozták azokat a jelentős kulturális javakat, amelyek a római kultúrát mind a mai napig méltóképpen képviselhetik. Ilyen reprezentatív építmény a spalatói Diokletianus palota, amelyet Szabó Lőrinc is megcsodált utazásai során. A horvátok jövetele az Adria keleti partjára a hetedik század harmadik évtizedére tehető. Az a terület, amelyet a horvát nép legtömegesebben benépesített, Isztriától keletre terült el: keleten a Vrbas és a Bosna, délkeleten a Cetina folyók, északon a Gvozd hegység és a Száva, délen pedig az Adriai-tenger határolta. A nyolcadik századtól a források a déli horvát állam mellett északi Horvátországot (Szlavóniát) is említene, amely a Szávától északra feküdt. Az első horvát királynak, Tomislavnak (925-ben koronázták meg) az uralkodása idején sikerült kiterjesztenie a hatalmát egyes dalmáciai városokra, ám a fontosabb part menti városok és szigetek eleinte bizánci, majd hosszabb rövidebb megszakításokkal velencei fennhatóság alatt álltak. A horvát-magyar közös történelem

szempontjából az első jelentős horvát uralkodó Zvonimir király volt, akit VII. Gergely pápa 1075-ben királlyá koronázott. Az ő felesége volt Ilona, Szent László testvére. Miután fia és utódja meghalt, Szent László az öröklési jog alapján 1091-ben harc nélkül elfoglalta a Gvozdtól északra eső területet. Szent László 1094 körül Szlavóniában megalapította a Zágrábi Püspökséget és betagotha a magyar egyházi szervezetbe. Zágráb nevét ekkor említik először a korabeli dokumentumok. Az őt követő Könyves Kálmán (1095-1116) a Gvozdtól délre eső területeken egészen Trauig (Trogirig) hatolt előre. 1102-ben koronázták horvát királlyá. Uralkodása alatt egyesült a tenger melléki Horvátország, a dalmát városok, a Neretva folyó vidéke és Szlavónia. A következő századok a magyarok és velenceiek Dalmáciáért való hadakozásának jegyében teltek, általában velencei fölényrel. A magyar-horvát viszonyok szempontjából fontos esemény volt IV. Béla uralkodása idején a tatárok betörése, amikor a királyi család Zágrábon keresztül Klissza (Klis), Spalato (Split), Trau (Trogir) után a dalmáciai szigetekre menekült, ahonnan csak a tatárok visszahúzódása, 1242 után térhetett haza. Velence újabb hódításainak Nagy Lajos király hadjárata vetett véget, amely 1358. február 18-án a zárai békével végződött. Ennek értelmében Velence lemondott dalmáciai területeiről, Ragusa (Dubrovnik), amely időközben városállammá fejlődött, Dalmáciával, sőt a Cattarói-öböllel (Boka kotorska) együtt a Szent Korona országának egységébe tartozott. Raguzának (Dubrovnik) a Magyar Királyság volt a nemzetközi szerződéssel megerősített védőhatalma, ami gyakorlatilag függetlenséget jelentett számára. Ez után, a 15. század kezdetétől nevezi magát Raguzai Köztársaságnak, és ugyancsak a 15. századra esett a városállam virágkora, amely a 16. század második feléig tartott, önállósága csak a 19. század elején szűnt meg. Nagy Lajos halála után a tenger mellék ismét velencei hatalom alá került. Ennek következtében a horvátok politikai központja fokozatosan a Dráva és a Gvozd hegység közötti területre tevődik át. A törökök előretörése következményeként a kelet-adriai partvidék állandó török veszélynek volt kitéve. Klissza (Klis) várának elestével (1537) megalakult a rövid életű Dalmáciai szandzsák, ám Velencének hamarosan sikerült visszafoglalnia dalmáciai területeit. A Velencei Köztársaság bukása után Dalmácia 1797-től Ausztria fennhatósága alá került. Ez volt az az idő, amikor az egész kelet-adriai partvidék osztrák fennhatóság alatt állt. Ugyanis a Fiumét (Rijeka) és környékét 1399-ig birtokló Duino, majd ezt követően a Sváb hercegségből származó Walsee család tulajdonából a 15. század második felében, 1472-ben III. Frigyes német-római császár tulajdonába került át. 1779-től Fiume Mária Terézia döntésével *separatum coronae adnexum corpus*ként (Koronához csatolt külön testként) a Magyar Koronához tartozott.

1806-tól az egész Kelet-adriai partvidék Napóleon uralma alá került, aki 1809-ben a schönbrunni béke után Isztria, Dalmácia és a Katonai határőrvidék egyesítésével megalapította az Illír Tartományokat. A franciák kivonulása után 1813-ban az egész kelet-adriai tengermellék: Isztria, tehát Abbázia is, Fiume, Dalmácia és Raguza is Ausztriához tartozott. Abbáziában ekkor, a 19. század közepe táján veszi kezdetét a turizmus kialakulása.

1848-ban Jellasics megkísérelte egyesíteni Horvátországot, Szlavóniát és Dalmáciát, ám az 1848-as forradalom leverése a horvátok számára is kudarcot jelentett. Az 1867-es kiegyezés értelmében Horvátország Magyarországhoz tartozott. 1868-ban megszületett a magyar-horvát kiegyezés, és Fiume (Rijeka) ismét *separatum coronae adnexum corpus* lett. Ekkor kezdődött Fiume modern kikötővé való kiépítése és a város gazdasági fellendülése, nemkülönben az osztrák birodalomféléhez tartozó Abbázia turisztikai központtá történő kiépítése. 1918-ban Horvátország kikiáltotta függetlenségét, majd a többi délszláv nép együttes akaratából megszületik a Szerb Horvát Szlovén Királyság. Az Adria keleti partvidéke azonban politikailag ekkor sem egységes terület, az Isztriai-félsziget, Zára (Zadar) és Lagosta (Lastovo) sziget 1920-tól a Rapallói egyezmény, Fiume 1924-től a Római egyezmény értelmében Olaszországhoz tartozott.

1945-ben a jugoszláv partizán hadsereg felszabadította a tengermelléket az olasz fennhatóság alól, és előretört egészen Triesztig. 1947-ben a párizsi béke értelmében Jugoszláviához tartozott az Adria keleti partvidékének Trieszttől délre eső része: az Isztriai-félsziget és Fiume (Rijeka), továbbá a Fiumétől délre eső tengermellék és szigetek Bar város után egészen a Bojana folyóig.

Ma a horvát tengerpart az Isztriai-félsziget északi részén levő Dragonja folyótól, délen a Cattarói-öböl (Boka kotorska) bejáratánál levő Prevlaka-félszigetig terjed.

Utazási előzetes

A vándorlások, az utazások mindig hozzátartoztak az emberek életéhez. A régebbi korokban az utazás célja a munka, például a kereskedelem, rosszabb esetben a hadjáratok, jobb esetben a zarándoklatok voltak. Később lehetett a tanulás is, a polgároknál a céhmesterség megismerése, a nemesség esetében pedig a világlátás. A XVIII. században az igényes, úri nevelés részeként megjelent az európai körutazás, amely célja főleg Itália volt. Akkortól kezdve az uralkodó osztály tagjai időtöltésből, tehát szórakozásból kezdtek el utazgatni. Ehhez kapcsolódott a fürdőkultúra kialakulása, aminek létrejötte mindenek előtt egészségügyi okokkal magyarázható. A Habsburg-birodalomban II. József idején indult meg a fürdőélet fölvirágzása. A magyarországi közönség a kiegyezés után a magashegyi és balatoni nyaralással párhuzamosan kezdett megismerkedni a tengeri fürdőzés lehetőségével is. A munka és a pihenés egymást váltó ritmusát a régebbi korokban a hétköznapi és az ünnepnapok rendje szabályozta. A modern értelemben vett szabadidő fokozatos kialakulása a polgárosulással járó differenciáltabb munkamegosztás következménye volt. Magyarországon a XIX. század második felében ismerték fel, hogy a dolgozó embereknek a szabadidő egy részét pihenésre és erőgyűjtésre kell fordítaniuk, s így született meg a nyaralás fogalma. Kósa László a XX. század eleji életmód-reformtörekvések szellemében írt *A magyar család aranykönyvéből* vett idézetének egy része azonban nemcsak a századelőre, hanem napjainkra is érvényes: „Aki csak teheti, elmegy nyaralni. Különösen pedig a nagyvárosi ember igyekszik menekülni idegromboló rendes működése köréből. A szellemi munkában elcsigázott, ideges embernek egyedül ez adja vissza lelki frissességét...”¹

A fenti idézetet teljes egészében vonatkoztathatjuk Szabó Lőrinc életére is. Egész életében arra törekedett, hogy családja számára biztosítsa a polgári életmód fenntartásához szükséges anyagiakat, ami az állandó munka mellett állandó feszültséget és kimerültséget jelentett számára, amit gyakran szóvá tett leveleiben is. Adriai utazásairól írt beszámolóiban, verseihez írt megjegyzéseiben a szellemi robot kényszere elől menekülő ember megnyilvánulásait olvashatjuk. Nem szabad megfeledkeznünk azonban arról sem, hogy épp az Adriai-tengerrel való találkozás vágya kora gyermekkorától kezdve kísérte.

¹ A nyaralás kialakulásának áttekintéséhez lásd: *Polgári igények kialakulása és fejlődése* In: Kósa László: *Fürdőélet a Monarchiában*, Holnap Kiadó, Budapest, 1999, idézett rész: 22.

Ezért mielőtt végigtekintünk utazásainak eseményein, megkíséreljük áttekinteni, milyen ismeretek birtokában indulhatott útnak.

Szabó Lőrinc 1906-ban Miskolcon kezdte az elemi iskolát, majd 1907. és 1909. március 31. között Balassagyarmaton, azután Debrecenben folytatta és fejezte be, és ott végezte a gimnáziumot is.² Fiume és tenger iránti vágyakozása mellé gimnáziumi tanulmányai során szerezte meg első földrajzi ismereteit. A Debreceni Ev. Ref. Főgimnázium minden évben kiadott értesítőt, amelyben beszámolt az iskolának és tanulóinak a munkájáról és eredményeiről az elmúlt tanévben, egyben előrelátta a következő iskolaévre vonatkozó terveket, így az abban az évben használatos tankönyveket is. Az 1909-10-es iskolaév értesítőjében áll, hogy a gimnázium első osztályában Lasz Samu *Földrajz I.* tankönyve alapján fognak dolgozni.³ Szabó Lőrinc a következő, 1910/11-es iskolaévtől diákja a gimnáziumnak, tehát ebből a tankönyvből tanult. Ennek az évnek az értesítőjében olvashatjuk, hogy az első osztályosok földrajzi anyaga Magyarország földrajza volt.⁴ Azt is megtudjuk, hogy a második osztályos tanulók Lasz Samu *Földrajz II.* tankönyve alapján tanulnak, emellett használják Kogutowicz Manó⁵ *Földrajzi iskolai atlaszát* is.⁶ Az 1911/12-es iskolaév értesítőjéből pedig azt, hogy a második osztályban Európa, Ázsia és Afrika földrajza volt az anyag.⁷ A következő értesítő szerint a harmadik osztályban a földrajz tananyagát Amerika és Ausztrália földrajza képezte.⁸ A későbbi értesítőkből az derül ki, hogy a gimnázium felsőbb osztályaiban nem tanultak földrajzot, csak a VII. osztályban politikai földrajzot.⁹ Szabó Lőrinc tehát a gimnázium első osztályában tanult Fiuméről, ahova annyira vágyakozott. Lasz Samu földrajzkönyve *A Magyar Szent Korona Országai* alcímet viselte.¹⁰ A tankönyv II. fejezete A Dráva–Száva köze és A magyar tengerpart című fejezetben a 73. oldaltól kezdődően leírja a vidék domborzatát, vízrajzát, éghajlatát, lakosait, vármegyéit, nevezetesebb helységeit és

² KABDEBŐ Lóránt: *Szabó Lőrinc pályaképe*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 273.

³ *A Debreceni Ev. Ref. Főgimnázium értesítője az 1909-10 iskolai évről*, Debreczen sz. kir. Város könyvnyomda vállalata, 1910, 167.

⁴ *A Debreceni Ev. Ref. Főgimnázium értesítője az 1910-11 iskolai évről*, Debreczen sz. kir. Város könyvnyomda vállalata, 1911, 12.

⁵ Kogutowicz Manó (1851–1908). A legjelentősebb magyar térképész. Az új magyar térképészet elindítója, a Magyar Földrajzi Intézet alapítója.

⁶ *A Debreceni Ev. Ref. Főgimnázium értesítője az 1910-11 iskolai évről*, Debreczen sz. kir. Város könyvnyomda vállalata, 1911, 146.

⁷ *A Debreceni Ev. Ref. Főgimnázium értesítője az 1911-12 iskolai évről*, Debreczen sz. kir. Város könyvnyomda vállalata, év 1912, 26.

⁸ *A Debreceni Ev. Ref. Főgimnázium értesítője az 1912-13 iskolai évről*, Debreczen sz. kir. Város könyvnyomda vállalata, 1913, 45.

⁹ *A Debreceni Ev. Ref. Főgimnázium értesítője az 1916-17 iskolai évről*, Debreczen sz. kir. Város könyvnyomda vállalata 1917. 25.

¹⁰ LASZ Samu: *Földrajz a gimnáziumok és reáliskolák számára*, I. kötet a középiskolák első osztályának tankönyve, Budapest, Lampel R. Kk. R.T. Könyvkiadóvállalat, 1909.

kormányzását, bőven illusztrálva képanyaggal. Ha ma végigutazunk az említett vidéken, azt tapasztalhatjuk, hogy a tankönyvben leírt fontosabb nevezetességek sora teljes egészében megfelel a mainak. A III. fejezet A magyar tengerpart, amely módszerében követi az előző fejezet leírását, majd következik Fiume város és kikötőjének részletes ismertetése, képekkel ugyancsak gazdagon illusztrálva. A 82. oldalon a következő mondatot olvashatták az akkori diákok: „Fiume a magyar korona gyöngye, minden magyar ember büszkesége.” A város szépsége mellett – impozáns képeket halmozva (ragyogó öböl, óriási raktárak, petróleummal terhelt hajók, világítótorony) – a szerző hosszasan taglalja a kikötő jelentőségét. Az új ismeretek még inkább felkelthették Szabó Lőrinc érdeklődését Fiume és a tenger iránt, ekkor azonban már minden valószínűség szerint lemondott az útról, amellyel az apja évekig hitegette.¹¹ A második osztályban Dalmáciáról tanult.¹² A tankönyv 40. oldalán kezdődik az Osztrák-Tengerpart leírása. Isztria, Abbázia, Veglia és Cherso szigetek után Dalmácia városai közül Zára, Sebenico, a „Diocletian római császár palotájának romjain épült Spalato”, Ragusa, Cattaro és Curzola az, amelyet a könyv kiemel, s ebből is azt a következtetést vonhatjuk le, hogy turisztikai szempontból ma is azoknak a városoknak szentelünk fontosságot, amelyeket a könyv is említ. Ha pedig Szabó Lőrinc hajóútját idézzük fel, akkor megállapíthatjuk, hogy a tankönyv felsorolta városok évtizedek után is nemcsak a költő és családja, hanem általában a turisták vasúti és tengeri utazásainak állomásait jelölik.

A tankönyvek mellett a korabeli útikönyvek szolgálhattak a költő utazási előkészületeinek alapjául. Ezeket áttekintve láthatjuk, hogy a tenger mellék, mindenek előtt Fiume- és környéke ismertetésének gazdag hagyománya volt.

A fentebb említett 18. századi jelenséget, vagyis azt, hogy az arisztokraták az időtöltés mellett ismeretszerzés céljából is utaztak, igazolják gróf Teleki Domokos utazásai, többek között Horvátországban is. Útinaplóját, amelyet 1769-ben adtak ki Bécsben, az első magyar nyelvű idegenforgalmi leírásnak tekinthetjük.¹³ Annak a reformkorszakban megfogalmazódott igénynek, hogy a magyar gazdaságnak, elsősorban a kereskedelemnek a tenger felé kell irányulnia, Kossuth Lajos „Tengerhez magyar!” szállóigévé vált mondata fejezte ki.¹⁴ Fiume és a tengeri kikötő kérdésének fontossága eredményezte azt, hogy már a 19. század közepén megjelent az első ilyen témájú könyv, az

¹¹ SZABÓ Lőrinc: *Emlékezések és publicisztikai írások*, szerk. Kemény Aranka, Bp, Osiris Kiadó, 2003, 207.

¹² LASZ Samu: *Földrajz a gimnáziumok számára*, II. kötet, a gimnáziumok második osztályának tankönyve. Európa, Ázsia és Afrika, Budapest, Lampel R. Kk. R.T. Könyvkiadóvállalat, 1911.

¹³ TELEKI Domokos: *Egynehány hazai utazások leírása Tót- és Horvátországoknak rövid esmertetésével együtt*, Balassi Kiadó, Budapest, 1993.

¹⁴ Hetilap, 1846., 01., 07.

1830-as években, a fiumei gimnáziumban magyar nyelvet tanító Császár Ferenc (1807–1858) tollából.¹⁵ Kenedi Géza (1853–1935) író, újságíró és jogász több könyvében is foglalkozott Fiume és tenger mellékének leírásával,¹⁶ ezért nem véletlen, hogy a Rudolf trónörökös főherceg kezdeményezte nagyszabású mű, az *Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen*, III. kötetében *A Fiume és kerülete* című rész megírásával épp Kenedi Gézát bízták meg.¹⁷ Itt a város környékének leírása után maga a város leírása következik, majd történelmének hosszabb ismertetése, végül akkori helyzete, amely gazdaságának és kikötői forgalmának leírásából áll. Befejezésül a tengerhez kapcsolódó jelenségek, éghajlat, szelek és a halászat ismertetése következik. Fiumét és a magyar-horvát tengerpartot az összes előző műnél még részletesebben mutatja be Sziklay János és Borovszky Samu műve.¹⁸ Az eddigi szokásos – a városnak, környékének, a város történelmének – részletes leírása mellett, a mű betekintést nyújt a város lakosságának nemzetiségi összetételébe (statisztikai adatok tükrében), néprajzába, vallásügyébe, közoktatásába, kultúrájába, részletesen leírja a város irodalmát, színházi és zeneművészetét, képzőművészetét is, sőt törvénykezéséről és egészségügyéről is szó esik. A gazdasági élet és a tengerészet mellett a tenger természeti viszonyaival, állat- és növényvilágával, sőt kirándulóhelyeivel is foglalkozik.

A századforduló és a századelő rendkívül gazdag Fiume irodalma már az 1910-es években csökkent, csak pár könyvről van adatunk. Az első világháború kezdetéig a magyar és német nyelvű útikönyvek megjelenésén kívül sok időszakos kiadvány foglalkozott – magyar, olasz és német nyelven is – Fiume irodalmával, gazdaságával, kereskedelmével, vasúti és tengeri közlekedésével, sőt az onnan kivándorlók kérdéseivel még értesítő is foglalkozott.¹⁹ Az 1910-es évek alatt csak kevés, a világháborút követő években pedig egyetlen a várossal foglalkozó útikönyv sem jelent meg. Mindez valószínűleg abból a tényből következhetett, hogy Fiume népszerűsítése, az, hogy a magyar utazóközönség eljusson a Magyarország szerves részét képező városba, és azt magáénak tekintse, az első világháború előtt országos érdek volt.²⁰ Utána viszont, annak ellenére, hogy a turisták (igaz

¹⁵ CSÁSZÁR Ferenc: *A fiumei kikötő*, Pest, Eggenberger J. és fia könyvkereskedése, 1842.

¹⁶ KENEDI Géza: *A Quarnero, Fiume és Abbázia* [S.I.] : [S.n.], 1884., lásd még: KENEDI Géza: *A Dunától a Quarneróig: Báltaszk, Kaposvár, Zákány, Zágráb és környéke: a horvát Zagorje, Károlyváros, Ogulin, Fiume és a tenger melléké*, Budapest, Légrády Testvérek Könyvnyomdája, 1890.

¹⁷ *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen, Magyarország III. kötete*, Budapest, Magyar Királyi Államnyomda, 1893. A kötetben Budapest leírása után az 565-604. oldalig található Fiume bemutatása.

¹⁸ SZIKLAY Sándor, BOROVSZKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai, Fiume és a magyar-horvát tengerpart*, Budapest, Apolló Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1900.

¹⁹ *Kivándorlási értesítő a kivándorlás összes kérdéseinek, valamint a kivándorló és tengerentúl élő honfitársaink érdekeinek közlönye*, szerk. HEGYI Jenő, Fiume, „Unió” Ny., 1903-1907.

²⁰ MISÓCZKI Lajos: *Fiume és környékének idegenforgalma a 19-20. század fordulójáig*, <http://tortenelem.ektf.hu/efolyoirat/04/misoczki.htm>

eleinte jóval kisebb számban), hamarosan újra megjelentek az Adrián, így Fiumében is, Magyarországnak már nem volt érdekében a Fiuméba és a tengerre utazást népszerűsítése.

Dalmáciát részletesen először az *Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen* nyolcadik kötete írja le.²¹ A szárazföld és a szigetek után, történelmét, néprajzát, irodalmát mutatja be, majd kitér építészetének és képzőművészetének, végül gazdasági életének ismertetésére is. Havass Rezső a dalmáciai összekötői vasút szükségességét, Dalmácia és a magyar ipar és kereskedelem fontosságát hangsúlyozó munkái mellett útikönyvet is írt Dalmáciáról, amelyben a részletes leírások mellett pontos információkkal látja el az utazót. A könyv a már szokásos történeti áttekintés, a vidék művészetének, gazdasági- és népeletének bemutatása, majd a városok és természeti szépségek leírása mellett külön fejezetet szentel a dalmáciai magyar emlékeknek.²² Szabó Lőrinc azonban nem valószínű, hogy olvasta ezt a fejezetet, mert utazásuk közben ugyan több ízben is felhívja a figyelmet a magyar vonatkozásokra, ezek azonban mondhatnánk közismertek, hiszen más, nem magyarországi kiadványok is említik őket.

Dalmácia útikönyv irodalma az első világháború előtt sem volt olyan gazdag, mint a fiumei kiadványoké, inkább a térképek kiadásának volt hagyománya, így az első világháború alatt és után a Dalmáciáról szóló útikönyvek kiadása ugyancsak csökkent. Nem csoda tehát, hogyha Szabó Lőrinc megbízható információkat tartalmazó útikönyvet szeretett volna magával vinni az útra, akkor a német kiadványokat választotta. Jóval a kelet-adriai utazás után, 1942-ben *A Kelet és kikelet – Kora tavaszi utazás Bulgáriában* című cikkében említi, hogy ott „Bedekkerekre és Griebenekre bízom (...), hogy ismertessék a rilai kolostor épületeinek és kincseinek csodálatos és groteszk egyvelegét.”²³ Ezt tette az Adriára indulva is. Könyvtárában két példány is van a Grieben kiadó Dalmáciáról szóló útikönyvéből.²⁴

A könyv – címe szerint autós turisták számára is készült – 18 térképet tartalmaz, közülük a 3. oldalon található térkép azt mutatja, hogyan lehet eljutni Dalmáciába Budapestről, Bécsből, Münchenből, Zürichből és Milánóból, a hátulsó fedőlap belső oldalán található, széthajtható térképen Jugoszlávia nyugati részének vasút- és úthálózata, valamint gőzhajójáratok vannak feltüntetve.²⁵ A Jugoszláviáról szóló rövid bevezető után

²¹ *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen*, VIII. kötet, *Az osztrák tenger mellék és Dalmácia*, Budapest, Magyar Királyi Államnyomda, 1892.

²² HAVASS Rezső: *Dalmácia*, Budapest, Divald Károly Műintézetének kiadása, 1905.

²³ SZABÓ Lőrinc: *Emlékezések és publicisztikai írások*, szerk. Kemény Aranka, Bp, Osiris Kiadó, 2003, 626.

²⁴ *Szabó Lőrinc könyvtára, II. Külföldi szerzők művei*, FORGÁCH Anita adatbázisát kiegészítette, jegyzetekkel ellátta, a katalógust szerkesztette és a bevezetőt írta BUDA Attila, Szabó Lőrinc Füzetek 6, 75.

²⁵ *Dalmatien und die wichtigsten Teile von Slowenien, Kroatien, Montenegro, Bosnien und der Herzegovina mit Angaben für Automobilisten*, (4. Aufl.) Berlin, 1930, Grieben-Verlag (Griebens Reiseführer, 161.)

Dalmácia földrajzi fekvését, hegy- és vízrajzát, éghajlatát, állat- és növényvilágát, a vadászatot és halászatot, a mezőgazdaságot, ásványait, kereskedelmét és iparát, végül a lakosság nemzetiségi összetételét, népviseletét és szokásait írja le. Ezután részletes és hasznos tanácsokkal látja el az arra igyekvő utazót a határ átkelésétől és a vámvizsgálatától kezdve. Tájékoztat az ott használatos pénznemről, a nyelvről és írásmódról,²⁶ az árakról (a postai illetékektől kezdve az ételek és italok árán keresztül a cigaretták áráig), majd az öltözködéssel kapcsolatban ad jó tanácsokat, sőt felhívja a figyelmet az erős napsütés- és a moszkítócsípés okozta veszélyre is. A könyvecske jó szolgálatot tehetett Szabó Lőrincnek, mert például a közlekedési viszonyok ismertetése kapcsán megtudhatta, milyen kedvezményben részesülhet a vasúti közlekedés vagy a gőzhajókon való utazás igénybe vételekor.²⁷ Az útikönyv még a Szusáknak (Sušak) tekinthető kiindulópont elérését taglaló rész előtt ajánl egy-, három- és négyhetes túrát gőzhajóval a Szusák – Cattató (Sušak – Kotor) vonalon oda és vissza, egy kétnapos autós kirándulást Zágráb és Jablanac között, valamint egy tizenkét napos autós túrát Szusák – Raguza – Szarajevó – Zágráb (Sušak – Dubrovnik – Szarajevó – Zágráb) között.²⁸ A következő fejezetben a Münchenből (Trieszten vagy Velencén keresztül), Bécsből, Berlinből, Prágából és Budapestről Szusákba (Sušakba) vagy Zágrábba (onnan pedig Szusákba vagy Splitbe) érkező vonatok részletes útirányának leírása következik, a közbeeső jugoszláviai városok és más turisztikai nevezetességek bemutatásával. Ezután következik a könyv több mint felét képező fejezet, amelyben Dalmácia és a horvát tengerpart és szigetek leírása olvasható. Majd a Montenegrót, végül pedig a Bosznia és Hercegovinát bemutató rész következik. A könyv végén található a rövid nyelvi tájékoztató, amely a latin és cirill betűs ábécét és olvasatukat hozza, és a majdnem háromszáz szót tartalmazó német–horvát szójegyzék, a számok horvátul, és a több mint kétszáz különféle: utazással, étkezéssel, ivással, szállással kapcsolatos szavak és kifejezések jegyzéke. A könyv az említett városok, nevezetességek, és bizonyos fontosabb, utazással kapcsolatos címszók betűrendes mutatójával zárul. Az útikönyv minden tengerparti várost, ahol az utazó hosszabb időt tölthet, a következő sorrendben ír le. A cím: a város német, zárójelben horvát neve, alatta az oldal száma, ahol a város térképe található. A leírás gyakran a pályaudvarral vagy a város megközelítésének lehetőségeivel kezdődik. Ezután a fontosabb szállodák neve, címe, a fekvőhelyek száma, a

²⁶ *i. m. Dalmatien...* 37-38. A hivatalos nyelv a szerbhorvát, de említi a latin betűs írás használata mellett a cirill betűs írást is, sőt itt utal arra, hogy a cirill betűs ábécé megtalálható a 199. oldalon.

²⁷ *i. m. Dalmatien...* 42-44.: A jugoszláv Adriára és a gyógyfürdőkbe látogatók, akik végállomásként jugoszláviai vasútállomásra érkeznek, legalább tíz napos tartózkodás után hazafelé utazva (90 napon belül) 50%-os vasúti kedvezményben részesülnek, bármely Jugoszlávián belüli tetszőleges útvonalon utazva.

²⁸ *i. m. Dalmatien...* 46-47.

szoba ára, az ellátás vagy reggeli ára következik. Ha van, akkor a következő sorrendben felsorolja a szobák számát, amelyekben van fürdőszoba (ha nincs a szobához fürdőszoba, akkor rendszerint van vízvezeték hideg- és meleg vízzel), továbbá, közli, hogy van-e központi fűtés, garázs, étterem, kávéház, kert, és azt is, hogy beszélnek-e németül. Ezután következik az éttermek és kávéházak jegyzéke, a villamos vagy más nyilvános közlekedési eszközök felsorolása, a színház, a bankok, a posta címe, esetleg a városi fürdőhelyek vagy strandok címe. A város történek rövid áttekintése után ismerteti a nevezetességeket. A különösen érdekes és értékes nevezetességeket egy vagy két csillaggal jelöli. A nagyobb városok leírása után a város környékének és az ott fekvő kisebb városok bemutatása következik.

Szabó Lőrinc prospektusokat is gyűjtött utazásai előtt és alatt is, amelyeket a Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvtárának aprónyomtatványai között a Szabó Lőrinc letéti hagyatékban őriznek. Itt összesen több mint ötven, főleg kelet-adriai prospektus található, néhány közülük több példányban is megvan. Egyesekből hiányoznak képek, ezek Kisklára az utazás alatt vezetett naplójába kerülhettek illusztrációként, ahogyan arra Szabó Lőrinc utalt is.²⁹ A prospektusok vagy kis füzetecskék vagy leporellók. Némelyekhez még Budapesten hozzájuthatott. Több prospektuson látható Az Est / Utazási Irodája / Budapest, VII., Erzsébet Körut 18-20. / XI. Sz. Fiók feliratú pecsét. Ezek általában magyar nyelvűek, de vannak közöttük többnyelvűek is: horvát, német, cseh, lengyel, sőt néhány esetben az előző nyelvű szöveg mellett olvasható magyar nyelvű ismertető is.³⁰ Budapesten található kizárólag német nyelvű prospektusokat is, ezeken Az Est / Reisebüro der „Az Est” feliratú pecsét látható.³¹ Egy Veglia (Krk) szigeti prospektuson a magyar pecsét alatt a belgrádi „Putnik” utazási iroda pecsétje van Tourist office / Beograd / Jugoszlavia / Putnik felirattal. Egy Spalatót (Splitet) ismertető prospektuson a Jugoszláv Királyság / Hivatalos Idegenforgalmi Irodája / Budapest V. ker., Zrínyi-utca 12. / Telefon: Aut. 270–97. feliratú pecsét olvasható. Szabó Lőrinc utazásai során is gyűjthetett prospektusokat, mert ezeken nem látható az említett pecsétek egyike sem.³² Van azonban közöttük olyan is, amelyet

²⁹ SZABÓ, *i. m.* 247.

³⁰ A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvtárának aprónyomtatványai között a Szabó Lőrinc letéti hagyatékban a budapesti turistairodában beszerzett prospektusok között magyar nyelven a Jugoszláv Svájc című szlovéniai természeti szépségeket népszerűsítő, továbbá felső-adriai, novi vinodolski, spalatói (spliti), omiši, raguzai (dubrovnikai) és szarajevói prospektusok találhatók.

³¹ A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvtárának aprónyomtatványai között a Szabó Lőrinc letéti hagyatékban a Budapesten beszerzett prospektusok német nyelven a szlovéniai Bledet, (Spalatót) Splitet, Crikvenicát (Crikvenicát), Veglia (Krk) és Lesina (Hvar) szigetet és a raguzai (dubrovnikai) Hotel Lapadot és a Viktorija Pensiont reklámozzák.

³² A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvtárának aprónyomtatványai között a Szabó Lőrinc letéti hagyatékban pecsét nélkül vannak magyar nyelvű Kuparit és Lesinát (Hvart) leíró prospektusok, több leporelló-szerű és egy füzet formátumú szarajevói prospektus. Német nyelven bledi, crikvenicai (crikvenicai), a lesinai (hvarti)

vélhetően kapott valakitől. Ilyen a Raguza (Dubrovnik) melletti Kupari tengeri strandfürdő 1931. idényének magyar nyelvű prospektusa, amely feltehetőleg valamelyik ismerősétől került a költőhöz, mivel ekkor még nem járt Raguzában (Dubrovnikban). Amikor egy évvel később ott volt a családjával, az arra az évre szólót valószínűleg már maga szerezte be. Ami Fiumét, Abbáziát és Arbe (Rab) szigetet illeti, minden valószínűség szerint Budapesten is, és a szóban forgó városban is beszerezhetett prospektusokat. A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvtárának aprónyomtatványai között a Szabó Lőrinc letéti hagyatékban van egy nyolc oldalas, magyar nyelvű, fűzetszerű *Rab tengeri fürdő* című és egy ugyancsak fűzetszerű, német nyelvű, Raguzát (Dubrovnikot) ismertető, csaknem negyven oldalas prospektus, amelyek igen részletes leírással szolgálnak. Ugyanott található a *Jugoszlávia utvonalai* című kiadvány is, amelyet a Putnik, a Jugoszláv Királyság Idegenforgalmi és Utazási Társasága adott ki.³³ Ezt a kis formátumú, ötven oldalas könyvecskét talán a leggyakrabban használhatta a költő, mivel még a német nyelvű útikönyvénel is alkalmasabb volt arra, hogy állandóan a keze ügyében legyen. A kiadvány ötven oldalas. Az országba az észak és északnyugat irányból vezető útvonalak mentén fekvő városokat és más turisztikai nevezetességeket írja le. Az első rész a vasútvonalak, a második egyetlen autós közlekedési útvonal, a harmadik rész pedig a tengeri útvonalak alapján. Mindegyik rész első betűje miniatúraszerűen van kialakítva, amelyen a nagyobb és enyhén díszített kezdőbetűre mintegy rá van erősítve Jugoszlávia térképe, amelyre be vannak rajzolva a vasútvonalak és vastagabban jelölve a szóban forgó útvonal. A hat vasútvonál közül az egyik az Ausztria felől érkező és Szusákba (Sušakba) vezető, a másik az ugyancsak Ausztria felől érkező és Spalatóba (Splitbe) vezető, a harmadik Kapronca (Koprivnica) – tehát Budapest – felől érkező és Bosznián keresztül Raguzába (Dubrovnikba) vezető útvonalat ismerteti. A következő fejezet két különböző irányból megközelítve írja le a Szabadka (Subotica) és Szarajevó (Sarajevo) vasútvonalat, a harmadik pedig a Szabadka (Subotica) – (Belgrád) Beograd – Skoplje – Ohrid – Belgrád (Beograd) útvonal leírását tartalmazza. Az autóvonal Skopljéből Cattaróba (Kotorba) vezet. Két hajóút van Szusák (Sušak) és Cattaro (Kotor) között: az egyik több közbeeső városban is kiköt, míg a másik a könyv megnevezése szerint turistavonal, amely csak annyiban különbözik az előzőtől, hogy több helyen megáll. Az, hogy Szabó Lőrinc melyik hajóutat választotta, ebből a könyvecskéből nem derül ki, mert azon kívül, hogy az útvonal melletti turisztikai látnivalókról részletes ismertetőt közöl, egyetlen olyan adatot sem

Hotel Kovačićot reklámozó és raguzai (dubrovnikai) prospektusok is vannak.

³³ A kiadványból két példány is van.

tartalmaz, amely arra utalna, melyik helyen mennyi ideig állhat a hajó. Szabó Lőrinc a gőzhajó menetrendről sokkal pontosabban tájékozódhatott a Grieben Kiadó útikönyvéből. Azt azonban, hogy ezt a kiadványt is nagyon hasznosnak tarthatta, bizonyítja az is, hogy a könyvecske harmadik oldalán a költő ceruzával írt kézírásában olvasható a következő bejegyzés: „Megjelölt helyek [aláhúzással]: 6.–8. oldal, 17. oldal, 38.–47. oldal.” A bejegyzett oldalakon ugyancsak ceruzával van bejelölve az a szövegrész, amely a költőt érdekelhette. A 6.–8. oldalon a Zágráb és Szusák (Sušak) közti útvonal, a 17. oldalon Szarajevó, a 38.–47. oldalig terjedő részen pedig az I. számú tengeri útvonal: Sušak – Crikvenica – Rab – Šibenik – Split – Hvar – Korčula – Dubrovnik – Hercegnovi – Kotor megállóhelyek nevezetességeinek leírásával, valamint az onnan elérhető más turisztikai látnivalók ismertetésével. A kiadvánnyal kapcsolatban meg kell állapítanunk a következő tényt is. A könyvecske 9. és 10. oldalán hiányzik a lap felső negyede. A 9. oldalon a kivágott rész alatt még látható a kivágott képhez tartozó „Sušak – Pećine” aláírás. Ezt a képet Kisklára naplójában a 9. oldalon találhatjuk meg, Fiume leírása közben „Szusaki part meg a Jadran Szálloda” aláírással. A 40. és a 41. oldal felső harmada ugyancsak hiányzik, itt azonban a kivágott résszel együtt eltűnt a kép alatti aláírás is. A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvtárának aprónyomtatványai között a Szabó Lőrinc letéti hagyatékban ugyanezen kiadvány másik példányából látható, hogy a 42. oldalon egy tengeri alkonyatot ábrázoló kép van, amely Kisklára naplójában a 4. oldalon „Alkony a tengeren” aláírással található. Érdekes az is, hogy a másik példányból a kiadvány 3. oldalán levő „Kilátás a Juli Alpokra” aláírású kép Kisklára naplójában a Karszt illusztrálásaként látható a 3. oldalon, ám az eredeti kép bal oldalán álló emberi alak hiányzik róla. A kiadvány másik példányának 7. oldalán levő zágrábi katedrálist ábrázoló képet Kisklára a zágrábi pályaudvaron említett rövid megálló illusztrációjaként ragasztotta naplójának 2. oldalára. A székesegyház tulajdonképpen nem látták, mivel a vonat nem állt annyi ideig, hogy bemehettek volna a városba. Csaknem minden részletesebb prospektus tartalmaz térképet is, amely az illető hely fekvése mellett a vasúti elérhetőségét is ábrázolja.

A huszadik század első felére kialakult nyaralási szokásoknak megfelelően Szabó Lőrinc is megragadott minden alkalmat, hogy az egész évi idegromboló munka után – ha lehet, családjával együtt – elmenjen valahova nyaralni. Ezeket az alkalmakat a pihenés mellett ismeretszerzésre, gyakran még munkára is kihasználta. Azt is tudjuk, hogy az utazásait mindig gondosan előkészítette. Mivel a Kelet-Adriára a pihenés mellett valószínűleg vonzotta gyermekkori vágyának a tárgya, Fiume és a tenger, így feltételezhetjük, hogy ezekre az utazásokra még nagyobb alapossággal készülődött. A

fentiek ismeretében megállapíthatjuk, hogy Szabó Lőrinc miközben utazásait tervezte, semmivel sem jutott kevesebb információhoz, mint egy mai turista.

A tenger és Fiume

Ha a tenger és az Adria partvidékének jelentőségét vizsgáljuk Szabó Lőrinc költészetében, költeményein és levelein kívül a *Vers és valóságban*¹ olvasható, verseire vonatkozó utalásokat, is figyelembe kell vennünk. A versek keletkezése és a magyarázatok lejegyzése között gyakran néhány évtized is elmúlt, sok költemény megírásának előzményei pedig a gyermekkori élményekben gyökereznek. Ezt láthatjuk a költőnek a tenger és Fiume közötti kapcsolatát vizsgálva is. Szabó Lőrinc és Fiume között sajátos viszony alakult ki még a költő gyermekkorában. Hogy ez valóban így van, arra ő maga utal élete vége felé a *Tücsökzene* 109-es számú, *Fiume* című verséhez fűzött magyarázatban. Mivel azonban a *Tücsökzene* húsz évvel a találkozás után, 1945 és 1947 között keletkezett, joggal merül föl bennünk az a kérdés, hogyan élhette meg a költő az első, igazi találkozást a vágyakozásainak tárgyát képező várossal és a tengerrel. A kérdésre több okból is nehéz válaszolni. Egyrészt, mert két külön találkozásról van szó, először a tengerrel, majd a Fiumével való találkozásról. Első találkozása a tengerrel észak-olaszországi utazásának első állomásán, Triesztben történt, ahova 1924. július 10-én,² Fiuméba pedig egy évre rá, 1925. július 23-án jutott el.³ Másrészt egyik találkozás sem ihlette akkor vagy hamarosan az eseményt követően költemény írására. A tenger megpillantása élményének kilenc évet kellett várnia, hogy a költő versbe öntse, Fiume megénekelésére pedig csak a *Tücsökzenében* került sor. Tanulmányunkban azt vizsgáljuk, hogyan tükröződik Szabó Lőrinc munkásságában a találkozása a tengerrel és Fiumével. Először arról szólunk, hogy 1925-ben *Az Est* munkatársaként utazott Fiuméba és erről három cikkben számolt be, majd az 1933-ban írt *Trieszt előtt* című verséről, végül a *Tücsökzene* azon darabjairól, amelyek két évtized távlatából földézik a Fiumével való találkozást.

Szabó Lőrinc 1925. júniusában jutott el Fiuméba. Mint ahogyan azt az azonos című verséhez fűzött jegyzetben mondja: „Fiuméba aztán a magam erejéből mentem el”.⁴ Az első világháborút követő években Fiumében a magyarok iránti hangulat nem volt barátságosnak mondható. Az 1868-as horvát–magyar kiegyezés záradéka értelmében

¹ SZABÓ LŐRINC, *Vers és valóság: Bizalmas adatok és megjegyzések*, a szöveggondozást végezte Lengyel Tóth Krisztina, a jegyzeteket készítette Kiss Katalin és Lengyel Tóth Krisztina, Bp., Osiris, 2001.

² *Harminchat év: Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1921-1944)*, sajtó alá rendezte, bevezette és a jegyzeteket írta Kabdebó Lóránt, Bp., Magvető, 1989, 121-125.

³ KABDEBÓ LÓRÁNT, *Szabó Lőrinc pályaképe*, Bp., Osiris, 2001, 274-275.

⁴ SZABÓ, *i. m.*, 207.

Fiume Magyarországhoz tartozott. A horvátok nem tudtak megbékélni ezzel a ténnyel, ellentétben az olasz nyelvű lakossággal. Azonban 1918-ban, amikor I. Károly osztrák császár és magyar-horvát király bejelentette, hogy a Monarchiát követő föderatív államszövetségben a város Horvátországhoz, esetleg a monarchián belül alakítandó délszláv királysághoz tartozna, Fiume magyar parlamenti képviselője ellenezte ezt a javaslatot, mondván, hogy a város olasz volt a múltban, és annak kell maradnia a jövőben is. Amikor a magyar kormányzó 1918. október 18-án elhagyta a várost, és horvát csapatok vonultak be, ezt az olasz lakosság ellenségesen fogadta. Amikor viszont az olaszok vezette városi Nemzeti Tanács bejelentette Fiume Olaszországhoz való csatolását, az olaszok éljeneztek a város főterén.⁵ A magyarok iránti ellenszenv azonban a háború után nemsokára megváltozott politikai- és gazdasági téren, sőt a mindennapi életben is. Fiumének ugyanis mindenképpen érdekében állt, hogy gazdasági téren együttműködjön Magyarországgal. Az első világháború előtti, a fiumei kikötőn keresztül lebonyolított kereskedelem ugyanis a húszas évekre elsorvadt, az árucere-forgalom a minimálisra csökkent és nem csak Magyarország irányában. Fiume Olaszországhoz kapcsolása a kikötőváros számára mindenképpen kedvezőtlen esemény volt. Jugoszlávia 1924. január 27-én a Rómában aláírt egyezményrel elismerte Olaszország szuverenitását Fiume és a fiumei kikötő felett. Az 1925. július 20-án kötött Nettunói Egyezmény pedig többek között magába foglalta a Fiume területén aktuális közlekedési és a helyi közigazgatás keretébe tartozó kérdések rendezését. Közvetlenül ennek az egyezménynek a megkötése után – az újságok még javában cikkeztek róla – érkezett meg Szabó Lőrinc gyermekkori vágyának színhelyére, ahonnan *Az Est* című napilap számára tudósított az olasz–magyar gazdasági és kereskedelmi konferencia előkészítő megbeszéléseiről. Erről az eseményről a helyi olasz nyelvű sajtó is beszámolt olvasóinak. 1925. július 23-án rövid cikk jelent meg a magyar küldöttség érkezéséről, 24-én pedig részletes ismertető a tárgyalásokról.⁶

Érdekes megvizsgálni, milyennek látta a költő és újságíró Szabó Lőrinc Fiume akkori helyzetét.

Első cikkének címe *Magyarország, Itália és Jugoszlávia csak közösen mentheti meg Fiumét*.⁷ Már az alcímek is sokat elmondanak: „A halott város élni akar – 21 nettunói pont: jugoszláv szabadkikötő Fiumében – Szeptember elején tartják meg a fiumei olasz-magyar gazdasági konferenciát.” A bevezetőben a cikk írója rámutat a város helyzetéből

⁵ FRIED Ilona: *Emlékek városa. Fiume*, Ponte Alapítvány, Bp., 2001, 15.

⁶ *La Vedetta d' Italia*, 1925. július 23, 2., 1925. július 24, 2., 1925. július 26. 2.

⁷ SZABÓ Lőrinc: *Emlékezések és publicisztikai írások*, szerk. Kemény Aranka, Bp, Osiris Kiadó, 2003, 127-131. A cikket 1925. július 24-én írta, és *Az Est* című újságban jelent meg 1925. július 28-án, 8.

adódó nehézségekre: Olaszország más kikötői mellett csupán olasz kikötővárosként Fiuménak nincs jövője, nyaralóvárosként pedig még kevésbé, mert a szomszédságában levő Abbázia minden szempontból felülmúlja. A háború előttihez képest Fiume elveszítette jelentőségét.⁸ A cikk folytatásában Szabó Lőrinc hatalmas szerelvényhez hasonlítja a várost, amelyet nincs, aki kihasználjon. Azok, akik még a háború előtt vagy akár tavalyról ismerik, azt mondanák, hogy „halott”, de ezt a kifejezést mégsem kell szó szerint érteni. A turizmus fellendült, még ha ezt Abbáziának is köszönheti. A szállodákban nem könnyű szobát kapni, a Quarnerón közlekedő kis gőzhajók utasokkal zsúfoltak, a líra árfolyama csökkent, így mind több a külföldi, elsősorban magyar turista. A „halott” város kifejezést tehát nem egészen így kell érteni. Abbáziából nyaralók csoportjai jönnek át bevásárolni az itteni üzletekbe a szinte tűrhetetlen kánikula ellenére is. Majd a kikötő színes leírása következik, amelyben a „halott” város cáfolata után a kikötő élénk forgalmának leírásával ugyancsak azt igyekszik bizonyítani, hogy a helyzet nem annyira nyomasztó, mint amilyen benyomást keltettek az otthoni olvasókban a Manchester Guardianban megjelent, a füvel benőtt fiumei dokkokat ábrázoló fényképek. A második alcím alatt – Jugoszláv szabadkikötő Fiumében – Szabó Lőrinc részletesen ismerteti a Nettunóban kötött egyezményt. Ez az egyezmény a Szerb, Horvát és Szlovén Királyság és Olaszország között jött létre 1925. július 20-án (Szabó Lőrinc megjegyzi, hogy a helyi olasz lap, a *La Vedetta d'Italia* még néhány nappal később, a magyar küldöttség ottjártakor nagy cikkben ismerteti az egyezményt) és harminckét pontja közül huszonegy Fiuméra vonatkozik. Az ismertetést összefoglalás fejezi be, amely az egyezmény reményét fejezi ki, hogy a két részre osztott kikötőváros kereskedelme remélhetően minél előbb a háború előtti szintre emelkedik. Ehhez kapcsolódik az újságcikk két következő alcímet viselő része: „Mit várhat Fiume Magyarországtól?” továbbá „Miért fontos Fiume Magyarországnak?” Itt a cikkíró azt a kérdést taglalja, miért lenne hasznos mindkét, a magyar és az olasz fél számára is, ha Magyarország exportja és importja a fiumei kikötőn keresztül bonyolódna. Beszámol arról a konferenciáról, amelyen a fiumei kereskedelmi és iparkamara, a kereskedők és iparosok egyesülete és a magyar gazdasági élet képviselői vettek részt, és amely a két ország gazdasági vezetőinek szeptemberben tartandó kongresszusát készítette elő. Név szerint a következőket sorolja fel: olasz részről lovag Antonio Rocca kormánybiztos, Vittorio de Meichsner a Kereskedők és Iparosok Uniójának elnöke, lovag Giuseppe Filippi alelnök, dr.

⁸ Fiume I. világháború előtti tengeri és szárazföldi kereskedelmének sajátosságaival és a háború utáni lehetőségek taglalásával foglalkozik SZENDREI Mihály *Fiume* című előadásában, amelynek különlenyomata megjelent a VIII., Vas-utcai Felső Kereskedelmi Iskola 1926/27. évi iskolai értesítőjéből

Mario Moise titkár, dr. Urbano Schittar kamarai titkár, Grand ufficiale Andrea Ossoinack,⁹ az Adria hajózási Rt. elnöke, Commendatore Attilio Depoli,¹⁰ a volt fiumei állam elnöke, Gabriele Ágoston nagykereskedő és lovag Eduardo Susmel,¹¹ a Corriere Adriatico főszerkesztője, magyar részről dr. Balkányi Kálmán, az OMKE (Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés) igazgatója, Pignatelli herceg, a budapesti Olasz–Magyar Kereskedelmi Kamara elnöke és dr. Gyömrei Imre, a budapesti Kereskedelmi Akadémia titkára.¹² Érdekes megemlíteni, hogy az olasz lap is hibázik. Szabó Lőrincet *Az Est* igazgatójaként („direttore dell'Est”) említi.¹³

A költő-tudósító alapos beszámolót küld a magyarországi olvasóknak, de ezen túl más jellegű benyomásait is részletesen leírja.

A második újságcikk a *Fiume – négy interjúban*,¹⁴ mint ahogyan a címe is mutatja, tulajdonképpen interjú. Mottóul Fiume prefektusának egy mondatát idézi: „Fiumében Magyarország több mint baráti államot talál, ha kapcsolatot keres velünk.” A bevezetőben utal *Az Est*-ben három nappal azelőtt megjelent cikkekre és röviden még egyszer összefoglalja a benne elmondottakat. Ezután következnek az interjúk. Az első interjúalany Lovag Antonio Rocca, a fiumei Kereskedelmi és Iparkamara kormánybiztosa kifejezte reményét és bizakodását a magyar–olasz gazdasági kapcsolatok felújításáról, továbbá azt a

⁹ Ossoinack, Andrea (1876–1965) fiumei nagyiparos és politikus. Tanulmányi befejeztével vállalkozóként dolgozott. Politikai téren a város autonómiáját védte. 1915-ben magyar parlamenti képviselő volt. Az Osztrák-Magyar Monarchia szétesése után a Nemzeti Tanács tagjaként olyan nézeteket terjesztett, amelyek a város Olaszországhoz történő csatolását eredményezték. Ezután nem vett részt a politikai életben, a fasiszmushoz sem csatlakozott. A második világháború után ismét politikai tevékenységet folytatott annak érdekében, hogy Fiumét Olaszországhoz csatolják, eredménytelenül.

¹⁰ Depoli, Attilio (1887–1963) történész és politikus. Már fiatalon csatlakozott a „La Giovane Fiume” irredenta csoportosuláshoz. Az Osztrák-Magyar Monarchia szétesése után az Olasz Nemzeti Szövetség egyik titkára és a Nemzeti Tanács szóvivője volt. Miután a várost Olaszországhoz csatolták a kormány oktatásügyi vezetőjének tisztét töltötte be. 1922-ben a Fiumei Állam elnöke volt. Az 1924-ben, Rómában aláírt egyezményt követő időben nem játszott politikai szerepet. A természettudományi-matematikai gimnázium igazgatójaként tevékenykedett. 1945-ben elhagyja Fiumét. Történeti tárgyú munkáiban Fiume történelmével foglalkozott.

¹¹ Susmel, Eduardo (1887–1948). A tanítóképző elvégzése után a városi iskolában dolgozott és részt vett a város kulturális életének mozgalmában. A „Circolo letterario” irodalmi kör titkára volt. A Nemzeti Tanács tagjaként aktívan részt vett az 1918-1924-es fiumei eseményekben és a sajtóiroda főnöke tisztséget viselte. A fasiszmus idején fontos pozíciókat töltött be. Írásainak nagy része az általa támogatott eszmék apologéta irodalmához sorolható.

¹² Kabdebó Lóránt a cikk két téves adatára hívja fel a figyelmet. Az egyik Gyömrei névére vonatkozik, akinek az utóneve nem Imre, hanem Sándor volt. A másik pedig a funkciójára: nem az említett kereskedelmi akadémia titkára volt, hanem a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara segédtitkári tisztségét töltötte be. Kabdebó kutatásai során rábukkant az OMKE hetilapjának augusztus 8-ai számában egy beszámolóra, amelyet a szöveg és a hangneme hasonlósága alapján Szabó Lőrincnek tulajdonít. Ebben az írásban a cikk írója Gyömrei névét már helyesen, Sándornak tünteti fel. Lásd: KABDEBÓ Lóránt: *Szabó Lőrinc egy különös verséről*, (kézirat, a szerző beleegyezésével), Lásd még: *Millionen Welten, Festschrift für Árpád Bernáth zum 60. Geburtstag*, Osiris, Bp., 2001, 288-311.

¹³ *La Vedetta d' Italia*, 1925. július 25., 2. A cikk Kabdebó kutatásainak eredményét támasztja alá, a cikkben Gyömrei utóneve Alessandro.

¹⁴ SZABÓ, *Emlékezések és publicisztikai írások*, 134-137. A cikk keltezése 1925. július 27-e, és ugyancsak *Az Est*-ben jelent meg 1925. július 31-én, 2.

meggyőződését, hogy Fiumének megvannak a feltételei a sikeres együttműködéshez. Azután utal arra, hogy a magyar tőke már jelen van a város vállalataiban, s bizonyosnak tartja, hogy az olasz kormány is tesz intézkedéseket a fiumei kereskedelem fellendítésére. A következő beszélgetést Andrea Ossoinackkal, Fiume volt magyar parlamenti képviselőjével, az Adria Hajózási Rt. Elnökével folytatta, aki Szabó Lőrinc szerint a fiumei gazdaság legtekintélyesebb személyisége. Ossoinack véleménye szerint Fiume egy nagy birodalomnak mesterségesen létrehozott hatalmas kikötője, ez a birodalom azonban széthullott. Ugyanakkor Magyarországnak szüksége van kikötőre, s erre a célra éppen Fiume a legmegfelelőbb. Így tehát mindkét ország érdeke az együttműködés. Magyar részről Dr. Balkányi Kálmán, az OMKE (Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés) igazgatója nyilatkozott.¹⁵ Kifejezte a magyar gazdasági és kereskedelmi tényezők készségét, hogy ha megtalálják a közös nyelvet, mindent megtesznek annak érdekében, hogy a kikötőváros megközelítse azt a szintet, amelyet a múltban elért. Érdekes az interjúnak az a része, amelyben megemlíti, hogy a magyarokra milyen benyomást tettek a Manchester Guardianban megjelent, a fűvel benőtt fiumei dokkokat ábrázoló fényképek. Az utolsó interjú a leghosszabb. Ebben Commendatore Emanuele Vivorio, Fiume város és Fiume provincia prefektusa fejt ki véleményét.¹⁶ Először a Jugoszlávia és Olaszország közötti Nettunóban rögzített megállapodásról beszél. Reméli, hogy ha ezek a megbeszélések sikerrel végződnek, Magyarországgal könnyebben fognak megegyezni. Jugoszlávia jelenlétét ugyan tekintetbe kell venni, de Magyarországnak Fiume szerepét gazdasági szempontból épp olyannak kell látnia, mint a háború előtt. Megjegyzi, hogy valószínűleg Szabó Lőrinc is tapasztalhatta, a magyarokat kedves vendégként látják a városban, hiszen hagyományos szimpátiát éreznek egymás iránt. Az interjú a magyar kereskedőkhöz intézett üzenettel fejeződik be, amelyet a prefektus maga vetett papírra: „A legélénkebben remélem az elmaradhatatlan sikert, s a munka életének a régi barátsággal való megkezdését.”

Kabdebó Lóránt szerint a költő *Az Est* tudósítójaként 1925. július 23-a és 26-a között tartózkodott Fiumében a már említett magyar-olasz találkozón,¹⁷ az interjú keltezése azonban július 27-e. Mivel Szabó Lőrinc gyakran jegyzetelt gyorsírással, valószínű, hogy magát a cikket csak néhány nappal a beszélgetések elhangzása után készítette, ezzel magyarázható a dátumok eltérése. Mindkét cikkben megtalálhatók az újságírással jellemző

¹⁵ Dr. Balkányi Kálmán egy társaság tagjaival együtt szerepel a *Jéghegyek a Chianti-tengerben* című cikkben, róluk ott bővebben lesz szó.

¹⁶ Emanuel Vivorio (1872–1959). Fiume prefektusa volt 1925 és 1930 között.

¹⁷ KABDEBÓ, *Szabó Lőrinc pályaképe*, 275.

sajátosságok, de az olyan észrevételek is, amelyekből inkább a költő jelenlétét érezzük. Ilyenek a turisták jelenlétéről beszélő mondatok, a kikötő leírása az első cikkben, de ezt sejtetik a fűvel benőtt dokkok képeit és a kölcsönös szimpátiát emlegető mondatok is az interjúkban.

A harmadik újságcikket a riport és a tárca keverékének mondhatnánk. Címe: *Jéghegyek a Chianti-tengerben*.¹⁸ Egy este leírása, amikor a konferencia tudósítója együtt vacsorázott a „doktorral” és a „segretarioval” – feltehetőleg az olasz delegáció tagjaival: dr. Mario Moisével, a Kereskesők és Iparosok Úniójának titkárával és dr. Urbano Schittar kamarai titkárral. Az írás több, művelődéstörténeti szempontból is érdekes jelenség leírását tartalmazza.

Az egyik ilyen sajátosság a város helyszíneinek leírása, amelyeket könnyen azonosíthatunk a mai helyszínekkel. A cikk szereplői autóval indulnak vacsorázni bizonyos „Weisz, magyar zsidó” éttermébe, ahol még kapható szegedi halászlé. Szabó Lőrincnek szokása volt pár sorral jelentkezni hozzátartozóinak utazásai során, ezt a munkajellegű utat azonban sehol sem említi. Így nem tudjuk, hol volt a szállása Fiumében. Feltételezzük, hogy szálláshelyének közeléből indultak. „A kocsí átvág a Piazza Dante s a móló esti sokadalmán. Balra a tenger fölött fáradhatatlanul forgatja egyetlen piros szemét a jelzőtorony; jobbra a Caffé Centrale. Zene, Csárdáskirálynő... Az autó egyenesbe fordul a vasút felé, s a nagyszerű platánsor alatt, Via Mussolini zökken a gép. Itt fut át a pesti gyors.” Az útközben leírt helyszíneket ma is felismerhetjük: a Piazza Dante ma a Trg Republike Hrvatske (A Horvát Köztársaság Tere),¹⁹ a Caffé Central az említett Trg Republike Hrvatske és a Riva (a tengerparti sétányt hívják így) sarkán lévő épületben még nemrég is e név alatt üzemelt, és ma is kávéház van ott. A móló neve horvátul mol, de valószínűbb, hogy a sokadalom a part menti sétányon vagyis a mai Riván (akkor valószínűleg Riva Emanuele Filiberto volt a neve²⁰) sétálgatott. Móló már akkor is több volt a kikötőben, amely mellett elhaladt az autó az viszont csakis a Molo Adamich²¹ (ma horvátul Adamićev gat) lehetett. A pályaudvar felé tartó utca, a Via Mussolini platánsora ma is nagyszerű, csak ma Ulica Kralja Krešimira (röviden Krešimirova) a neve. A Budapestről érkező vonat ma is azon az úton fut be az állomásra, mint Szabó Lőrinc ottlétekor. Nemsokára elfordultak és a hegyoldal felé haladva eljutottak a vendéglőbe,

¹⁸ SZABÓ, *Emlékezések és publicisztikai írások*, 131-134. Megjelent a *Pesti Naplóban* 1925. július 28-án, 3.

¹⁹ ŽIC, Igor: *Riječka gostoljubivost. Hoteli, restorani, gostionice, kavane, kupališta*, Adamić, Rijeka, 2000, 44. és 46.

²⁰ Državni arhiv u Rijeci (DAR), Fond, Zemljišno knjižni odjel Općinskog suda u Rijeci, Plan Rijeke iz 1937. godine.

²¹ Uo.

amely nevét a cikk kezdetén a doktor a sofőrnek a „Per due morere” félmondatban adta meg, és akinek a tulajdonosa – ugyancsak a doktor szerint – Weisz, magyar zsidó.²² Erről a helyről azonban nem tudunk meg többet. Mivel itt, Szabó Lőrinc szerint a „Két Négerben” nem volt szabad hely, visszaindultak a városba. Visszafelé, az úton csak a Piazza Dante neve hangzik el, a vacsorázni indulók hamarosan megérkeznek az Ornitorinco nevű vendéglőbe. Ez a Via Garibaldi (ma Adamićeva) utcában volt, az 5. szám alatti épület földszintjén. A vendéglő tulajdonosa Pietro Vuchicevich csak bérelte az épületben lévő helyiséget, az egész épület ugyanis özvegy Neugebauerné Valentin Vincenze birtokában volt.²³ Ma ugyanott üzlethelyiség található. A terem bemutatása igen szűkszavú, ez egyben az egyetlen belső tér leírása a cikkben: „(...) nehéz olajszag csap meg az ajtóban. Sárga falak olajfestékén nedves villany tükröződik. Kalapok az alacsony falakra aggatva. Hátul két ventilátor ötödnapja hűsíti hasztalan a 31 fokos kánikulát.”

Ugyancsak érdekes az ételek kínálatának leírása is. Amíg a doktor hely után néz a vendéglőben, Szabó Lőrinc egy magyarokból álló társasághoz csatlakozik, amelyet minden valószínűség szerint ismer és – mint ahogyan az a beszélgetésből később ki is derül –

²² A rijekai levéltár (DAR) adatai alapján, lásd: Guida di Fiume 1915, Fiume, Stab. Tip. „Minerva” S.A. 1915, 366. a következőket tudjuk meg. Az 1915-ben kiadott Guida di Fiume-ben szerepel egy Trattoria – Eugenio Weisz (Weisz Jenő Vendéglője) nevű étterem, amelynek tulajdonosa Eugenio Weisz, külön elnevezést azonban nem említ a kiadvány. A dokumentumok szerint tulajdonosa az Olasz Királyság idején nem újította meg az étterem további vezetéséhez szükséges engedélyt. A vendéglő előbb Via Risorta, 1915-ben a Via Valscurine utca 10 szám alatt, (ma Ulica Nikole Tesle), a vasútállomással szemben kezdődő utcában volt, amely a vasútállomás előtti utca szintjéhez képest mintegy három méter magasságba emelkedik. A vendéglőt 1934-ben a Via Valscurine 10. szám alatt Placido Morelli ugyancsak Trattoriaként (vendéglő, étterem) üzemeltette, ám egy harmadik személytől, nem pedig bizonyos Weisztől vette át. Eszerint 1925. az utolsó évek egyike vagy talán az utolsó év lehetett, amikor a vendéglőt Eugen Weisz vezette. Ha elfogadjuk Szabó Lőrinc fordítását, hogy az étterem neve Két Néger, akkor a fiumei hagyománynak megfelelően találóbbr lenne a néger szó helyett a mór használata. A moretti (horv.: morčić - kis mór, mórocška) fiumei ékszer, ma szuvenír is. Zománcozott arany és fehér turbános szerecsenfejecské. Egy horvát monda szerint a 16. században a várost támadó törökök Grobnik mezőn ütöttek tábor és az egész környéken garázdálkodtak. Zrínyi nyílveesszőjével eltalálta és megölte a török basát, a törökök pedig lóhalálában elmenekültek. A mezőn csak az eldobott turbánjaik maradtak. Ennek emlékére a fiumei asszonyoknak férjeik turbános mór fejét ábrázoló fülbevalót készíttettek. Más forrás szerint egy török csapat a grobniki síkon megtámadott egy kis fiumei csapatot, de az Isten segédelmével megmenekült, mert megnyílt az ég és köesöt bocsátott a törökökre és leverte a fejüket, ennek emlékére viselik a fiumei nők a szerecsenfejet ábrázoló ékszert. Ismét más monda szerint az ékszer eredete a Frangepánoknak a tatárokon 1241-ben Grobniknál aratott legendás győzelméhez fűződik. Lásd: Magyarország vármegyéi és városai. Fiume és a magyar-horvát tengerpart, szerk. SZIKLAY János és BOROVSZKY Samu Budapest, Apolló Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1900, 11.

Ivan Peranić, a Rijekai Levéltár levéltárosának a véleménye szerint a vendéglő nevét Szabó Lőrinc nem jól érthette. A vendéglőt a fiumeiek valószínűleg Per due mòri (lat.: morus=eperfa) – Két eperfa – néven emlegették. Ez a feltevés azon alapszik, hogy Fiume környékén gyakori volt az eperfa, a pályaudvartól északnyugatra eső városrészt ma is Podmurvicának hívják.

²³ DAR, Gradsko poglavarstvo Rijeka, I-85/1921.; H-17/1925.; Popis brojeva kuća s vlasnicima iz 1889.; Zemljišno knjižni odjel Općinskog suda u Rijeci, Plan Rijeke iz 1937. godine. Ezt az adatot támasztja alá az az útikönyv is, amelyet a költő 1932-ben és valószínűleg 1937-ben is magával vitt kelet-adriai utazására, amely az Ornitorinco nevű éttermet ugyancsak ezen a címen közli. Lásd: *Dalmatien und die wichtigsten Teile von Slowenien, Kroatien, Montenegro, Bosnien und der Herzegovina mit Angaben für Automobilisten*, (4. Aufl.) Berlin, 1930, Grieben-Verlag (Griebens Reiseführer, 161.) 58.

egyikük a magyar gazdasági küldöttség tagja. Ők még csak az előételnél tartanak, az ételek kínálata mediterrán, ami kitűnik a felsorolásból is: az asztalon gyümölcs, retek, paradicsom, sütemény és olaj, természetesen olívaolaj, amit Szabó Lőrinc is tudhatott, mivel előző évben Triesztben és Velencében, majd Észak-Olaszországban utazgatott.²⁴ Az itallap már »nemzetközinek« mondható, a bor mindenesetre olasz: „A pincér jeget hoz, s a báró ezüstös darabkákat rak poharunkba. Gyönyörű: miniatűr jéghegyek a Chianti-tengerben!” – szólal meg a tudósító Szabó Lőrincben a költő. Az egyik hölgy szódavizet kér, a budapesti gyárigazgató sört. A doktor közben talált helyet és rendelni készül. Szabó Lőrincnek langusztából készített rizottót ajánl, ő azonban valami komolyabb ételt szeretne, ezért a doktor bécsi szeletet rendel neki. A pincér azonnal visszakérdez: „Uborkasalátával?” A vacsora alatt a beszélgetésből tudomást szerzünk még egy ételről, a rántott csirkéről. A tulajdonos is megjelenik és tálcán ficáncoló halat hoz: „Branzino, orada?” (Tengeri süllő, aranycsíkos keszeg?) – kérdezi. A doktor azonban elutasítja. Később még egy érdekes észrevétele van a költő-tudósítónak egy ott látott édességről: a vitába ugyanis bekapcsolódik egy Abbáziából érkező úr, aki nyalókát tart a kezében. A költő le is írja: „Egy szál kis rúdon három cukordarab: játékszer.” Vacsora után jeges feketekávét isznak, a többiekhez hasonlóan ő is szalmaszálon szívja. Ismét megjelenik a tulajdonos, friss fűgét kínál a vendégeknek. Mivel Magyarországon a fűgét általában aszalva eszik, a tudósító a zöld jelzővel látja el. Magyarul ez nemcsak színt jelent, hanem a gyümölcs éretlen voltára is utal. Még ha Szabó Lőrinc tudta is, hogy nem zöld, hanem friss fűgéről van szó, az olvasó számára ez a tény valószínűleg nem volt egészen egyértelmű. Az étlapról mondottakat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a tenger melléki ételek jellemzik, de megtalálható itt az elmaradhatatlan bécsi szelet uborkasalátával, sőt a rántott csirke is, amely mindenképpen a közép-európai konyhához tartozik. Ha azonban az odalátogatók a magyar konyha ízeit kívánták meg, mint ahogyan láthattuk, azt is meg lehetett találni a városban.

Érdeemes megvizsgálni a vacsora közben folytatott beszélgetést is. Az úton a Fiumében élő magyarok számáról is szó esik. Ez a szám egyesek szerint ezerkétszáz-ezernégyszáz, mások szerint a négyezret is elérheti, attól függően, minek vallották magukat az ott élő magyarok.²⁵ A turisták számának növekedését említve elhangzik az is, hogy tíz év után csak az elmúlt (1924-es) évtől lehet újra a város idegenforgalmáról beszélni. Ennek

²⁴ *Harminchat év*, 121-123.

²⁵ A 2001-es népszámlálási adatok alapján Rijeka város területén 252 magyar élt. Lásd: http://www.dzs.hr/hrv/censuses/Census2001/Popis/H01_02_02/H01_02_02.html

okait is felsorolják: a háborút, a blokádot, D'Annunziót...²⁶ Az utóbbiról Szabó Lőrinc megjegyzi, hogy mulatságos figura lehetett, de vendéglátói állítják, hogy nagy ember, csak mivel költő, a politikában szükségszerűen butaságokat csinált. A vendéglőt, ahova éppen készülnek, ő nevezte el Ornitorinconak,²⁷ vagyis: Kocsma a Kacsacsőrű Emlőshöz. Ebben a cikkben is említik a fűvel benőtt dokkokat: a segretario mellközépig érőnek mutatja a fű magasságát. Ezután még sokat beszélnek a fiumei kikötőről, felmerül a kérdés, miért van Magyarországnak Triesztben főkonzulátusa, nem pedig Fiumében, majd eszmecsere következik világgazdasági és kereskedelmi kérdésekről. A tudósítót már fárasztja a téma, de jegyzetel: „És a két olasz szavaiban fölvonul a Közgazdaság, a Pénz, nagyszerű Érdekek, és Lehetőségek, Megítélések és Kapcsolatok határokon át, tervekben és megbabonázóan udvarias és józan pompájában a Nemzetközi Kereskedelemnek, amelynek szelleme oly istenien tud lebegni a Vizek és Vasutak fölött.” A vacsora végén szóba kerül még a fasizmus, amelyet elítélnek és a politizálást az örökké aktuális megoldással zárják le: legjobb ellenzékinek lenni, mint ahogyan az már egy igazi fiumeihez illik.

A társalgás nyelve valószínűleg német. Ezt a feltevést a következő példával bizonyíthatjuk. Ha föltételezzük, hogy németül beszélnek, természetesen következik az, hogy a doktor, miután megkérdezte vendégét, kér-e rizottót (és az azt válaszolja, hogy inkább valami komolyabbat szeretne), a doktor a pincérhez fordulva ugyancsak németül folytatja: „Also... Wiener Schnitzel, einmal”. Erre a pincér is németül kérdez vissza: „Mit Gurkensalat?” A városban természetesen az olasz a hivatalos nyelv. A cikk elején a vendéglő nevét a doktor olaszul mondja a sofőrnek: „Per due morere”. Vacsora alatt itt-ott még elhangzik néhány olasz kifejezés. Amikor a doktor rendel, a tulajdonossal szintén olaszul beszél (habár az minden valószínűség szerint horvát), és az is olasz nyelven kínálja őket. A doktor olaszul kínálja szivarral a társaságot, annak minőségét nem csak hazafias okokból dicsérve. Koccintani a nemzetközivé vált »Proszit!« szóval koccintanak. A magyar társaság beszélgetésébe francia mondatokat is illeszt. A szomszédos asztalnál ülők keresztretjvényt fejtenek, közben félig magyarul, félig németül beszélnek, Szabó Lőrinc el

²⁶ D'Annunzio, Gabriele (1863-1938) olasz költő, elbeszélő, drámaíró és politikus. A századforduló olasz dekadens irodalmának képviselője. Politikusként Fiume történelmében játszott szerepe negatív. 1919. szeptember 19-én szabadcsapatai elfoglalják a várost, október 30-án bejelenti Fiume Olaszországhoz csatolását. 1920. szeptember 8-án kikiáltja Fiume önálló államot (Reggenza Italiana del Carnaro). Magához ragadja a hatalmat. Az 1920. november 12-én Rapallóban kötött egyezmény értelmében Fiume önálló állam, de a kikötő egy része Jugoszláviához tartozik., amit D'Annunzio nem ismer el, és nem vonul vissza ezekről a területekről, csapatai fosztogatnak a városban. 1920. decemberében lemond, 1921-január 18-án elhagyja a várost.

²⁷ Fried Ilona említi könyvében, hogy amikor az egyik fiumei cég új kölnit készült a piacra dobni, D'Annunziótól kértek javaslatot kölni nevekre. Ennek kapcsán ő találta ki a *Fiumanella* irodalmi folyóirat nevét is.

Lásd: FRIED, i. m. 194.

is nevezi őket fél-magyaroknak. Érdekes az a megfigyelése is, hogy milyennek érzékeli a horvát nyelv hangzását: „Egy zágrábi ügyvéd mellettünk méterhosszú mássalhangzó-torlódásokat ereget a szájából, mint papírszalagot a bűvész.” Mindebből láthatjuk, hogy a városban élő emberek több nyelven érintkeznek, és ezt a nyelvi színskálát gazdagítják az ide érkező különféle nyelven beszélő turisták is. A cikk írója ügyesen szövi írásába a más és más nyelveken elhangzott mondatokat, anélkül, hogy ezek a szöveg érthetőségét megnehezítenék, jól érzékeltetve a több nyelv összemosódó zsivaját. A vidám társaság végül a nyelvek helyett zenével köszön el. Az ajtó előtt gitárosok mennek el szerenádot adni egy szép fiumei lánynak. Zenéjüket a zizeg hangutánzó igéből képzett „zizge” jelzővel varázsolja az olvasó fülébe.

Még az est kezdetén – az első étterembe vezető út közben – egy apró részletre bukkanunk. A segretario cigarettával kínálja vendégét, minőségét azzal dicsérve, hogy albán. A költő egy pillantást vetve a dobozra szinte felsóhajt: „Kalypso. Istenem, milyen régen mondtam ki ezt a gyönyörű nevet!” Kalypso tulajdonképpen Bajor Gizi,²⁸ aki iránti érzéseit a költő maga sem tudta megfogalmazni úgy, hogy az szerelem lenne, de az ellenkezőjét sem tudta vagy merte bevallani önmagának.²⁹ Később ugyanez a motívum megjelenik majd a *Tücsökzene* ciklus *Az utólért csoda* című versében, csak ott az osztériás kínálja cigarettával a költőt.

A vendéglőben vacsorázó magyar társaság tagjai a báró úr, a sógornője, a mostohalánya, egy fiatal úr, akiről később kiderül, hogy a magyar gazdasági küldöttség tagja, végül két kisgyermek. Kabdebó Lóránt kutatásai alapján megállapította, hogy a Monsieur le Baron tulajdonképpen az olasz di Mantica báró; mostohalánya Molnár Márta, az ismert író, Molnár Ferenc (aki ekkor, mint a cikk is mondja, valóban Velencében nyaralt) lánya; a báró sógornője valószínűleg Márta anyjának (Vészi Margitnak) testvére és egyben a magyar küldöttséget vezető Balkányi Kálmán felesége; végül a fiatal közgazdász a már említett Gyömrei Sándor.³⁰ Csak a budapesti gyárigazgató és a két kisgyermek kiléte nem derül ki. Enélkül is, már az előzőek felsorolásából, majd a további beszélgetésből is kiderül, hogy abban az időben jelentős számú gazdagabb vagy a társadalom felsőbb rétegeihez tartozó magyar fordult meg Fiumében, illetve a környék nyaralóhelyein. Említettük már, hogy az utóbbi években növekedett a turisták száma a városban, és ehhez hozzájárultak az odalátogató magyarok is.

²⁸ Bajor Gizi (1893–1951), az 1920-as évek végétől egészen haláláig az ország legünnepeltebb színésznője volt.

²⁹ SZABÓ, *Vers és valóság*, 291-295.

³⁰ KABDEBÓ, *Szabó Lőrinc egy különös verséről...*

Noha más körülmények között írta a következő sorokat, Szabó Lőrinc mégis találóan jellemezte bennük a költő és az újságíró munkája közötti különbséget: „A költő számára az események csak az idő szemete; az újságíró azonban a jelenben él, kötött feladatkörrel indul és figyel, gyorsfényképei érdeklődést elégítenek ki, még futóbban, mint a vándorló tükör, melyhez a naturalista regényt hasonlították. Riportok nem teremtik, legfeljebb kísérik az eseményeket...”.³¹ A cikkben nem csak a »vándorló tükör« által látjuk Fiumét. A leírásokban gyakran fölfedezhetjük a háttérben meghúzódó költőt.

A szóban forgó magyar társaságot még egy okból meg kell említeni: egy vers kapcsán, amely a költő életében nem jelent meg egyetlen kötetében, sem újságban vagy folyóiratban, hanem csak halála után, először az 1982-ben kiadott *Összes verseiben*. A vers címe [*Köszönöm, bátyuska elég bután...*], és a költőnek egy különös és furcsa szerelmi kalandja áll a középpontjában. A vers keletkezésének körülményeit kutatva Kabdebó Lóránt érdekes fölfedezésekhez jut. Maga a költő azt állítja, hogy az esemény, amelyről a versben szó van, Triesztben játszódott le. Ha azonban megvizsgáljuk az ebben az időben írt naplóját és levelezését, láthatjuk, hogy az eset semmiképpen sem történhetett ott, Triesztben ugyanis a költő csak egy napig tartózkodott.³² A másik dolog, amire Kabdebó felhívja a figyelmet az, hogy Szabó Lőrinc éppen a Fiumében megismert, és *Jéghegyek a Chianti-tengerben* című cikkben leírt társaságon keresztül kerülhetett ismeretségbe a meg nem valósult szerelmi kaland szereplőjével.³³ Kabdebó Lórántnak ugyan nem sikerült kiderítenie az illető hölgy kilétét, mégis értékes következtetésre jutott, mégpedig arra, hogy a fiumei néhány nap alatt az előkelő társaságban szerzett tapasztalatai hatással voltak későbbi költészetére. „Rá kellett jönnie, hogy az ő versének is a megírása jelenében elsősorban csak jövője lehet. Ugyanis akkor még megoldhatatlan feladat előtt állott a költő, költészetének későbbi jellegzetes alkata csak alakulóban volt, annak egyik átmeneti állomása ez a vers is.”³⁴

A fiumei kiküldetés, a költő találkozása a várossal nem eredményezett a fiumei napokra utaló költeményt, ám a tudósító megfigyelő tevékenysége mellett intenzív belső szellemi folyamatok is lejátszódtak a költőben, melynek eredményeként a vágy a tenger után, a beteljesülés, a csoda – mind egy-egy költői motívummá vált, és később majd megjelenik a *Tücsökzenében*. Az egy évvel azelőtti észak-olaszországi utazás után ugyancsak nem következett tengerre utaló vers, holott ekkor látta meg a „Létező Csodát”,

³¹ SZABÓ Lőrinc: *Bírákhoz és barátokhoz. (Napló és védőbeszéd 1945-ből)*, Magvető Könyvkiadó, Bp., 1990, 237.

³² *Harminchat év*, 121.

³³ KABDEBÓ, Szabó Lőrinc egy különös verséről...

³⁴ *Uo.*

ami szinte minden magyar költőt és íróat megnyilatkozásra bír. Csaknem tíz évnek kellett eltelnie addig, amíg a tenger élmény megjelenik versben is. A *Trieszt előtt* című költeményt csak 1933. április 2-án közölte a *Pesti Napló*, és ezt a verset azután az 1936-ban megjelent *Különbéke* című kötetben az abbáziai *Tengeren* és az *Ősz az Adrián* költemény elé illesztette, azok elé a versek elé, amelyekben először jelenik meg közvetlen élményként a tenger. A *Trieszt előtt* esetében még nem erről van szó. A vershez fűzött jegyzet alapján következtethetünk arra, hogy Szabó Lőrinc Szlovénián, tehát Ljubljánán keresztül érkezett Triesztbe. A jegyzet említette San Pietro ma Szlovéniához tartozik, Pivka a neve. A jegyzet leírja, hogy a vonat „igen sziklás tájon fut a Karszt tetejéről a mély és keskeny szirtok közé bevágott úton.”³⁵ Ennek versbeli leírása – a költő külön kiemeli – tetszik neki: „reggeli zegzug szirtfalak közt csattog a keskeny ég alatt”.³⁶ A kilenc versszakból álló költemény első részében a vers alanya villamoson utazva kijut a szűk utcák közül a Duna fölötti hídra. Ekkor az élmény hasonlósága alapján fölmerül benne a tenger megpillantásának élménye. Ha a költő jegyzeteinek figyelembe vételével vizsgáljuk a következő versszakokat, akkor észrevehetjük, hogy a rövid, nem egészen két versszakra terjedő bevezető képsor után, három versszak készíti elő azt a percet, amikor az egész éjjel utazó ember türelmetlenül várja, hogy végre megláthassa a tengert. Ezt az izgatottságot fokozza a vonat zakatolása a magas sziklafalak között a harmadik versszakban, a negyedikben az emberek lázas készülődése, nagy pillanatra várakozása, majd az ötödikben az egész versszakra terjedő feszültség a várva-várt esemény beteljesülése előtt. Ebben a lelkiállapotban a színesztéziával és ellentétes jelentéstartalmú jelzővel a következő két versszakba szinte belerobban a tenger látványa – „és hangtalan, kék robbanásként / végtelenné nyílik az ég” –, amiről még nem is tudjuk, hogy a tenger-e valóban, vagy inkább az égnek gondoljuk. Az ég és a tenger – színük hasonlósága következtében – egybemosódik. A kétséget azonban eloszlatja a következő, hetedik versszak, amely erős kifejezőerővel bíró jelzőivel: „a borzongó, kékhúsú tenger, / nagy lassú barázdáival”. A tenger mondhatnánk lomha, nehézkes mozgású képét enyhíti az ezt követő ellentét, amelyet a napfény és a már sokkal költőibb felleg árny kifejezés, majd a „vitorlák, fehér lepkeraj” metafora fejez ki. Az utolsó két versszak a megélt csoda megörökítésére törekszik: a szép megmarad bennünk, csak be kell hunynunk a szemünket, máris magunk elé képzelhetjük, s ily módon örökös tulajdonunkká válik. A vers elején a rohanó villamos képe párhuzamban áll a későbbi zakatoló vonatéval, így az első részt az ígék uralják,

³⁵ SZABÓ, *Vers és valóság*, 80.

³⁶ *Uo.*

amelyek, ahogyan a vonat halad előre, mind gyakoribbak. A tenger látványának leírása statikussá válik az igék hiányában. Még a hullámok helyett is a mozdulatlan barázda szó áll. A tenger állandó mozgását csak a borzongó melléknévi igenév sugallja. A költemény befejezését a „szép” ismétlése jellemzi, azzal a céllal, hogy a tenger megpillantásának meglepő szépségét megörökítse. A versszakok négy-négy sorból állnak, az első és harmadik sor kilenc, a második és negyedik sor nyolc szótagból, ez utóbbi két sor rímel is. Az ilyen versszakot majd egy évvel későbbi, Abbáziában írt, a tenger élményét megörökítő versenél is fellelhetjük. Egynapos trieszti tartózkodása alatt határozza el, hogy Velencébe nem vonaton, hanem hajón utazik.³⁷ Ennek a tengeri utazásnak az emlékét idézik majd a *Tücsökzene* 255. verse, a *Csillagok utasa* első sorának szavai: „Hogy először tengeren (...)”.

Ha a tenger megpillantásától kilenc év telt el, amíg Szabó Lőrinc költeményt írt róla, a Fiume élménynek erre még tovább kellett várnia. Csak húsz év múlva, a *Tücsökzene* írásakor került rá sor. Jogosan merülhet föl bennünk a kérdés, vajon miért nem bukkanunk valamilyen nyomára annak, miként találkozott gyermekkori álmainak városával és a tengerrel, amire oly régóta vágyakozott, holott tudjuk, Szabó Lőrinc gyermekkorának egyik meghatározó élménye volt a Fiuméhez kapcsolódó várakozása. Ezt egyrészt azzal magyarázhatjuk, hogy akkor, amikor erre sor került, nem ez állt a költő érdeklődésének középpontjában, másrészt pedig azzal, hogy a gyermekkori Fiume, tehát az ismeretlen táj iránti vágyakozás akkor talán nem volt annyira fontos számára.

Első Fiuméhez kapcsolódó költeménye a *Fiume* a *Tücsökzene* 109. számú verse az 1908-1918 közötti, diákévek időszakát idézők között található. A költemény alapélménye, a nem teljesített ígéret már Miskolc óta, ahol 1906-ban elkezdte az elemi iskolát, kísérte a gyermek Szabó Lőrincet, majd folytatódott Balassagyarmaton is, ahol a második és a harmadik osztályba járt, és ahol apja előző, be nem váltott ígéretéhez újabb kapcsolódott, az, hogy elviszi a tengerhez. A verset kezdő Fiume szó a kisfiúra bűvös zeneként hatott. A rövid apai kijelentő mondatok után és azok ellentétéként a fiúban megindul képzeletének határtalan áradata: a fiumei út lehetőség volt számára, hogy eljusson a tengerhez, a „Létező Csodához” a „Végtelenséghez”. A gyermekkori őszinte csodálkozást a nagy kezdőbetűs szavak fejezik ki. Az utazás, az ígéret és a következő évre történő halasztás ellenére, minden évben elmaradt. A „Fiume, / óh, Fiume, te csalódás neve” metafora ismétlődő sóhajlásában a kisfiú számára összekapcsolódott, azonosult a város neve és a kiábrándulás. A vers végén jogosan következik a csattanó: a beteljesületlen vágy, a „Majd jövőre!” be

³⁷ SZABÓ i.m. 241.

nem váltott ígéret miatt meggyűlölte még a város nevét is. A versforma e költemény esetében is azonos a *Tücsökzene* többi darabjával, tizennyolc sorból áll és mindegyik sor tíz szótagból, ötös jambusokból, sorvégi himrímmelel. Hogy a forma azonosságából adódó monotóniát elkerülje, különféle lehetőségekkel élt a kompozíció és a nyelvi megoldások tekintetében. Az apa tömondataira a kisfiú gondolatsora felel különleges párbeszédet alkotva, de itt is jelen van az annyira jellemző enjambement, a szavak és sorok ismétlése is.

A Fiume-témát folytatja az *Utólért csoda* a *Tücsökzene* 265. darabja, amely egyike az 1918. és 1947. között eltelt idő verseinek, amelyek a felnőtt életének pillanatait örökítik meg. Ez az a vers, amelyben tetten érjük a költő és Fiume találkozását. Míg a *Fiume* című versről nem mondhatjuk, hogy jellemző rá a *Tücsökzene* sajátos időfelfogása, addig az *Utólért csoda* kiváló példa e tulajdonság illusztrálására. Szabó Lőrinc költészetének elemzői a *Tücsökzene* időfelfogása kapcsán Marcel Proust nevét szokták emlegetni.³⁸ Lukáts János a műalkotás jelentőségét a mű időrétegeinek harmóniájából a következőképpen magyarázza: „A költő három időréteget teremt. Ennek megfelelően képesek vagyunk a megírás jelenét, a cselekmény idejét és a közte eltelt éveket egyidejűleg figyelemmel kísérni. Minden réteg alaphangulata beleérződik a többiébe, ezzel teszi egyénivé és mégis egységessé a ciklus összes darabját.”³⁹ Ezt kísérhetjük figyelemmel az *Utólért csodában* is. Az első sor végén a kérdőjel a két idő (a jelen és a költő emlékezetében élő múlt) bizonytalan határáról tanúskodik. Megbocsát a „csodának”, amely több ízben elérhetetlen maradt, és amely emiatt gyűlöletessé vált számára. Most, amikor már a költő tudja, hogy nem a „csoda” a kiábrándulások sorozatának az oka, a gyermek is megbocsátja a városnak elérhetetlenségét. A harmadik verssorban, talán a méretek hangsúlyozása céljából, Hamburgot majd Genovát említi és csak azután Fiumét, holott tudjuk, Hamburgba csak 1938-ban jutott el, Genovába pedig fiumei látogatása után néhány nappal kezdődő olaszországi útja során. Az utólag megkapott ajándékot (ha egyáltalán ajándéknak mondhatjuk) nem fogadja olyan nagy örömmel, ezért mondja szerénynek, de talán azért is, mert a csoda a sok halogatás és várakozás következtében a megvalósulás pillanatában veszített varázsából. A szerénység vonatkoztatható Fiuméra is, mivel megszemélyesítésről van szó, hiszen megbocsátott neki a költő. Debrecen és Balassagyarmat is belekerül a versbe, mert ezek a városok ugyancsak a gyermeki álom, a

³⁸ KABDEBŐ, Szabó Lőrinc pályaképe, 237-238.

³⁹ LUKÁTS János: Szabó Lőrinc időszemlélete, Irodalomtörténeti közlemények, 1971. 3, 334-338. Lásd még: BARÁNSZKY-JÓB László: Élmény és gondolat, Magvető Kiadó Budapest, 1978, 150-151., RÁBA György: Szabó Lőrinc, Akadémiai kiadó, Budapest, 1972, 141. Szabó Lőrinc. Tücsökzene, In: RÓNAY György: Olvasás közben, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1971, 46.

tengerre vágyakozás fogva tartói voltak. Ezt érdekes szójátékkal fejezi ki: balassagyarmati álmok gyarmata. A várt csoda, amelyet nem sikerült elérnie, most megvalósult, „működik” – az időrétegek határai többszörösen és több dologra vonatkozóan változnak. A kikötő méreteiben még valóságos, a költő „zsugorodik”, újra kicsi lesz, gyermekké válik, a városban járó-kelő emberek is kislányokká, kisfiúkká változnak, a hajók persze a gyermekek szemében nagy gőzösök. A csoda, valóra válásának késése miatt is és valójában is – újabb időréteget váltva és a realitások világában – mégiscsak kicsi, tehát az elvárásokkal szemben, a csodához képest a hajók csak akkorák, mint a játékszerek. A sorok, amelyek a csoda megvalósulását írják le, ékesen igazolják a fenti idézetet az időrétegek váltakozásáról. A csoda tehát megvalósult. Vajon lehetséges-e felülmúlni? Igen, egy szinte mesebeli alak, az osztériás megjelentetésével. Az osztéria olasz eredetű szó, vendéglőt, kocsmat jelent. Szabó Lőrinc a vendéglős szó mintájára újabb, foglalkozást jelölő főnevet képez belőle, az osztériást. A magyar nyelvben egyik alak sem használatos, emiatt valamilyen titokzatos jelentést érzünk bele. Az osztériás Kalypso márkájú cigarettával kínálja a költőt. (Fentebb a *Jéghegyek a Chianti-tengerben* című cikknél már utaltunk arra, hogy a cikkben a titkár, a költeményben pedig az osztériás kínálja a költőt az említett cigarettával.) Az olvasónak Kalüpszó nimfa neve már önmagában is csodálatos, ezen túl pedig a görög mitológia mesés történetét juttatja eszébe. A mit sem sejtő olasz vendéglős tulajdonképpen a varázs betetőzését segíti elő. Kalüpszó nevét hallva Szabó Lőrincben az olvasó asszociációin túl „a nagyon megnőtt képzeletbeli szerelemnek a hősnője”,⁴⁰ Bajor Gizi és emléke villan fel. Ezzel még egyszer megismétlődik és igazolódik az a mód, amely segítségével a költő ügyesen összekapcsolja a jelen és múlt időrétegeinek határait, amelyek között az elmúlt idő érezhető. Az olvasó az egyik időréteg hangulatát érzékelheti a másik két időrétegben is.

Szabó Lőrinc fiumei tartózkodása több szempontból is eredményesnek bizonyult. Beszámolt a gazdasági és kereskedelmi küldöttség munkájáról, amely a következő ősszel sorra kerülő konferenciát készítette elő. Emellett a magyar olvasók értesülhettek a városban uralkodó viszonyokról, olvashattak a fellendülő idegenforgalomról és érzékelhették a város légkörét. Néhány nappal a fiumei tartózkodás után a költő felesége társaságában Észak-Olaszországba utazott, ahol ellátogattak Genovába is.⁴¹ Röviddel ezután 1925. augusztus 30-án a *Magyarországban* megjelent az *Óda a genovai kikötőhöz* című verse, amelynek mindenképpen előzménye volt a fiumei tartózkodás, vagyis a

⁴⁰ SZABÓ i.m. 292.

⁴¹ *Harminchat év*, 127.

gazdaság és a pénz fontosságának témája, amit különösen a *Jéghegyek a Chianti-tengerben* című cikk végén, a két olasz vendéglátó világgazdasági és kereskedelmi kérdésekről folytatott eszmecsereje is tanúsít. Néhány év múlva pedig megírta a költészetének későbbi alakulása szempontjából jelentős [*Köszönöm, bátyuska elég bután...*] című versét. Végül a *Tücsökzene* című versciklusban két – a *Fiume* és *Az utólért csoda* – költeményben emlékezett meg gyermekkori vágyáról, arról, hogy eljusson Fiuméba és a tengerhez, és ennek a vágnak a beteljesüléséről.

Abbázia

Szabó Lőrinc 1934. szeptember 17-én érkezett Abbáziába, majd miután üdülése véget ért, szeptember 27-én indult haza. Ez alatt a tíz nap alatt, távol az újságírás mindennapos robotjától sikerült pihenőhöz jutnia és erőt gyűjtenie a további munkához, ittléte ugyanakkor költészetére is termékenyítően hatott. Eddigi utazásaihoz hasonlóan ide is hozott magával olvasnivalót és munkát, emellett néhány olyan verset is írt, amelyeket az eddigiektől eltérően a tenger közvetlen élménye ihletett. Már előbb is látta a tengert, de ebből az élményből eddig soha sem született olyan vers, amelyben a költőt éppen akkor, közvetlenül ért benyomásokat tetten érhattük volna. Szabó Lőrinc eddigi és későbbi verseiben is megjelenik a tenger, de többnyire bizonyos időbeli távolságból és a valóságos tengertől távol eső helyzetekben, gyakran épp akkor, amikor erre nem is számítunk.

Szabó Lőrinc abbáziai tartózkodásának áttekintéséhez a költő feleségének és kedvesének, Vékes Ödönné Korzáti Erzsébetnek írt leveleit vesszük alapul, de vizsgáljuk az ott keletkezett verseket is annak érdekében, hogy az abbáziai nyaralásnak és hozadékának jelentőségét minél pontosabban meghatározhassuk költészetében.

A fentebb említett abbáziai tartózkodás nem az első volt Szabó Lőrinc életében. Az 1925. július 23-tól 26-ig Fiumében megrendezett olasz-magyar gazdasági és kereskedelmi konferencia előkészítő megbeszéléseiről számolt be a budapesti *Az Est* napilap tudósítójaként.¹ Ez alatt a néhány nap alatt szerét ejtette annak, hogy ellátogasson Abbáziába, amiről a *Magyarország, Olaszország és Jugoszlávia csak közösen mentheti meg Fiumét* című cikk tanúskodik, amelyben a magyar és olasz gazdasági tárgyalások fontossága és a város, elsősorban a kikötő leírása mellett Abbáziát is megemlítette: [Fiume] „Önmagában véve még igazi nyaralóváros sem lehetne, hiszen kényelem és luxus

¹ KABDEBŐ Lóránt: *Szabó Lőrinc pályaképe*, Bp, Osiris Kiadó, 2001, 275.

szempontjából messze fölülmúlja a nagyon mesterkéltnél, de nagyon szép, szomszédos Abbázia.”²

Második alkalommal akkor volt arrafelé, amikor 1932. júniusában az első kelet-adriai utazás alkalmával, június 20-án délután feleségével és Kisklárával Fiuméből hajóval kirándult Abbáziába és Lauranába.³

Harmadszor már nem rövid látogatásra érkezett. 1934. szeptember 17-én igazi pihenés, késő nyári nyaralás céljából utazott oda. Vasárnap este indult Budapestről és egész éjjel utazva hétfő délelőtt érkezett Abbáziába. Még aznap jelezte feleségének és Korzáti Erzsébetnek, hogy szerencsésen megérkezett. Feleségének abbáziai tartózkodása idején négy⁴ Korzáti Erzsébetnek ugyancsak négy levelet írt.⁵ Ez utóbbinak első alkalommal képeslapot küldött, erre utal a 151. levél jegyzete: „képeslap, amely az abbáziai Piccolo Portát ábrázolja.”⁶ A szöveg rövidségéből és a minden bizalmasságot kerülő megszólításból is erre következtethetünk. A többi, hosszabb lélegzetű levélben a megszólítás is sokkal inkább bizalmas.

Ezekben a levelekben beszámolt az utazásról és az abbáziai első benyomásokról. Bizonyos mértékben megjelennek a város leírásának körvonalai is: „kezdem kiismerni és felfedezni a várost, minden nagyon szép, még olyan teljes a nyár, mint odahaza júliusban”.⁷ Feleségének írt első levelében a fárasztó utazás miatt panaszkodott. A vonatban találkozott ismerősökkel, de Abbáziában még nem. Itt is találunk néhány utalást a városra, amikor a balatoni fürdőhelyhez hasonlítja: „Ez az egész fürdőtelep egy óriási és gyönyörű Siófok.”⁸ A város leírását másnap folytatta, de még mindig igen szűkszavúan: „Abbázia gyönyörű, de még most, utószezonban is nagyon mondén és pesties.”⁹ Rövid sétáját is épp, hogy csak megemlítette: „csak a szükséges terepszemlét tartottam meg a partokon, a főuccán, az Angiolina parkban, a mólónál és feljebb, jobbra, Laurana felé, hogy tájékozódni tudjak.”¹⁰ A szálloda a város főutcáján állt (ma a Tito marsall utca 124/3 szám alatt), de ezt az utcát sem írta le, csak az utcáról hallatszó hangok alapján jelenik meg

² SZABÓ Lőrinc: *Emlékezések és publicisztikai írások*, a szöveggondozást végezte, a jegyzeteket készítette és az utószót írta Kemény Aranka, Bp, Osiris Kiadó, 2003, 127-131. A cikket 1925. július 24-én írta és 28-án jelent meg az *Az Est* 8. oldalán.

³ Kisklára Dalmáciai naplója, kézirat

⁴ *Harminchat év. Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1921-1944)*, sajtó alá rendezte, bevezette és a jegyzeteket írta Kabdebó Lóránt, Bp, Magvető, 1989, 442-453. A 163., 164., 166. és 168. számú levélről van szó.

⁵ *Huszonöt év. Szabó Lőrinc és Vékesné Korzáti Erzsébet levelezése*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 2000, 278-279. A 151., 152., 153. és 154. számú levélről van szó.

⁶ i. m. 639.

⁷ i. m. 278.

⁸ *Harminchat év*, i. m. 443.

⁹ *Huszonöt év*, i. m. 278.

¹⁰ i. m. 279.

ugyanebben a levélben. A nyitott ablakon behallatszott az autók zaja és a rádió bömbölése. Érdekes, hogy ezeken a benyomásokon kívül magáról a városról nem számolt be. A szállodát sem írta le. Csak a címét adta meg feleségének az első levél végén: Hotel Regina.¹¹ A Korzáti Erzsébetnek írt második levélben, sőt a rákövetkező kettőben is, a keltezésben szerepelt a szálloda neve, de magában a levélben is benne volt a cím: „Abbázia, Hotel Regina (Italia)”.¹² Ez a szálloda a másodikként épült Abbáziában 1885-ben, és Stefánia főhercegnőről Kronprinzessin Stephanienak nevezték el. Amikor az első világháború után 1924-től a várost Olaszországhoz csatolták, a szálloda nevét is megváltoztatták, és III. Viktor Emmanuel olasz király feleségéről a Regina Elena¹³ nevet adták neki. 1945-től 1948-ig Hotel Moszkva volt a neve, azután Central, 1966-tól pedig Hotel Imperial¹⁴. Ma a szálloda bejáratának jobb oldalán emléktábla tanúskodik a költő egykori ottani tartózkodásáról.¹⁵ Az említett levélben olvashatjuk azt is, hogy a szálló, annak ellenére, hogy a Majestic Quarnero débandansza, elsőrangú minőségű. A Majestic Quarnero, a mai Hotel Kvarner az Imperial Szálló előtt épült 1884-ben, és a költő ottjártakor is mai alakjában volt látható. Az Imperial ugyancsak, de nem a Majestic Quarnero débandansza volt, hanem fennállása óta önálló szálloda¹⁶. A Majestic Quarnero a tenger partján áll, az Imperial pedig mögötte, a főutca másik oldalán, ezért írhatta Szabó Lőrinc, hogy: „Szobám nem a tengerparton van pont, de IV. emeleti, úgyhogy »az egész Quarnero« látszik az ablakból.”¹⁷ Amit viszont gyakran emlegetett, az a szobája előtti erkély, ott szokott üldögni, pihenni, levelet írni vagy olvasni: „Ebéd előtt kiültem az erkélyemre, széles, oszlopos, csempepadlós, sárga erkélyemre (...) A nap úgy süt, hogy a tinta, amivel írok, egészen forró, és a papír éget.”¹⁸ Ám az erkély is csak a tengerre nyíló kilátás miatt volt fontos számára, és az innen látott tenger látványát többször is megörökítette, mint például a feleségének írt levélben: „(...) a nagy nyitott erkélyen írok

¹¹ *Harminchat év, i. m. 443.*

¹² *Huszonöt év, i. m. 280.*

¹³ III. Viktor Emmanuel olasz király 1896-ban vette feleségül Jelenát (1873–1952), I. Nikola Petrović montenegrói király lányát. Jelena II. Sándor orosz cár keresztlányaként Szentpétervárott nevelkedett, ahol nagy feltűnést keltett szépségével. 1890-ben egy udvari bálon a vele való táncolás miatt párbajra került sor Arsen Karadordević, a későbbi szerb király I. Petar Karadordević öccse és Carl Gustav von Mannerheim (1867–1951), a későbbi marsall, majd finn elnök között. Szabó Lőrinc az 1942-ben Weimarban megrendezett Europäischer Deutscher Dichtertag napokon megismert finn íróktól és költőktől, majd a Budapesten megismert Helena Kangastól értesülhetett a finn szabadságharcban kiemelkedő szerepet játszó Mannerheimről.

¹⁴ MUZUR, Amir: *Opatija – Abbazia: Itinerari za istraživače i radoznale*, Adamich, Rijeka, 2001, 19.

¹⁵ Az emléktáblát a Szabó Lőrinc Alapítvány, a Miskolci Egyetem Szabó Lőrinc Kutatóhelye, a Zágrábi Egyetem Hungarológiai Tanszéke és Abbázia Idegenforgalmi Közössége állította 2004. szeptember 24-én.

¹⁶ *i. m. 18-19.*

¹⁷ *Harminchat év, i. m. 442-443.*

¹⁸ *Huszonöt év, i. m. 278.*

most is, ahonnan – a IV. emeletről – óriási félkörben az egész Quarnerót állandóan láthatom. A kilátásnak, ha mint most, ülök, 1/20 része villatető és zöld fa, a többi 19/20 rész ragyogó kék ég és tenger és nap.”¹⁹, vagy amelyben Korzáti Erzsébetnek lelkendezett: „Milyen óriási, gyönyörű is a tenger! Pedig ez nem is a tenger, csak egy öböl!”²⁰, továbbá: „Mint látod, nagyon tetszik a tenger s ez az egész roppant kék kilátás az erkélyemről. (...) Tegnap esett egész nap, elromlott a szép látvány, de talán jó is volt ez, mert ma egész frissen hat megint. Oly szép, hogy émelyítő volna állandóan.”²¹ Az ilyen érzelmi kitörésekre érkezett Korzáti Erzsébet tréfás válasza: „Szinte tengerszagot éreztem, mikor a leveled olvastam. Mindenesetre a papírt úgy néztem, mintha valami külön adriai nap sütötte volna. Sőt, e mellett a papír mellett, amire én írok, mintha a tied le is lenne egy kissé barnulva.”²² Nem volt kevésbé lelkes a költő a tenger éjjeli látványának leírásakor sem: „Éjjel is kinéztem az erkélyről a tengerre. Akkor is ragyogott az élő, fekete massa, sütött a hold, az égen a csillagok, a fiumei parton a lámpák hunyorogtak, pont úgy, ahogy a moziban vagy a versekben.”²³ Ezekből az idézett példákban is láthatjuk, hogy valójában a tenger az, amely igazán mély benyomást tett rá, és ezt az élményt őrizte meg lelke mélyén, míg a város szépségét nem részletezi leveleiben: „Abbázia nagyon-nagyon szép.”²⁴

Szabó Lőrinc elsősorban pihenni jött Abbáziába. Az időjárás kedvezett neki: első három nap ragyogó, napsütéses idő volt, mint Budapesten a nyár kellős közepén. Amíg az erkélyen levelet írt, a papír és a tinta szinte felforrósodott a naptól. Csak a negyedik napon esett az eső. „Rendes, napos időben itt napközben júliusi meleg van, az este hűvös. Most délben elállt az eső, de továbbra is borús az ég.”²⁵ Az eső is mintha csak azért esett volna, hogy egyensúlyozza a kivételesen szép, a pihenésre ideális időt. Többször is megjegyezte, hogy sokat pihen: „Nem mozdulok, csak lustálkodom, eszem, iszom, alszom. (...) Türelemmel viselem a jótevő unatkozás gyötrelmét.”²⁶ Feleségének is többször említette, hogy sokat pihen. Ennek egyik formája a fürdés volt, ezt is rendszeresen följegyezte leveleiben. Korzáti Erzsébetnek írt negyedik, utolsó levelében összegezte, hogy négyszer volt fürödni és, hogy jól leburnult. Ha a pihenésről írt, mindig hozzáfűzte, hogy jókat eszik, dicsérte az étterem ételkínálatát, habár az első napokban nem élvezhette igazán, de ezt gyomorbántalmai okozták, amit a rendszertelen étkezéssel és a munkahelyi túlterheltséggel

¹⁹ *Harminchat év, i. m. 452.*

²⁰ *Huszonöt év, i. m. 279.*

²¹ *i. m. 282.*

²² *i. m. 467.*

²³ *i. m. 280.*

²⁴ *i. m. 282.*

²⁵ *Harminchat év, i. m. 444.*

²⁶ *Huszonöt év, i. m. 279.*

magyarázott. „Nagyon szeretnék rendbejönni, megerősödni, annyi testi és szellemi teher van rajtam, hogy állandó »végveszélyben« érzem magamat Pesten.”²⁷ Ami a szórakozást illeti, gyakran írt arról, hogy nem megy sehova sem, mert részben nincs kedve, részben nincs pénze. Feleségének írva bevallotta, hogy egyszer majdnem elment szórakozni: „Az igazgató bujtogatására fel is vettem a fekete ruhámat, hogy vacsora után átmenjek a Majestic Quarneróba, ahol ún. szüreti ünnepélyt rendeztek, de ezzel aztán eleget is tettem szórakozási vágyamnak.”²⁸ Már ennek az elmulasztott szórakozásnak kapcsán is megállapíthatjuk, hogy Abbázia az utószezonban is gondoskodott vendégeinek szórakoztatásáról. A költő ugyan ideutazása közben a vonaton nem találkozott magyarokkal, mégis, azt tudósított arról, hogy a városban akkor is voltak magyar vendégek: „A fürdőből most tér vissza szállására a tömeg. Nem is tömeg már, nincsenek igazán sokan. A nők mind pizsamában, gyűlöletes arroganciával. Nagyon sok a magyar szó.”²⁹ Egyetlen ismerőst említett név szerint, Szántó Rudolf (1900-1943) publicistát és kritikust, *Az Est* munkatársát, aki átutazóban volt Abbáziában. Az ő telefonhívását várta. Később nem beszélt róla, így nem tudjuk meg, sikerült-e találkoznia kollégájával. A napok teltek-múltak. A várostól balra, Fiume irányában horgonyzott egy angol hadihajó, azt is meglátogatta. Erről a kirándulásról beszámolt mind feleségének, mind Korzáti Erzsébetnek: „Van itt még angol hadihajó vendégségben; a nagy dreadnoughtot, mint mindenki, én is meglátogattam. Igen szép, szolid dolog, nagyon biztonságos érzés rajta ülni.”³⁰, illetve: „Az angolok még itt vannak, egy nagy dreadnought és három kisebb csatahajó van összesen, a földközi-tengeri flotta tisztjei és legénysége nyaralgat így különböző kikötőkben vendégeskedve. Szombaton du. meg lehet látogatni őket, én is megnézem. Akik látták, el vannak ragadtatva a szépségétől, tisztaságától, félelmes célszerűségétől, acél- és rézragyogásától. »Olyan az egész óriás hajó, mint egy tökéletes műszer...«”³¹. Nyilván nem csak a turista kíváncsisága okozta látogatás volt ez, hiszen tudjuk, hogy a költőt rendkívüli módon érdekelték a technika csodái. Már kisgyermek korában nagy élményt jelentett számára az első vonatozás apja mellett, amit a *Tücsökgzene* ciklus *Mozdonyon* című verse illusztrál, de ilyen a kilenc részből álló, svájci repülőutazást megörökítő *Reggeltől estig* is, ahova a költőt Miklós Andor, *Az Est* lapok tulajdonosa küldte.³² A torpedórombolóra tett kiránduláson kívül kétszer volt Fiumében. Korzáti Erzsébetnek írta szeptember 18-án, hogy délután áthajókézik oda. Erről az útjáról

²⁷ i. m. 283.

²⁸ *Harminchat év*, i. m. 443.

²⁹ *Huszonöt év*, i. m. 280.

³⁰ *Harminchat év*, i. m. 452.

³¹ *Huszonöt év*, i. m. 283.

feleségének is beszámolt, elsősorban a külföldi, főleg a Távol-Keletről érkező termékek kedvező áráról. 22-én ismét jelentkezett neki Fiuméből, de csak röviden, mert ez alkalommal busszal utazott és az már indulófélben volt. Az első, a hajóút az érdekes számunkra. Erről az utazásról beszámolva írta Korzáti Erzsébetnek, hogy ez idő alatt eszébe jutott minden eddigi hajózása. Eddig bizonyíthatóan négy tengeri utazást tett, de épp ez az említett, Abbáziából Fiuméba tett hajóút volt a *Tengeren* című vers közvetlen kiváltó oka. A verset átmásolta és mellékelte a Korzáti Erzsébetnek küldött 153. számú levélhez. A fiumei kirándulások mellett más utazások is érdekelték. Az utazási irodák kínálatában legjobban a háromnapos velencei és az egynapos Arbe (Rab) szigeti kirándulás vonzotta, ahova legszívesebben kedvesével ment volna el, de mindez csak a költő vágyakozása maradt. Találkozása munkatársaival, akik átutazóban Ragusa (Dubrovnik) felé felkeresték, ugyancsak felkeltették benne a vágyat, hogy oda is elutazzon kedvesével: „Csakugyan, arrafelé tendálok gondolatban, a dalmát szigetek felé, Ragusa felé a jövő nyár elejére... Az még délebbre van 500 kilométerrel, és ott »vadon« láthatod majd azt a sok pálmát, kaktuszt, ciprust és egyebet, ami itt Abbáziában is van, de még egy kicsit kertszerűen hat...”³³ A növényvilág jellemzői az 1932-ben tett dalmáciai utazása után már ismertek voltak számára. Áhított utazása Korzáti Erzsébettel azonban nem valósult meg.

Nyarálása egyben munkajellegű is volt. „Fiumében felkerestem egy Gino Sirola³⁴ nevű urat (50-es öregúr, az Instituto Technico, vagyis kereskedelmi főiskola tanára³⁵), aki néhány versemet olaszra fordította.³⁶” – tudatta levelében Korzáti Erzsébettel.³⁷ Nem tudjuk, sikerült-e a találkozása fordítójával, a Volkmann utcában Szabó Lőrinc

³² SZABÓ Lőrinc, *Vers és valóság: Bizalmas adatok és megjegyzések*, a szöveggondozást végezte Lengyel Tóth Krisztina, a jegyzeteket készítette Kiss Katalin és Lengyel Tóth Krisztina, Bp., Osiris, 2001, 114-115.

³³ *Huszonöt év*, i.m. 282.

³⁴ SIROLA, Gino (1885–1946), fiumei születésű olasz, aki Fiume Olaszországhoz csatolásáért harcolt az Osztrák-Magyar Monarchia idején, majd az I. és II. világháború végén. Az *Accordi magiari* /Magyar akkordok/, (Trieste, Casa editrice Parnaso, 1928), című kötet szerkesztője, amelyben a saját fordításában jelentette meg a magyar irodalom legszebb verseit Petőfitől Adyn keresztül Babitsig. A következő általa szerkesztett kötet, az *Amore e dolore di terra magiara* (A magyar föld szeretete és fájdalma), (Firenze, »La Nuova Italia« Editrice, 1932), a 20. század első felében élő és alkotó tizenkilenc kiemelkedő magyar költő verseit tartalmazza. A verseket maga Sirola fordította, az előszót pedig Babits Mihály írta. Szabó Lőrinc a következő két verssel szerepelt a kötetben: *Szénásszekér* (Un carro di fieno è passato per la città), továbbá a *Negyedóra Isten és a Hivatal közt* (Quarto d'ora tra Dio e l'uffizio). A *Termini* nevű folyóirat olasz-magyar számának megjelenése (*Fascicolo straordinario*, Numeri 53-61, Fiume, 1941, Anno VI) ugyancsak Sirola fordítói-szerkesztői munkájának köszönhető. Ez utóbbihoz bizonyos Tóth László /Ladislao Tóth/ írt előszót. Szabó Lőrinc két, a *Kortársak* (Coetanei) és a *Lóci elalszik* (Renzo si addormenta) című verse jelent meg az összeállításban. Költészetének hosszabb bemutatására Dr. Kozocsa Sándor /Dott. Alessandro Kozocsa/, a magyar Nemzeti Múzeum könyvtárosa vállalkozott.

³⁵ Az Istituto tecnico „Leonardo da Vinci” kereskedelmi főiskola igazgatója

³⁶ A költő két, a *Szénásszekér* (Un carro di fieno è passato per la città), továbbá a *Negyedóra Isten és a Hivatal közt* (Quarto d'ora tra Dio e l'uffizio) című verséről van szó.

³⁷ *Huszonöt év*, i.m. 282.

műemlékkönyvtárában azonban megtalálható a költő verseit tartalmazó antológia.³⁸ A pihenéssel egyidejűleg olvasgatott és dolgozott is. Az olvasásra magával hozott könyvek között volt kedves Buddha-könyve, amelyre a *Vers és valóság*ban is utal: „Magyarban okos kis tankönyvnek láttam Schmidt József buddhizmusról írt könyvét”.³⁹ Több levélben is beszámolt arról, hogy az olvasás mellett készített a rádió számára egy szöveget, szeptember 18-án Korzáti Erzsébetnek megírta, hogy be is fejezte. Feleségének is erről számolt be szeptember 20-án kelt levelében, amiből egy érdekes mozzanatot is megtudunk, azt, hogy a szálloda igazgatójának olasz írógépén gépelte le. Erről a cikkről azonban azon kívül, hogy 1934. október 7-én lesz műsoron, nem tudtunk meg többet. Kutatásaink alapján feltételezhetjük, hogy az említett írás csak november 4-én reggel 7.45 és 8.20 között hangzott el.⁴⁰ Szabó Lőrinc naponta átnézte a szállodában található sajtót, a Prager Presse vasárnapi számát elküldte feleségének is, és mint írja: „A *Mg*-ot mindig megveszem”⁴¹. Ebből levonhatjuk a következtetést, hogy az ottani szállodák gondoskodtak arról, hogy vendégeik számára biztosítsák a fontosabb otthoni újságokat. Egészen bizonyos, hogy a magyarországi újságok közül Abbáziában jelen volt a *Magyarország* és a *Pesti Napló*. Mint láttuk, a *Tengeren* című vers egy fiumei kirándulás eredményeként keletkezett. Feleségének szeptember 24-i levelében arról számolt be, hogy két verset is írt (nem írta meg neki a címüket és nem is küldte el őket), és hogy az egyiket elküldte a *Pesti Naplónak* (a Korzáti Erzsébetnek írt levélből tudjuk, hogy a verset ihlető hajóút szeptember 18-ra esett, és 21-i levelében már küldte is neki a költeményt), míg a másikat a *Válasz* című folyóiratnak szánta. Még azt is hozzáfűzte: nem hiszi, hogy a vers időben megérkezett, hogy megjelenhessen a vasárnapi számban, ahol a költőnek gyakran jelentek meg versei. A levelet délelőtt írta, és mielőtt még a délutáni postával elküldte volna utóiratban hozzátette: „Láttam a vasárnapi *P. N.*-t, érdekes, hogy odaért a vers!”⁴². Érdekes nyomon követni a vers útját. Szeptember 18-án ihlette egy hajózás, legkésőbb 21-re elkészült és ekkor már útban volt Budapest felé, 1934. szeptember 23-án megjelent a *Pesti Naplóban*⁴³ és ez az

³⁸ Szabó Lőrinc Füzetek 6. *Szabó Lőrinc könyvtára. Külföldi szerzők művei*, A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara Szabó Lőrinc Kutatóhelyének sorozata, Forgács Anita adatbázisát kiegészítette, jegyzetekkel ellátta, a katalógust szerkesztette és a bevezetőt írta Buda Attila, 317. : [3874] Sirola, Gino: *Amore e dolore di terre magiara*. (Pref.: Babits, [Mihály] Michele.) Firenze, 1932, La Nuova Italia. 149 p. [Ajánlás az előzéklapon: „Szabó Lőrincz-nek mély tisztelettel Gino Sirola Fiume, 1932 dec. 2.” / Felvágatlan. – 012070059]

³⁹ SZABÓ LŐRINC, *Vers és valóság*, i. m. 85.

⁴⁰ *Halló. Rádió, Film, Művészet* (szerk.: Forró Pál): I. évf. 5. sz. A november 4-i szám „Mit fogunk hallani?” című rovatából megtudjuk, hogy aznap, vasárnap reggel 7.45 és 8.20 között Szabó Lőrinc *Jó költő, rossz költő* címmel tartott előadást.

⁴¹ *Harminchat év*, i. m. 444.

⁴² i. m. 453.

⁴³ SZABÓ LŐRINC, *Vers és valóság*, i. m. 402.

újság 24-én már Abbáziában volt. Egy szűk hét alatt, keddtől a következő hétfőig Abbáziában keletkezett egy költemény, megjelent Budapesten egy újságban és ugyanabban a magyar újságban Abbáziában is el lehetett olvasni. E tényt mindenképpen érdekes kultúrtörténeti adatként jegyezhetjük meg.

Korzáti Erzsébetnek szeptember 25-én írt levelében megismételte a feleségének is írt hírt, hogy a *Tengeren* című verse megjelent a vasárnapi *Pesti Napló*ban, majd folytatta, hogy írt még egy verset, és annak a másolatát ezúttal is mellékelte a levélben. E vers címe *Ősz az Adrián*. Feleségének is említette, hogy írt még egy verset, de a címét nem mondta meg, csak azt, hogy a *Válasz* folyóiratban szeretné megjelentetni. Ez a folyóirat éppen 1934-ben indult, és 1934 októberében valóban megjelent benne Szabó Lőrinc *A kurtizán prédikációja* című verse.⁴⁴ Ha figyelembe vesszük milyen folyóirat a *Válasz*, arra a következtetésre juthatunk, hogy a költő a verset eredetileg is ebben a folyóiratban akarta megjelentetni. *A kurtizán prédikációja* című buddhista vers jobban illett a komoly szellemi színvonalat képviselő folyóiratba. Ennek alapján okkal föltételezhetjük, hogy az *Ősz az Adrián* című verset a költő a szeptember 24-én délelőtt feleségének írt levél után, tehát még aznap délután vagy este írhatta, ugyanis a szeptember 25-én délelőtt Korzáti Erzsébetnek írt levélben már benne lapult a másolata, egy másikban esetleg a *Pesti Napló* szerkesztőségének szánt példány. Az is lehet, hogy vitte magával és hazatérte után adta le közlésre. Minden esetre az *Ősz az Adrián* a következő vasárnap, vagyis 1934. szeptember 30-án megjelent a *Pesti Napló*ban.⁴⁵ Már utaltunk arra, hogy Szabó Lőrinc élete vége felé magyarázatokat fűzött verseihez azok jobb megértése végett. A *Tengeren* című vers jegyzetének kezdetén, valószínűleg nem jól emlékezve az utazás idejére, összetévesztette az abbáziai nyaralást azzal az utazással, amelyre 1937-ben indult a fiával, Lócival. A jegyzet diktálása közben visszaemlékezett és valószínűbbnek tartotta, hogy az egy magányos abbáziai kirándulás élményéről szól. Ugyancsak tévesen mondta tollba a vers kapcsán a következőket: „A vers nyárutói hangulat, és strandolást ír le vezeklési ösztönöknek és forró nyári vágynak az emlegetésével.”⁴⁶ Kabdebó Lóránt a költő versértelmező magyarázatait kiegészítve azt állítja, hogy az *Ősz az Adrián* című vers kimaradt Szabó Lőrinc emlékezései közül.⁴⁷ Ha a költő fent idézett visszaemlékezését összehasonlítjuk az említett két verssel, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy azt nem a *Tengeren*, hanem épp az *Ősz az Adrián* című költeményre lehet vonatkoztatni,

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ i. m. 81.

⁴⁷ i. m. 405.

illetőleg hogy az *Ősz az Adrián* címűről mondtak a *Tengeren* című vershez fűzött jegyzetekhez kerülhettek.

A *kurtizán prédikációja* kapcsán meg kell említeni egy igen érdekes adatot. Szabó Lőrinc több ízben is megírta feleségének és Korzáti Erzsébetnek is, hogy nem akadt ott ismerősökre és szórakozni sem ment sehova. Évek múltán a verseihez írt megjegyzésekben a *Tengeren* című versénél megemlítette az angol hadihajón tett kirándulást és eddig ismeretlen adattal is kibővítette: „Ekkor ismerkedtem meg hotelemben B. Magda nevű barátnőmmel, aki most Londonban él, és okosan és közepesen ragaszkodik – gondolom én – hozzám.”⁴⁸ Valamivel később épp *A kurtizán prédikációja* jegyzeténél hozzátette: [a verset] „Az akkor megismert, de nálam hamarabb hazautazott B. Magdának küldtem el.”⁴⁹ Kabdebó Lóránt a már említett kiegészítésekben felfedi, hogy B. Magda tulajdonképpen Bender Magda, Londonban élt és levelezett Szabó Lőrincel még a háború után is, sőt angol költők versesköteteit is megküldte a költőnek.⁵⁰ Azt, hogy kettejük kapcsolata több lehetett barátságnál, amellet, hogy ezt az ismeretséget elhallgatta felesége és Korzáti Erzsébet előtt is, a *Tücsökzene* 337. számú verse, a *Nincsenek* is alátámasztja. Ebben a versben több barátja és ismerőse között Bender Magda alakja domináns szerepet kapott.⁵¹

Az Abbáziában töltött napok nemcsak pihenést jelentettek a költő számára. A tenger élményével társulva hozzájárultak ahhoz, hogy más, bölcséleti kérdésekkel is foglalkozzon. *A kurtizán prédikációja* mellett erre utal a *Tücsökzene* másik, abbáziai nyaralás emlékét idéző vers, a *Ketten a strandon*. A versben ugyancsak a tenger élménye tör felszínre a költő tudatosan vagy öntudatlanul elraktározott emlékei közül, de egészen más gondolatok – a darwinizmus kapcsán.

Érdemes közelebbről is megvizsgálni Szabó Lőrinc abbáziai utolsó levelének búcsúzkodó hangulatát, amely, mint írja, már két napja tart, valójában azonban már a megérkezést követő napon megjelent. Tudjuk, hogy a költő állandó pénzgonddal küszködött, és ez valószínűleg a legboldogabb perceit is megkeserítette. Ékesen igazolják ezt a következő, érkezésének másnapján papírra vetett gondolatok is: „Nincs ennek az egésznek semmi haszna. De szép és tiszta, és pihentet. Hogy szokott szörnyűségeimet most se felejtsem ki: azt mondhatnám, hogy legjobb volna tíz napig itt lenni és a hazautazás éjszakáján agyonlőni magamat.”⁵² Ilyen gondolatokról tanúskodik a *Szerelem és féltékenység az utazásban* című cikke, amely a *Pesti Naplóban* jelent meg 1927. január 9-

⁴⁸ i. m. 81.

⁴⁹ i. m. 85.

⁵⁰ i. m. 405.

⁵¹ i. m. 264.

⁵² *Huszonöt év, i. m.* 280.

én. Az írás a meglátogatott vidék és az utas (ma talán inkább turistának mondanánk) – Szabó Lőrincre oly sajátos – viszonyával foglalkozik az elutazás előtt: „Leghelyesebb volna, ha elsüllyedne és megsemmisülne minden táj, ahol nagyon jól éreztük magunkat, s ahonnan a visszatérés reménye nélkül kellett távoznunk. (...) az utazók és nyaralók proletariátusa és középosztálya, amelyhez annyi igazi művész tartozik, és azok a lelkes lelkek, akiket pénz vagy foglalkozás megakadályoz a független csatangolásban, s akik tájban, hegyben, tengerben mégiscsak az isten szerelmesei, kimondhatatlanul féltékenyek tudnak lenni mindarra, amit láttak és megszerettek. S annál véresebben megszenvedik a búcsút, az elválást, minél jobban tudták élvezni szerelmesüket.”⁵³ Két nappal az utolsó levél írása után, 1934. szeptember 27-én, csütörtök reggel indult haza. Az ott töltött tíz nap alatt valamennyire kipihente magát: „(...)feltétlenül erősödtem testben és idegben; és marad a szép idő és táj emléke, ami nekem máskor is oly fontos volt.”⁵⁴

Az abbáziai nyaralás emlékét versek is megőrizték: három vers, amelyek közül kettőt közvetlenül a tenger élménye ihletett, és amelyek a tenger és a nap örök szépségét és erejét hirdetik, és még két másik, tíz év után keletkezett vers, amelyek nemcsak az abbáziai nyaralásról tanúskodnak, hanem a versekben lappangó vagy éppen tetten érhető régi benyomásokról is.

A költőt gyermekkorától foglalkoztatta a tenger, sok magyar költőhöz és íróhoz hasonlóan, ő is megöröklötte a „nagy kékség”, a tenger megpillantásának élményét, először a *Trieszt előtt* című, 1933-ban írt versében. Az abbáziai nyaralás olyan nyugodt időszak volt, amikor az ihlet perceiben a múzsa meglátogathatta a tenger hullámai ringatta hajón utazó vagy a parton fekvő költőt. Ez az oka annak, hogy csakis ekkor születtek az első igazi, közvetlenül a tenger ihlette versek, a *Tengeren* és az *Ősz az Adrián*.

A *Tengeren* című vers hat versszakból áll. Első két szakaszában a hajó fedélzetén utazó költő csak a tenger és az ég kékségét észleli. A magyar költészetben gyakran találkozunk e benyomás versbe emelésével. Szabó Lőrinc is több ízben említi ezt a képet. Abbáziában, szobájának erkélyén ülve is leírja, költői megfogalmazása pedig a következő:

„ez a kékség, amiben úszunk,
 eget és földet összefog
 és lent a hullámozó magasság,
 fent a szárnyrakelt víz suhog.”

⁵³ SZABÓ Lőrinc, *Emlékezések és publicisztikai írások*, 153.

⁵⁴ *Huszonöt év*, i.m. 284.

A kék szín itt is összekapcsolja a tengert és az eget, a kettő egybefolyik, majd helyet cserél, a kékség azonban nem válik egyhangúvá, a messzi, mozdulatlan ég tengerként hullámozni kezd, a víz az eget visszatükrözve a magasba lendül, ezzel dinamikussá válik a kép. A két felület váltakozva visszatükrözi egymás tükörképét, a kékségbe belevegyül a napfény ragyogása, és ezt a ragyogást is megsokszorozza a tükrözés és tükröződés. Ezt a hatást csak tükörsima felület biztosíthatja, s a tenger felületének nagyságát figyelembe véve ez adott is, mindamellett, hogy a víz mozog is, mert „suhog” és „csobog”. Ezt a csodálatos állapotot a mennyországként is meg lehetne élni, amint azt már az első versszakban bátortalanul megjegyzi. A harmadik versszak utolsó két sorában a fenyegető emberi sötétség már csak megszűnése pillanatában jelenik meg, a negyedik versszak első két sora pedig a lelkiállapotát ábrázolja: felszabadulását a sötétség nyomasztó hatása alól a könnyű szó háromszoros ismétlése hangsúlyozza. Szerkezetileg ez a vers tengelye, egyben a csúcsa is. A következő két sor, a megváltó szépség előtti tisztelgés már ereszkedő hangulatú. A vers kezdő szakaszát ismétli meg az ötödik versszak. Csak annyiban – a harmadik sorban – különbözik, amennyi szükséges ahhoz, hogy visszavezessen bennünket a valósághoz a hajó motorjának morajlása által. A második versszakbeli és a tenger egybefolyó, mosó, tisztító kéksége itt már a helyére került – ott a felfordult természet a zaklatott lelkiállapotot tükrözte – most, a gyógyultság állapotában helyreállt a természet rendje is: az ég lent, a víz fönt, az emberi sötétség távol, a megkönnyebbülés közel. Az utolsó néhány sor a visszatérő életörömnél ad hangot. Noha a vers kiváltó oka a fiumei hajóút, és ezt igazolja a költemény kezdő képe is, mégis arra kell következtetnünk, hogy az indító kép után a verset a napok óta felhalmozódó tenger-élmény határozza meg. A hajón utazó költő az emberek sokaságában nyilvánvalóan nem élhetett át olyan intim hangulatot, amely a verset ilyen irányba terelhette volna. A *Tengeren* című vers valóságos élményforrásának az előző napok alaphelyzetének kellett lennie, amelyet pár nap múlva az *Ősz az Adrián* című versében is leír. Mindkét versben ott lappanganak a fürdés és napozás órái, amikor átengedi testét és lelkét a víz, a napfény játékos hatásának. Az *Ősz az Adrián* kizárólag ezt az élményt rögzíti. A vers ugyancsak hat versszakból áll. Az elsőben a konkrét szituáció jelenik meg: a tenger partján fekvő ember és a verset uraló két természeti elem: a víz és a nap. A második és harmadik versszakban a vers erotikus hangulattal telítődik, a megszemélyesített nap ujjai, a napsugarak említése által. Ezt a hangulatot még inkább fokozza az ugyancsak megszemélyesített tenger bekapcsolása. Szabó Lőrinc verseiben gyakori az a jelenség, amikor a víz mozgása erotikus gondolattartalmakat juttat kifejezésre. Az intenzitás a harmadik versszak végéig növekszik,

hasonlóan, mint a *Tengeren* című költeményben, itt is a harmadik versszak vége a tetőpont, egyben a vers tengelye is, innentől kezdve szimmetrikusan haladunk a nyugvópont felé. A negyedik versszaktól a napfény és a víz eredeti, tisztító ereje veszi át a szerepet, amihez majd az ötödik versszakban a gyógyító hatás párosul. Az utolsó strófa összefoglaló jellegű. A költő az ősz által jelképezett kései nyaralástól búcsúzik, és megnyugodva, feltöltekezve, megerősödve indul vissza a télbe, a budapesti hétköznapi világába. A két vers alapélménye a tenger közvetlen közelsége. Ezt támasztja alá a versforma is. Mindkét vers hat négysoros versszakból áll. A sorok rímelése: xaxa. A verssorok a tenger hullámvázát hangozzák vissza. Az első és a harmadik sor kilenc szótagból, a második és a negyedik nyolc szótagból áll: „Visz a hajó, ringat a tenger, / elnyúlok a fedélzeten. /Ez a kékség, amiben úszunk, / Tán a mennyország ideleinn, /”. Az első és a harmadik, tehát a hosszabb sorokban a hullámok part felé áramlásának, a második és a negyedik, tehát a rövidebb sorokban a hullámok visszahúzódásának ritmusát ismerhetjük föl. Az első és harmadik sor harmadik verslába általában daktilus, de ha nem is az, a szóhangsúly következtében olyan jelleget kaphat. Mivel a sorban az utolsó előtti, ereszkedő voltában a hullámok erejének csitulását érzékelteti. Az erre következő utolsó versláb, amely mindig spondeus, pedig a hullám utolsó lökését, azt, amikor a víz a parthoz csapódik. Az erre következő sor, vagyis a második és a negyedik azzal, hogy egy szótaggal rövidebb, a hullámok visszahúzódását fejezi ki. Ezeket a sorokat (a másodikat és negyediket) két módon is magyarázhatjuk. Állhatnak négy verslábból, ahol az első három általában nem meghatározó, míg az utolsó minden esetben pyrrichius, de ha feltételezzük, hogy az első három szótagú, a középső kettő rendszerint spondeus, akkor a harmadik, vagyis az utolsó versláb általában ugyancsak daktilus. Mindkét esetben, akár pyrrichiusról, akár daktilusról is legyen szó, ereszkedő verslábról beszélhetünk, ami ismételten a víz mozgásának elcsendesedését illusztrálja a következő hullám indulása előtt.

A *Tengeren* és *Ősz az Adrián* című versekben a természet harmóniája még tökéletes, a versek hangulatában érezzük a nyugalmat, ritmusukban felismerhetjük, belehallhatjuk a parthoz verődő hullámok megnyugtató csobbanását. Mégis, fölsejlenek már benne azok a gondolatok az emberi létről, amelyek majd későbbi verseit, így a nagy tenger-verset, a *Beszélgetés a tengerrel* címűt jellemzik.

Az abbáziai üdülést idéző harmadik vers jóval később keletkezett, mégis nagyon fontos. Egyrészt az itt megismert Bender Magda alakjának megjelenése miatt, másrészt ugyancsak a tenger vízmozgását, ezúttal a dagály és az apály váltakozását figyelhetjük meg benne. A *Nincsenek* című versben a *Tücsökzene* ciklusra jellemző kötöttségek mellett más

szerkesztési érdekességet is találunk. A költő a címet képező „Nincsenek” szóval kezdi a verset, de még egy szót hozzáfűzve bővíti a mondatot, ugyanakkor rövidíti, pontosítja a közlendőt: „Nincsenek ott”. A *Vers és valóság*ban meg is magyarázza a címet, mondván, hogy azokról a barátokról és ismerősökről van szó benne, akik „az idő, a halál vagy nagyon megváltozott körülmények miatt nincsenek vagy úgyszólván máris nincsenek”⁵⁵. Az „ott” magyarázata: „ahol szoktak lenni, ahol lenniök kellene.” A költemény első sorának második fele újra bővíti az előbb leszűkített helyet: „bárhova fordulok”, majd tovább tágítja: „mindenütt üresség”. A térben nem meghatározott „nincsenek” először leszűkíti és meghatározza a helyet: „ott”, majd újra bővíti, szinte a végtelenségig, hogy a második sor végére megint összefoglalja, megismételje a szókapcsolatot: „nincsenek ott.” A vershez fűzött magyarázat kortársakra, művészekre, barátokra, talán példaképekre is utal. Mégis, először a tenger partján álló Bender Magda, az Abbáziában megismert fiatal barátnő alakja bukkan fel emlékezetének tengeréből. Mintha Vénusz emelkedne ki a habokból. Talán ezért, talán csak azért, mert ekkor indul az emlékezés folyamata, időzik Bender Magda alakjánál a legtávolabbi, csaknem négy teljes soron át. Csak futólag említi a háborút, ami az oka lehet annak, hogy nincs ott, ahol lennie kellene, de azonnal el is veti, majd újra megismétli, most csak a lányalakra vonatkozóan, a hiány, a nem levés tényét. Az emlékek áramlata dagályhoz hasonlóan közeledik, sodró erejűvé válik. Az alakok egymás utáni felbukkanása mind gyorsabban következik és mind rövidebb ideig tart:

„A kéjes szűz, a repeső szobor
a tengerparton, aki oly vad, oly
érdekes volt, amilyen szomorú
nem integet szirtjéről.”
(...) A bölcs nagyúr,
aki –, s a jó szív, a gondtalanúl
fecsegő vigasz, s a nyugodt zseni
a palántái közt, és az isteni
tragika a deszkáin, s a barát,
aki úgy kéne (...)”

A felsorolás után a költemény visszatér a kiinduló helyzethez, visszafelé lépegetve megismétli a vers elején elhangzottakat. Csaknem azonosaknak mondhatjuk ezeket az előre, majd hátrafelé haladva kimondott megállapításokat, de míg a vers elején két sorba

⁵⁵ SZABÓ Lőrinc, *Vers és valóság: Bizalmas adatok és megjegyzések*, a szöveggondozást végezte Lengyel Tóth Krisztina, a jegyzeteket készítette Kiss Katalin és Lengyel Tóth Krisztina, Bp., Osiris, 2001, 264.

sűríti, addig a vers végén négy sorra bővíti a mondanivalót. Bárhova is fordul a vers alanya, a vers elején „mindenütt üresség” van, a végén azonban már kozmikus méreteket ölt a kép:

„ (...) Bárhova fordulok,
ég és föld üres: ők nincsenek ott”.

Az imént felsoroltak, ők, „nincsenek ott” – hangzik a ténymegállapítás. Az ebből szükségszerűen levonandó következtetés, hogy „ezt meg kell szokni”. Szinte elcsépett közhely ez a megállapítás, amely a mindennapok valóságához vezet vissza bennünket. Előtte azonban még megcsillan a remény. Akik (ha már) nincsenek vagy (ha még) vannak, a „lelkek, szellemek” mégis jelen lehetnek? Jelen lehet-e a lelkük vagy a szellemük? A kérdőjel ennek lehetőségére vagy lehetetlenségére utal-e? Nem tudhatjuk. Az apály következő hulláma elsodorja nemcsak a költő képzeletében megjelent alakokat, hanem a válasz lehetőségét is. A költő a *Vers és valóság*ban a következőket írja az apályról: „Az apály persze távolítja őket tőlünk, akik az időnek még az innenső partján (az életben) állunk.”⁵⁶ Szabó Lőrinc időszemlélete e költeményben is többsíkú. A valóságos, elmúlt idő amúgy is eltávolította a költő jelenétől a felidézett alakokat. A vers írása idején, a felidézett alakok megjelenésével az emlékező ember visszatér a múltba is, de a verset írva egyidejűleg a jelenben, mondhatnánk folyamatos jelenben is ott van, amely idő a vers írása közben is múlik, tehát az alakok ez idő alatt továbbra is folyamatosan távolodnak tőle. A vers végén a ténymegállapító „nincsenek” kijelentéssel ismét a valóságos jelenben vagyunk, a vers idejének álláspontjáról ezt egyfajta befejezett jelennek is tekinthetjük.

A *Nincsenek* című versben megjelenő Bender Magda alakjánál érdemes még egy kicsit elidőzni. A *Tengeren* című vers keletkezési körülményeit vizsgálva már utaltunk a költő bizonytalanságára. A vershez kapcsolódó megjegyzésben azonban a Bender Magdával kapcsolatos ismeretséget határozottan az angol hadihajóra tett látogatásával köti egybe. Az Abbáziából feleségének írt 168. és Korzáti Erzsébetnek írt 153. levélben is említi a hadihajót. Ez minden kétséget kizáróan bizonyítja, hogy Bender Magdával 1934-ben, abbáziai magányos nyaralása idején ismerkedett meg.

Ugyancsak érdekes megvizsgálni azt is, mily módon jelenik meg a versben a nő alakja. A *Nincsenek* című vers Bender Magdára utaló sorai így hangzanak: „A kéjes szűz, a repeső szobor / a tengerparton, aki oly vad, oly / érdekes volt, amilyen szomorú, / nem integet szirtjéről.” Szabó Lőrinc versre utaló megjegyzései pedig a következőképpen: „A kéjes szűz = egy aránylag fiatal barátnő /.../. Repeső szobor = mert a tengerparti sétányon

⁵⁶ Uo.

állva maradt leginkább a szememben, és a ruháját lobogtatta a szél.”⁵⁷ A lányt idéző nem egészen négy sor két különös, jelzős szószerkezettel kezdődik, amelyben a jelző és jelzett szó között mondhatnánk antagonisztikus ellentét van. Hogyan kerültek ezek a szavak így egymás mellé? Hogyan lehet ezt az ellentétet mégis feloldani?

Abbázia központjában található a Szent Jakab templom, amely még a város keletkezésének idejéből származik (az akkoriban kialakuló városka a templomhoz tartozó apátságról kapta a nevét). A templom közelében, a part e részén néhány kőszirt emelkedik ki a tengerből. 1934-ben, Szabó Lőrinc abbáziai üdülésének idején, az egyik szirten Hans Rathausky⁵⁸ grazi szobrász »Madonne del Mare« nevű alkotása állt. A Madonna-szobor állításának tragikus előzményei voltak. Vajon tudott-e erről Szabó Lőrinc? 1891 húsvétja előtt a félsziget fokától nem messze a hullámokban lelte halálát Arthur Kesselstadt. A szobor állításának célja az volt, hogy örködjön a gróf lelke fölé.⁵⁹ A tengerparti sétány e pontján álló Bender Magda képe így vésődhetett a költő emlékezetébe, s így kerülhetett egymás mellé a kéjjel kecsegtető, élettel teli „vad” nőalak és a „szomorú” szűz, a Madonna hét törrel átvert szívű alakja (a Madonna szobor a bibliain túl, az említett esemény kapcsán is jelképszerű). Így kapcsolódhatott egy sokat sejtető értelmezést rejtő szószerkezetbe a két nőalak. Tulajdonságaik összefonódása nem véletlenszerű, hiszen az ezerarcú Évák sorát folytatják. A „repeső szobor” megfejtése is az előző módon lehetséges. Az élettelen szobor nem integet a szirtől, hiszen annak alapvető tulajdonsága a statikussága. A Madonna-szobor ruhája azonban erősen redőzött. Ezeket a redőket ismeri fel a költő a lány ruháján, és a szél már a valóságos redőket lobogtatta. A mozdulatlanságot, állandóságot jelképező szobor valóban nem integet a szirtől, míg az élő szobor annál inkább integethetett a szirtfokról.

Állandóságot jelképező szobor. De van-e állandóság? Bender Magda Szabó Lőrincnél előbb utazott el Abbáziából, a költő néhány nappal később. A »Madonne del Mare« szobor 1956-ban vihar következtében ledőlt. Aranyozott másolatát azonban ma is megtalálhatja az arra látogató a Szent Jakab templom bal oldalán. A templomhoz közeli szirten 1956 óta Zvonko Car⁶⁰ horvát szobrász *Lány sirállyal* című alkotása áll, amely azóta Abbázia jelképévé vált. A szobor egy, a tenger felé néző lányt ábrázol, akinek kinyújtott jobb kezére mintha épp az imént szállt volna le egy sirály. Szabó Lőrinc

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ RATHAUSKY, Hans (1858-1912) osztrák szobrász alkotása

⁵⁹ MUZUR, i.m. 19-20.

⁶⁰ CAR, Zvonko (1913–1982). Munkássága kezdetén vallási témájú szobrokat készített, később a lírai- és expresszív jellegzetességekkel bíró figuratív szobrászat képviselője. A tengerpart menti embereket realiztikusan ábrázoló szobraival tett szert népszerűségre.

versének ismerői számára – ha készek elfogadni a véletlenek csodálatos egybeesését –,
Bender Magda alakját is jelképezheti.

Tücskök és kabócák

Mielőtt részletesebben szemügyre vennénk Szabó Lőrinc kelet-adriai utazásai során keletkezett verseket, szükségesnek látunk egy kitérőt tenni a tücsök szó használatával kapcsolatban. A költő mind a *Tücsökzene* keletkezésének magyarázásakor, mind a ciklus verseiben megjelenő tücskök esetében a tücskök családjába (Gryllidae) tartozó rovarokra gondolhatott, a verseit ihlető hangok pedig valószínűleg a mezei tücskökéi. A kelet-adriai utazásai idején hallott hangokat ugyancsak a mezei tücsök hangjának tulajdonította, holott maga is észrevette, hogy egyrészt „különös herkulesi képességű falakó tücsök dzsesszezték tele a lentebbi, már zöldes tájakat,”¹ másrészt, hogy „Dalmáciában már rengeteg a görögországi, óriási légyhez hasonló, fán lakó tücsök, melynek a ciripelése ötvenszer erősebb és hosszabb lélegzetű, mint az elcsenevészedett közép-európai testvéreie.”² Már az itt idézetekből: a rovaroknak a tücsökétől jóval eltérő nagysága, légyhez hasonló alakjuk és rendkívül intenzív hangjuk is arra enged következtetni, hogy az említett rovarok nem tücskök. Szabó Lőrinc kétszer is járt Rab szigetén, s első alkalommal határozottan állíthatjuk, hogy magával vitt egy német nyelvű útikönyvet. Ebben épp a sziget parkjának kapcsán olvashatta, hogy ott „kabócák milliói” élnek, de vagy nem olvasta el ezt a részletet, vagy nem figyelt rá kellően, a német név alapján ugyanis világossá válik az, hogy nem tücsökről van szó.³ Menyhért Anna a tücsök mitológiában játszott szerepét vizsgálva tanulmányában Platón Phaidroszát idézi, majd Trencsényi-Waldapfel Imrére hivatkozva megállapítja, hogy „a cicada-kabóca-tücsök a Múzsák egyik szent állata”⁴, azonban ő is úgy beszél róluk, mintha ugyanazon rovar szinonimáiról lenne szó. A görög mítoszok Apollóról beszélve kabócákat, nem pedig tücsköket említenek, amikor azt mondják, hogy „a napfelkelte után a kabócák is fölélének, a kis-ázsiai görög gyarmatokon pedig az arany kabóca Apolló, a napisten szimbóluma volt.”⁵ A fentebb említett, Szabó Lőrinc által észrevett három tulajdonság mellett még egy negyedik tény sem hagyhatunk figyelmen kívül, mégpedig azt, hogy a tücsök legtöbb fajtája éjjel és nappal is ciripel, míg

¹ *Harminchat év, i.m.*, 499.

² SZABÓ, *i.m.*, 246-247.

³ *Dalmatien und die wichtigsten Teile von Slowenien, Kroatien, Montenegro, Bosnien und der Herzegovina mit Angaben für Automobilisten*, (4. Aufl.) Berlin, 1930, Grieben-Verlag (Griebens Reiseführer, 161.), 92. A szövegben (helyesen!) a német die Zikade (kabóca) szó van a die Grille (tücsök) helyett.

⁴ MENYHÉRT Anna, *Rajzok egy költemény tájairól = Újraolvasó, Tanulmányok Szabó Lőrincről*, szerk. KABDEBÓ Lóránt és MENYHÉRT Anna, Anonymus Kiadó, 1997, 100.

⁵ Robert GRAVES, *Grčki mitovi*, Beograd, Familet, 2002, 123.

a kabóca csak nappal. Szabó Lőrinc a kelet-adriai utazása idején hallott lenyűgöző hangot minden említéskor nappal észlelte, ami a görög mitológia magyarázatával is megegyezik. A költő által észrevett jellemző tulajdonságok figyelembe vétele után, továbbá a kabócák hangadásának idejét szem előtt tartva arra a következtetésre kell jutnunk, hogy Szabó Lőrinc nem tücsköket, hanem kabócákat (Cicadidae) hallott a Kelet-Adrián utazva.⁶ Ezt a feltételezést igazolja a Szabó Lőrinc Volkman utcai lakásának falán található preparált „tücsök”⁷, amelyről kiderült, hogy kabóca.⁸

Vajon miért használja a költő mindkét rovar megnevezésére a tücsök szót? Ennek legkézenfekvőbb magyarázata az, hogy Magyarországon élnek ugyan kabócák, sőt énekes kabócák is, de hangadásuk nem oly intenzív, mint az Adrián, s ezért nem észleljük másként a tücsök hangadásánál. Talán ezzel magyarázhatjuk azt a tényt is, hogy a magyar nyelvben a tücsök ciripelnek, a kabócák muzsikájára azonban nincs megfelelő hangutánzó szó. Ezzel szemben a horvát nyelvben másként adnak hangot a tücsök és másként a kabócák, de mindkét esetben hangutánzó ígéről van szó.

A kabóca helyett a tücsök szó használata Szabó Lőrinc és sokunk esetében abból is adódhat, hogy nem ismerjük a két rovar, vagyis nem tudjuk, milyen az egyik és a másik.

A tücsök a szöcskék családjába, az egyenesszárnyúak csoportjába tartozó rovar. Megnyúlt testük hengeres, fejük gömbölyű, szájszerveik rágók. A hím tücsöknek első pár szárnyukon lévő hangadó szerv van. A módosult erekből alakult, kiemelkedő részek összedörzsölésével adott hangjukat egy rezgésbe jövő felület fokozza.⁹ A kabócák a szipókás rovarok rendjének egyik alrendje. Mindkét szárnypárjuk hártás, nyugalomban tetőszerűen helyezkedik el a potroh felett. A magyar nyelvű enciklopédiákban nem olvashatunk arról, hogy a kabócák adnak-e hangot, és ha igen, hogyan.¹⁰ „Zenélni” a kabócák esetében is csak a hímek tudnak. „Hangadó szervük a potrohuk tövében található meg, hogy jobbról és balról egy-egy, az utótorból kinyúló fedőt (*operculum*) figyelhetünk meg, mely alatt egy vékony kitinhártya van kifeszítve. A fedők és a potrohból kiinduló

⁶ A Zágrábi Egyetem Természettudományi Karán Mladen Kučinić zoológus jóvoltából meghallgathattam Matijaž GOGALA *Pojači Škržati Slovenije* című CD-jéről a tücsök és a kabóca hangját. A hangzás erőssége alapján bátran állíthatjuk, hogy a Szabó Lőrinc leírta erőteljes hang csakis a kabóca hangja lehet. A CD kiadója a Prirodoslovni Muzej Slovenije (Szlovénia Természettudományi Múzeuma). A CD Matijaž GOGALA: *Pojači škržati Slovenije* tanulmányához készült, Proteus, 60 (9-10): 392-399, 1988.

⁷ A falon egy üveggel lezárt dobozban két kabóca látható, alattuk egy réztáblán a következő felirattal: „Dalmácia tücskei” írta Szabó Lőrinc, fogta Szilágyi Bandi.

Ezúton mondok köszönetet Kabdebó Lórántnak, aki ezt az adatot rendelkezésemre bocsátotta.

⁸ Lásd: Michael CHINERY, *Collins Guide to the Insects of Britain and Western Europe*, London, Harper Collins Publishers, 1993, 58-59, 88-89.

⁹ Magyar Nagylexikon, XII. Kötet, Szp–Ung, Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest, 2003, 816.

¹⁰ Új Magyar Lexikon, 4, K–Me, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962, 6. Lásd még: Magyar Larousse. Enciklopédikus szótár II., Librairie Larousse, Paris, 1979–Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992, 308-309.

hártya között két erős izom ered, melyek vékony kitinpálca segítségével egy domború dobhártyával vannak összeköttetésben. Az izmok összehúzódása (egy másodpercen 400-500 ízben) alkalmával mindkét dobhártya rezgésbe jön, minek következtében csergő, surrogó zörejek keletkeznek, melyek zenéjét a potrohukban levő, bizonyos tekintetben rezonálókészülékként működő nagy üregek, jelentékenyen megerősítik.”¹¹ Horvát forrásban olvashatjuk, hogy Dalmáciában a legelterjedtebb a közönséges kabóca (*Lyristes plebeius*), azokon a vidékeken, pedig ahol kőrisfa erdők találhatók, gyakori a kőriskabóca vagy mannakabóca (*Cicada orni*).¹² Az említett szakirodalom alapján azt feltételezhetjük, hogy Szabó Lőrinc a közönséges kabócák „duhaj dalát” hallotta. A lakásában található „mosztári tücsök” azonban nem a közönséges kabóca, hanem a mannakabóca (*Cicada orni*) azonosítója szerint a leggyakoribb és leghangosabb kabócafajta a Mediterráneum vidékén.¹³

Az a tény, hogy a tücsök és kabóca jelentése a magyar nyelvhasználatban nem különült el megfelelően, a szavak horvát nyelvre történő fordításával újabb félreértésekhez vezetett, amihez a hosszú ideig használatban levő szótárak is hozzájárultak. A magyar–szerbhorvát kéziszótár szerint a tücsök szó jelentése horvátul vagy szerbül *cvrčak* vagy *stričak*.¹⁴ A horvát egynyelvű szótárak leírása szerint a *cvrčak* a kabócának felel meg, míg a *stričak* szó egy növényt jelent.¹⁵ A szerbhorvát–magyar szótárak szerint a *cvrčak* magyar jelentése tücsök, a *zrikavac* jelentése pedig tücsök és zöld szöcske¹⁶. Az említett szótárak tehát a kabóca szót nem tartalmazzák. Mindezt talán a szótárkészítők hiányos zoológiai ismeretei eredményezték, de az a tény is hozzájárulhatott, hogy a magyar tücsök szó a szláv *cvrčak* (ejtsd: *cvrcsak*) szóra hasonlít, ez viszont kabócát jelent. Ez a nyilvánvaló tévedés még bonyolultabbá tette a fordítási megoldásokat. Ezzel magyarázható az is, hogy sem Szabó Lőrinc néhány versének első horvát fordítója, továbbá sem a horvát, sem pedig a szerb nyelvű szakirodalom nem vette észre, hogy két különböző rovarról van szó, így a *Tücsökgzene* említésekor következetesen a *Glazba cvrčaka* ill. *Muzika crvčaka* (Kabócazene) téves elnevezést használják.¹⁷ Helyesen horvátul *Glazba zrikavaca* lenne.

¹¹ <http://mek.oszk.hu/03400/03408/html/2698.html> ,

<http://www.biol.pmf.hr/e-skola/odgovori/odgovor295htm>

¹² *Enciklopedija leksikografskog zavoda*, 1. knjiga, Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, Zagreb, 1966, 744.

¹³ A kabócát mannakabócaként dr. TRILAR, Tomi a Szlovén Természettudományi Múzeum munkatársa azonosította.

¹⁴ Palich Emil: Magyar–szerbhorvát kéziszótár, Terra, Budapest, 1968, 871.

¹⁵ Anić Vladimir: Rječnik hrvatskog jezika, Novi Liber, Zagreb, 1998, 113. i

¹⁶ Szerbhorvát–magyar kéziszótár, szerk. Levasics Elemér és Surányi Magda, Terra, Budapest, 1971.

¹⁷ *Zlatna knjiga mađarske poezije*, sastavio i preveo Enver ČOLAKOVIĆ, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1978, 699-700. Lásd még: *Povijest svjetske književnosti* V. sv. Viktor ŽMEGAČ et. al., Zagreb, Mladost, 1974, 463. Továbbá: Imre BANA, Janoš BARTA, Mihalj CINE: *Istorija mađarske književnosti*, Novi

Hogy a tévedés nem csak egy irányba hatott, bizonyítja az is, hogy Vladimir Nazor¹⁸ *Cvrčak* (A kabóca) című versét is *A tücsök* címmel fordították magyarra. Emiatt azonban nem okolhatjuk a költeményt mesteri módon magyar nyelvre átültető Weörös Sándort, mint ahogyan azért sem, hogy a versre oly jellemző, hangutánzó szavakkal teli sorokat a magyar nyelv ilyen jellegű hangutánzó szavainak hiányában nem lelhetjük föl a költemény magyar fordításában.¹⁹

Annak ellenére, hogy ezek után bizonyítottan mondhatjuk, hogy Szabó Lőrinc nem a tücsökök, hanem a kabócák zenéjét hallgatta kelet-adriai utazásai idején, mégsem tartanánk helyesnek, ha az ottani élmény kiváltotta versekben kabócákról beszélnénk, már csak azért sem, mert véleményünk szerint a költő meg volt győződve arról, hogy egy, a magyarországi tücsköktől valamennyiben különböző tücsökfajta ciripelését hallotta, hiszen a *Mosztári tücsök* és a *Dalmácia tücskeihez* címet adta verseinek, és bármikor említi őket, tücsökről beszél. Ezért további vizsgálódásainkban eltekintünk a tücsök és a kabóca szavak megkülönböztetésétől, és a kelet-adriai úttal kapcsolatos versekben is tücsökről beszélünk, habár tudjuk, hogy kabócákról van szó.

Első kelet-adriai út

Szabó Lőrinc két ízben hajózott végig az Adria keleti partja mentén Fiumétól (Rijeka) Raguzáig (Dubrovnik) hosszabb-rövidebb megszakításokkal egy-egy útba eső városban. Raguzából (Dubrovnikból) mindkét alkalommal egy-két napos kirándulást tett: első utazása idején Cattaróba (Kotorba), második alkalommal pedig Cattarón (Kotoron) át a szárazföld belsejében elhelyezkedő Cetinjébe. Ezeket az utazásokat a költő dalmáciai utazás néven emlegeti.¹ Mielőtt azonban végigkísérnénk őt ezeken az utazásain, meg kell állapítanunk, vajon helyes-e a dalmáciai utazás kifejezés használata.

A Dalmácia név először a Római Birodalom egyik tartományának nevéként fordul elő. Az ottani helynevek megőrizték a régebben ott élő népek (amelyeket később a rómaiak leigáztak) bizonyos elnevezéseit, így a Dalmácia a Delmata nevet őrzi. Az akkori tartomány határát nyugaton, az Isztriai félszigeten a Raša folyó, délkeleten a mai Albánia

Sad, Forum, 1976, 257.

¹⁸ Vladimir Nazor (1846–1949), Brač szigeten született horvát költőt szülőföldjének „tücsökzenéje” inspirálta a költemény írásakor.

¹⁹ *Horvát irodalmi antológia*. Válogatta, szerkesztette és az életrajzi jegyzeteket írta LÖKÖS István, Bp, Eötvös József Könyvkiadó, 2004, 275-277.

¹ SZABÓ Lőrinc, *Vers és valóság: Bizalmas adatok és megjegyzések*, a szöveggondozást végezte Lengyel Tóth Krisztina, a jegyzeteket készítette Kiss Katalin és Lengyel Tóth Krisztina, Bp., Osiris, 2001. 64., 80.

területén levő Drim folyó határolta. A tartományhoz a tenger melléken kívül a mai Bosznia-Hercegovina kb. kétharmad része tartozott, északon a határ a Száva folyótól valamivel délebbre volt, míg keleten a mai Szerbia területén az Ibar és a Sitnica, továbbá a Beli Drim folyók mellett meghúzható vonal alkothatta a határt.² Ha a mai földrajzi tájegységek neveit vesszük figyelembe, akkor helyesebb, ha kelet-adriai utazásról beszélünk. A Fiumétól a Velebit hegység végéig terjedő rész ugyanis ma nem tartozik Dalmáciához, csak a Velebit hegységtől délre, a montenegrói határig terjedő tenger mellék, melynek határát a tengertől a szárazföld belseje felé a Zrmanja folyó, majd Bosznia és Hercegovina határa képezi.

A költő először 1932. június 19. és 29. között járt arra feleségével és kislányával.³

Ebben a fejezetben figyelemmel kísérjük őket első utazásuk idején, megvizsgáljuk, az egyetlen verset, amelyet a költő az utazás folyamán, illetve azt követő időszakban írt, és megkísérelünk rámutatni azon előzményekre, amelyek a vers keletkezésének kiváltói lehettek. Az utazást részben nyomon követhetjük későbbi költeményeiben, az út során történt események közt pedig gyakran a *Vers és valóság* című kötet emlékezései igazítanak el bennünket. Szabó Lőrincnek szokása volt levelekben beszámolni utazásairól, erről az első utazásról azonban, amelyre felesége és kislánya társaságában indult, csak édesanyjának küldött egy képeslapot, kedvesének, Korzáti Erzsébetnek, akit részletesen szokott tudósítani utazásairól, ezúttal nem küldött egy levelet sem, vagy az elpusztult levelek között lehettek a beszámolók. Az első kelet-adriai utazás egyes részleteit a felesége számára a második utazásról küldött levelei alapján tudjuk rekonstruálni, de felhasználjuk a költő kislányának naplójegyzeteit is, amelyekben részletesen megörökítette nyaralásuk eseményeit. Az akkor kilencéves Kisklára apja biztatására kezdte el vezetni útinaplóját, sőt amikor a kislány fáradt volt az íráshoz, apjának mondta tollba benyomásait, aki később a naplóba prospektusokból kivágott képeket, menetjegyeket, belépőket ragasztott.⁴ Szabó Lőrinc a *Dalmácia* című verséhez fűzött jegyzeteiben az út részleteire vonatkozóan ennek a naplónak a feljegyzéseit ajánlja.⁵ Akkor természetesen még nem tudhatta, hogy mi lesz az említett napló további sorsa.⁶

² MACAN Trpimir, *Povijest hrvatskog naroda*, Školska knjiga, Zagreb, 1999. 10.

³ KABDEBÓ Lóránt, *Szabó Lőrinc pályaképe*, Bp., Osiris, 2001, 276-277.

⁴ Ez a napló szolgált alapul Sándor Judit könyvének: SÁNDOR Judit, „Szeressétek a gyermekeimet!”: *Szabó Lőrinc a költő-apa*, Bp, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1982.

⁵ SZABÓ, i. m. 247.

⁶ Kisklára halála után a naplót édesanyja, Szabó Lőrincné átadta lánya felnőttkori barátnőjének, Sándor Juditnak azzal a meggyőződéssel, hogy ha valaki a napló alapján megírhatja a könyvet, akkor ő az. Kisklára ugyanis életében többször említette, hogy a napló alapján könyvet szeretne írni apjáról, de e tervét nem sikerült megvalósítania. Kisklára naplója ma is Sándor Judit birtokában van. Az eredeti, ceruzával egy füzetbe írt naplót hazatérésük után Kisklára elkezdte tintával átmásolni egy újabb füzetbe, de csak egy részére került sor, és Fiumében (Rijekában) és az Arbe (Rab) szigeten töltött napok átmásolása után nem folytatta tovább. Az első kelet-adriai utazással kapcsolatos kutatásaim eredményeit összegző

Szabó Lőrinc gondos előkészületeiről tanúskodik a Grieben Kiadó Dalmáciáról szóló útikönyve mellett a számos kelet-adriai prospektus, továbbá a Jugoszláv Királyság Budapesti Követségéről származó, 1932. május 11-én keltezett cirill betűs írógéppel írt, és a szusáki (sušaki) „Slavnoj Direkciji Jadranske Plovidbe” (Adriai Hajózási Társaság Dicső Igazgatóságának) címzett levél részlete.⁷ A Jugoszláv Királyság Budapesti Követségének sajtóattaséja 1932. május 22-én kelt, „Nagyságos Szabó Lőrinc Szerkesztő Úrnak” címzett levelében pedig már a kért, két személyre szóló szabadjegyet küldte a költőnek.⁸

Az első kelet-adriai útra indulás körülményeit Szabó Lőrinc nem említi sehol, erről csak Kisklára naplójából derül fény. 1932. június 19-én, vasárnap indultak. A síkságok után átmentek a Dráván, de a kislány nem említi, hogy átlépték a határt, amely után az első állomás Kapronca (Koprivnica) volt. Horvátországban először azt írja le, hogy sűrű erdők között robogott velük a vonat. Az első oldalon egy térkép is látható, „Térkép az út elejéről” aláírással. A térképen németül vannak feltüntetve az Ausztriából és Magyarországról Zágráb felé vezető vasútvonalak, majd onnan a Szusákba (Sušakba) vezető vasút menti városnevek, amely alapján látható, hogy Szabó Lőrincék a Budapest – Gyékényes – Zágráb – Károlyváros (Karlovac) – Ogulin – Szusák (Sušak) vasútvonalon utaztak. A napló szerint Zágrábban szálltak, hogy megnézzék a várost, ám ez minden valószínűség szerint csak nagyon rövid idő lehetett, városnézésre valószínűleg nem futotta az idő, amint az Kisklára leírásából is kiderül, amely csak a hosszú pályaudvart említi. A Grieben-féle útikönyvben is az áll, hogy Budapest és Szusák (Sušak) között közvetlen vasúti járat van.⁹ Ebből is arra következtethetünk, hogy csak a vasútállomáson sétálhattak. Zágrábot elhagyva Kisklára megemlíti, hogy a vonat átment a Száva-hídon, sőt azt is, hogy a folyó „égszínkéék vizében rengeteg ember fürdött.” Ez kijelentés a víz színét illetően nyilván gyermeki túlzás, a víz tisztaságát tekintve azonban elfogadható, mert akkor még lehetett a Szávában fürödni. A

tanulmányomban Kisklára naplójának csak a Sándor Judit könyve által közölt adataira támaszkodtam. Időközben Kabdebó Lóránt jóvoltából kapcsolatba kerültem a Sándor Judit és Hárs Ernő házaspárral, akiktől megtudtam a fent lejegyzett adatokat. A ceruzával írt naplót Sándor Judit férje, Hárs Ernő, legépelt. A házaspár az egész legépelt naplónak és a Kisklára által letisztázott kézzel írt naplórészletnek a fénymásolatát is a rendelkezésemre bocsátotta, amiért ezúton mondok hálás köszönetet.

Az eredeti, ceruzával írt, majd gépirással másolt napló és a Kisklára által írt tisztázott között vannak különbségek. Ebben a fejezetben ezekre nem utalok, hanem együtt használom fel őket.

A *Vers és valóság*hoz írt jegyzeteiben Kabdebó Lóránt is említi azt, hogy Szabó Lőrincné odaadta Kisklára naplóját Sándor Juditnak, aki ebből az anyagból írta meg könyvét. Lásd: SZABÓ, *i. m.* 457.

⁷ A levélrészlet tartalma magyarul szövegű fordításban: Az Adriai Hajózási Társaság Dicső Igazgatóságának Sušak, Szabó Lőrinc és felesége Sušaktól Kotorig és vissza. Szabó úr a Magyarország szerkesztője. Kérjük, hogy a hajójegyet tartsák vissza Sušakban, ahol az említett személy maga fog jelentkezni a tisztelt Igazgatóságnál.

⁸ Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvtára aprónyomtatványai között a Szabó Lőrinc letéti hagyatékban.

⁹ *Dalmatien und die wichtigsten Teile von Slowenien, Kroatien, Montenegro, Bosnien und der Herzegovina mit Angaben für Automobilisten*, (4. Aufl.) Berlin, 1930, Grieben-Verlag (Griebens Reiseführer, 161.), 61.

füzet második oldalán Zágrábról írva ugyanott látható a zágrábi székesegyház fényképe is, amelynek előterében (más zágrábi prospektusokhoz hasonlóan), a Jellasics-tér áll.¹⁰ A harmadik és negyedik oldalon a hegyi tájak, kanyarok és alagutak leírása olvasható. A Karszt Kisklárában különös élményként maradt meg: „Aztán egymás után jöttek az alagutak, és a levegő mindig hidegült. (...) Aztán sötét lett, de még lehetett látni a tájat, amit én hegytengernek neveztem el.” Több kép is van mindkét oldalon, az egyik alatt a „Hegyi táj” aláírás olvasható.¹¹ Kisklára naplójában a hatodik oldalon a következő mondatot olvashatjuk: „A hegyek közt különösen szép volt Szkrad állomás, ahol sok egyforma magas fa állt a vasútnál.” Szabó Lőrinc a Griebe kiadású *Dalmatien...* útikönyvbe is bejegyezte a város nevét, és ugyancsak visszaemlékszik rá az *Álom* című vershez fűzött jegyzetben is.¹²

Kisklára naplójában nem beszél arról, mikor indultak Budapestről, a leírás során kiderül, hogy a Karszton már sötétben utaztak és a tengert sem látták, csak a parti fényeket. Megtudjuk, hogy nem csak Szusákig (Sušakig) mentek, hanem Fiuméig, ahova nem érkezhettek túl későn, mert a kislány szerint a szülei még lementek sétálni. Az első éjszakát a Hotel Royalban töltötték, amit a napló 5. oldalára beragasztott szállodai számla is tanúsít.¹³ Fiumei tartózkodásuk első napjáról, június 20-ról, ugyancsak Kisklára naplójából értesülünk. A Piazza Dante (ma Trg Republike Hrvatske) egyik kávéházában reggeliztek. Délelőtt Fiumében sétáltak, majd átmentek Szusákra (Sušakra), mert ott kapták meg a hajójegyeket.¹⁴ Ott is ebédeltek – Kisklára még az étterem nevét is közli – a Lipa nevű vendéglőben, naplójának 8. oldalán pedig két kép is van, az egyik a Lipa vendéglő aláírással, a másik kép az étterem belsejét ábrázolja, alatta: „Itt ebédeltünk.”¹⁵ Utána sétáltak, majd „egy gyümölcspiachoz értek, ami a Fiumara partján volt”. Ezután a „hídi

¹⁰ Lásd az utazási előzetes 11. oldalán az idevágó megjegyzést.

¹¹ Már a hegyek látványa is arra enged következtetni, hogy a kép nem horvátországi hegyeket ábrázol. Ezt bizonyítja az is, hogy a Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvtárának aprónyomtatványai között a Szabó Lőrinc letéti hagyatékban található *Jugoszlávia utvonalai* című kiadvány 3. oldalán is látható ugyanez a kép, de ott a „Kilátás a Juli Alpokra” aláírás olvasható alatta.

¹² SZABÓ, i.m., 267. Lásd még: A második kelet-adriai fejezetben az *Álom* című vers említésekor.

¹³ A számla szerint a Hotel Royal a Corso Vittorio Emanuele III. címen volt található, a bejárat a Via Garibaldi 10. számon volt.

A Griebe-féle útikönyv szerinti cím csak Corso (mai Korzo), a hotel 54 fekvőhelyet, reggelit kínált a vendégeinek, a szobákban volt vízvezeték hideg- és meleg vízzel és központi fűtés. Lásd: *Dalmatien...*, 57. A szállodát az akkori Corso 13. és a Via Garibaldi 10. címen Francesco Rauchel építtette. Ma a Korzo 9. és az Adamićeval 10. szám alatt található. Lásd.: DAR, Plan grada Rijeke, Legenda/Jelmagyarázat: 5.

¹⁴ Kisklára naplójában a 17. oldalon be van ragasztva a Jugoszláv Királyság budapesti követségének cirill betűs, géppel írt levele, melyre a fejezet 2. oldalán utalok.

¹⁵ A „Lipa” nevű étteremre vonatkozó adatokat lásd: a második kelet-adriai utazást tárgyaló fejezet 2., 3., 4. lábjegyzetében.

határon mentek át”, vissza Fiumébe.¹⁶ A Corso utcában vásároltak néhány apróságot, majd fél ötkor kirándultak Abbáziába (Opatija) és Luranába (Lovran). A kikötő leírásában a „sárgavitorlás halászhajók és nyolc nagy, fekete–piros tehergőzös” dominál. Hogy a kiránduláson mit láttak, a naplóból nem derül ki, csak annyi, hogy Luranából rögtön indultak vissza, és hogy Abbáziában csak a mólóra szállhattak ki, mert a jegyükkel nem lehetett megszakítani az utat. A leírásból ítélve mindkét, már akkor is divatos fürdőhelyet, csak a hajóról láthatták. Ezt támasztja alá az az adat is, hogy fél hétkor már kiszálltak Fiumében, és a szűk kis utcákon (az óvárosban) sétáltak.¹⁷ Utána egy „olasz kocsmában” vacsoráztak, amelyről a kislány azt írja, hogy nagyon furcsa neve volt és le is írja: Ornitorinco.¹⁸ Amikor Szabó Lőrinc 1925-ben Fiuméből *Az Est* című napilap számára tudósított az olasz–magyar gazdasági és kereskedelmi konferencia előkészítő megbeszéléseiről, vendéglátói ebbe az étterembe hívták meg vacsorára.¹⁹ Így nem kell csodálkoznunk, ha feleségével és kislányával is ott vacsoráztak. Este átmentek Szusákra (Sušakra) és ott a Continentalban szálltak meg.²⁰

Szabó Lőrinc második kelet-adriai útjáról írva egyáltalán nem említette Zágrábot, Fiumében pedig olyannyira lekötötték a jegyvásárlással járó gondok, hogy a második utazásról írt levelében az első fiumei tartózkodásról csak annyit írt, hogy az a szerencsés véletlenek sorozata volt. Ebben a levélben említi, hogy Lócival a „*Lipá-nál*” ebédeltek, ami ugyancsak arra utal, hogy ezt az éttermet felesége is ismerte az első utazás idejéről, s ezt igazolják Kisklára naplójának adatai is.²¹

Szabó Lőrinc leveléből nem tudjuk meg, első utazásuk során mikor indultak tovább Fiuméből, csak a Ljubljana nevű hajót említi.²² Kisklára naplója szerint a Zagreb nevű

¹⁶ A híd képe Kisklára naplójának 8. oldalán látható. A mai Rijekát akkor a városon átfolyó Fiumara (Rečina) nevű folyó választotta nemcsak két részre, hanem két országra is: Fiume (a folyó jobb oldali partján) Olaszországhoz, Sušak (a bal oldalon) az SzHSz Királysághoz tartozott. A város egyik részéből a másikba a folyón levő, határátkelőhelyül szolgáló hídon lehetett átmenni.

¹⁷ A már említett képek mellett a Fiumében töltött napot a kikötőt és hajókat ábrázoló képek illusztrálják, míg a kirándulásról egy luranai, jó néhány abbáziai képeslap, „az abbáziai híres Madonna” szobrát két kép is, továbbá vízi repülő és fürdőzők képe található.

¹⁸ Az Ornitorinco éttermet csak a Kisklára által írt tisztazat említi, az eredeti, ceruzával írt, majd gépirással másolt napló nem.

¹⁹ Lásd: A tenger és Fiume fejezetet.

²⁰ Sušakon a Hotel Kontinentalban laktak. A Grieben-féle útikönyv szerint ez a szálloda a Jelačić-Platz vagyis a Jellasics téren volt. 42 fekvőhellyel rendelkezett és volt étterme, kávéháza, kerthelyisége is, sőt koncerttel (ma inkább élőzenének mondanánk) is kedveskedett vendégeinek. Lásd: *Dalmatien...*, 68. Kisklára naplójában a 9. oldalon van egy kép a szállodáról, mellette valószínűleg egy számla részlete Hotel „Kontinental” Sušak felirattal, ellentétben Kisklára Continental jelölésével.

A Hotel Kontinental 1888-ban épült fel, 1989-ben felújították és ma is üzemel a Šetalište Andrije Kačića-Miočića 1. szám alatt.

²¹ A Grieben-féle útikönyv nem említi az éttermet. A „Lipa” nevű étteremre vonatkozó egyéb adatokat lásd: a második kelet-adriai utazást tárgyaló fejezet 2., 3., 4. lábjegyzetében.

²² A Grieben-féle útikönyv a Jadranska Plovidba (Adriai Hajózás) gőzhajóján egy három napig tartó hajózást javasol Szusáktól Cattaróig (Sušaktól Kotorig). Az útikönyv szerint a hajóutat nem lehetett megszakítani,

hajóval indultak, június 21-én reggel. Ez azért lehetséges, mert útközben megálltak Arbe (Rab) szigeten, s csak néhány nappal később folytatták útjukat, és az után már valóban a Ljubljana fedélzetén hajóztak. A naplóban még az az adat is szerepel, hogy a 22-es kabin volt az övéké. Arbe (Rab) szigeten első ízben tovább voltak, mint második alkalommal, amikor így írt róla: „(...) még szebb, ragyogóbb minden, mint öt évvel ezelőtt. (...) átvágtunk a hegyen, és visszafelé végimentünk a túlsó parton a négy kampanile alatt a sarki bástyáig, ahol egy padba valamikor a két K betűt véstem.”²³ Kisklára naplójából értesülünk a hajó útjáról Veglia (Krk) és Cherso (Cres) szigetek között, majd arról is, hogy az Astoria szálloda már a hajóról megtetszett nekik, ezért ott szálltak meg.²⁴ Még azt is feljegyezte, hogy az Astoria egyik tulajdonosa magyar volt. A kislány leírta délutáni sétájukat az Imperial szálloda parkjában, majd a hegyet borító erdőn át a Szent Eufémia-öbölben, a szép köveket, a csigákat, a kagylókat, a növényzet közül pedig a kaktuszokat. Június 22-én délelőtt a Corso nevű kávéház teraszán üldögéltek.²⁵ Később vitorlás bárkával vitorláztak, „a harmadik öböl” nevű fürdőben fürödtek is. Ezt a strandolást idézi fel a naplóba beragasztott jegy is, amely a Palace-Hotel Praha és a Hotel Bristol fürdőtelepére

ennek ellenére elképzelhető, hogy lehetett élni az út megszakításának a lehetőségével. Az útvonal és idejének leírása megegyezik Kisklára és a költő öt évvel későbbi leírásával, miszerint Cirkvenica (Crkvenica), Zengg (Senj), Arbe (Rab), Preko után Sebenicóban (Šibenikben) három órát, Spalaóban (Splitben) hét és fél órát töltenek, majd Omiš, Makarska, Trpanj és Curzola (Korčula) után dél körül érkeznek Gravosába (Gružba), ahonnan másnap reggel indulnak tovább Cattaróba (Kotorba). A közbeeső állomásokon pedig fél óráig áll a hajó. Lásd: *Dalmatien...*, 46.

²³ *Harminchat év: Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1921-1944)*, sajtó alá rendezte, bevezette és a jegyzeteket írta Kabdebó Lóránt, Bp., Magvető, 1989, 490.

²⁴ A Grieben-féle útikönyv is említi az Astoriát: azt, hogy a kikötőben van, 20 ágyas, és hogy van étterme. Lásd: *Dalmatien...*, 90.

A szálloda történetéről a jelenlegi tulajdonos, a Ribarić család gyűjtötte adatok alapján tudjuk, hogy 1895-ben a „város és környékének szépítését célul kitűző szervezet” kezdeményezésére az akkori tulajdonos Dominis család néhány vendégszobát nyitott az épületben. 1912-től Villa Astoria néven működött, és bizonyos Dominis nevű színész volt a tulajdonosa, 22 ágygal rendelkezett, és egy bizonyos magyar bérelte. 1924-ben ráépítették a harmadik emeletet, 34 ágygal rendelkezett, bizonyos orosz volt a bérlője. 1952-ben Rab város tulajdonában volt Pansion Astoria néven, 1955-től a varazsdi Vartex gyár munkásüdülője volt, 1970-től bezárták, 1994-től a Ribarić család tulajdonában van, átépítették és 2004-ben nyílt meg. Az adatokért köszönetet mondok a Ribarić családnak.

Más forrásból azt tudjuk meg, hogy: Dépandanssal. Finom polgári ház a gőzhajó kikötővel szemben. – Modernül berendezett szobák. Pazar kilátással a tengerre és a hegyekre. Egész évben nyitva (minden esetre cserépkályhákkal ellátva). A házban vannak fürdőszobák. Kert, étterem. Első osztályú bécsi konyha. – A szálloda az ismert szállodaigazgató Wladimir Čeljustkin vezetése alatt működik. Lásd: Johann MARINŠEK, sur. Ratka KAŠTELAN: *Pozdrav iz Raba. Povijest rapskog turizma u slikama*, Repro: F. R. Z. Reprostudio Brno; Tisak/ Druck: Těšinská tiskárna, Český Těšín, 1997, oldalszám nélkül.

²⁵ A Grieben-féle útikönyv is említi az éttermek és kávéházak felsorolásánál a kikötő partján levő kávéházat, ahol az útikönyv szerint vízvezetékkel ellátott szobák is vannak, továbbá német nyelvű újságok és kiszolgálás. Lásd: *Dalmatien...*, 91.

Az 1935-ben kiadott szállodák, szállás- és vendéglátóipari objektumok jegyzéke szerint a Korzo kávéház tulajdonosa Nikola Mandić volt. Lásd: Državni arhiv u Rijeci (DAR), Građevinski planovi, Kut. 140, 2671/1935. Közli: Hrvoje TURK: *Otok Rab. Uvjeti i rezultati turističke valorizacije*, Rab, Tisak TIRO ”Ognjen Prica”, 1989.

Az épület ma is megvan, de nem üzemel benne kávéház.

volt érvényes, amely a mai Padova III. öbölben volt.²⁶ Kisklára feljegyezte néhány bárka nevét, mint pl. a *Zeuszt*, valamint azét is, amelyekkel vitorláztak, a *Stipicát*. Az utóbbit feltehetőleg a tulajdonosáról nevezték el, akit ugyancsak leírt. Miután visszaérkeztek a vitorlázásból, „egy meredek, szűk uccán meg egy lépcsőn” átmentek a hegyen a félsziget túlsó partjára. Szállodájuk a mai Municipium Arbae tér tengerre néző, jobb felőli, belső sarkán állt és áll ma is. Ezzel a sarokkal diagonálisan szemben helyezkedik el a Rektorpalota, az egykori előljáróság épülete. A térnek ezen, a tengerre néző, bal felőli, belső sarkán levő árka-dos átjárón át eljutottak a városi loggiához (ennek a képe Kisklára naplójának 23. oldalán látható „Római oszlopos csarnok” képaláírással), majd a mai Stjepana Radića utcán felmenve a Szabadság térre (Trg slobode)²⁷ értek, ahonnan meredek lépcsőn jutottak le a város másik oldalán elterülő Szent Eufémia-öbölbe és ott is fürödtek. Végül ő sem hagyta ki azt a jelenetet, amikor fürdés után hazafelé menve az apja egy padba bevészte a két K betűt és a római II-est, hogy mindkét Klára nevét megörökítse. Ezzel be is fejeződött az Arbe (Rab) szigetre szánt két nap.²⁸ Vacsora után felszálltak a Ljubljana nevű hajóra, amely este érkezett a szigetre, ott töltötte az éjszakát és ők is a hajón aludtak. Június 23-án, csütörtök reggel indultak tovább. Az első állomás Sebenico (Šibenik) volt. A kislány leírása alapján a várost a hajóról látjuk, mintegy képeslapként: előbb a part közelében levő halászhajókat, majd a parton a szürke házakat, aztán a piros háztetőket, a hegyoldalt, végül a város fölött emelkedő várat. Itt két órájuk volt nézelődni, ez idő alatt reggeliztek a Krka szálló teraszán, majd bejárták a dómot, a kikötőt és a szűk kis utcákat. A hajó megállt Zlarin szigeten is, Kisklára szerint tíz percig. Két óra tájban értek Trauba (Trogirba), amely a napló szerint egy kis város, és amelyről a költő elmondta lányának, hogy az ottani házak nyolcszáz évnél is régebbiek valamint, hogy IV. Béla oda menekült a tatárok elől.²⁹ A város nevezetességei közül megnézték a dómot, vagyis a Szent Lőrincnek

²⁶ A Grieben-féle útikönyv a fürdőhelyeknél a Padua (horv.: Padova) strandot ajánlja. Lásd: *Dalmatien...*, 91. Ez a mai Padova III. nevű öböl, ahol ma a strand mellett kemping is található. A várossal szemben, a kikötő másik oldalán három nyelv alakban benyúló öböl van, a harmadikban volt a strand.

²⁷ A Trg slobode téren, másként Pjacetán (Piazzetta) ma is áll az a magyaltölgy, amelyet 1921-ben ültettek annak emlékére, hogy a sziget felszabadult az évszázados olasz megszállás alól. Egy, az 1930-as években készült fényképen, amely ma a tér egyik falán levő pannón van, látható ez a magyaltölgy fiatal facsemete korában. Szabó Lőrinc rabi tartózkodása idején ilyennek láthatta a ma impozáns méretű fát.

²⁸ Rabról nagyon sok képet találunk Kisklára naplójában. Mindenek előtt van egy kép az Astoriáról, több kép az Imperial szállodáról, a félszigeten fekvő város mindkét öbléről, a városi fürdőkről, sőt egy a Palace fürdőből való jegy is. A város Középső utcájában álló, díszes, címeres kapuzatú Nimira-palota képe is benne van a naplóban, hasonló képaláírással. A 24. oldalra egy babérlevelet is beragasztott, erre azonban csak a beírás utal. A 30. oldalon az Astoria számlája látható, amelyen sajnos nem lehet pontosan elolvasni a kézírást. Feltehetőleg Klára Szabo névre szól és a vendégek a 3. számú szobában laktak. Egy kép látható az akkori Hotel Kontinentalról is. Ilyen adatot a Grieben-féle útikönyv nem tartalmaz. A rabi lakosokkal folytatott beszélgetésből kiderült, hogy az egykori Hotel Kontinental a mai modern szálloda, a Hotel Padova helyén emelkedett.

²⁹ Erre a tényre a már említett útikönyv is utal. Lásd: *Dalmatien...* 132.

(Sveti Lovro) szentelt katedrálist, ahol a kislány is felfigyelt a bejárat díszes faragású kőalakjaira, elsősorban az oroszlánfejekre,³⁰ majd egy nagyon szép udvar is felkeltette a figyelmét, márvány kúttal a közepén, végül megemlíti a bástyatornyot és azt, hogy a szigetre [amelyen a város fekszik], híd visz át. Újabb két óra hajózás után, fél négykor érkeztek Spalatoba (Splitbe), ahol egészen éjfélig maradtak, és ez idő alatt megnézhatték az óvárost. Az apa újra leckét adott a kislánynak történelemből, hiszen arról beszélt, hogy a város 1700 évvel ezelőtt Dioclétianus császár palotája volt. A gyermek által leírtakból is ráismerhetünk Nonai Gergely (Grgur Ninski) szobrára és a Peristiliumra:³¹ „Volt ott egy nagy vasszobor, rengeteg oszlop, egy egyiptomi szfinx meg sok templom és kapu.” Kisklára egy tengerparti kávéház teraszán írta a naplót. Az ott látott kis és nagy pálmák adták neki az ötletet, hogy a kisebbeket Lóci-pálmáknak, a nagyokat apu-pálmáknak nevezze el. Öt évvel később Szabó Lőrinc visszaemlékezett, hogy Spalatóban (Splitben) első ottlétükkor hat órájuk volt városnézésre, és ő is megemlítette kedves emlékként a pálmák elnevezését. Kisklára elmond egy érdekes jelenséget is. Miután őt lefektették, a szülők visszamentek a városba sétálni. Ott a tereken és udvarokon az emberek tüzet gyújtottak, és a gyerekek és nők átugráltak rajtuk. Egy rendőr világosította fel őket, hogy másnap Szent Iván napja van, és a hiedelem szerint, aki átugorja a tüzet, az férjhez megy. A kislány valószínűleg nem ismerte ezt a szokást, ezért megfogalmazásában úgy tűnik, hogy a rendőr világosította fel a házaspárt, de mivel ez a szokás akkor Magyarországon is élő volt, Szabó Lőrincék bizonyára ismerték, és a rendőr valószínűleg csak a dátumra emlékeztette a költőt és feleségét.

A következő állomásról Curzoláról (Korčuláról), Szabó Lőrinc csak ezt írta a feleségének: „Korčula, ahol a múltkor azt a bizonyos narancsos ágat láttuk kihajolni egy szűk utca kőkerítésén (...).”³² Június 24-én, pénteken Kisklára naplója is említi Korčula

³⁰ A Sveti Lovro (Szent Lőrinc) katedrálisról van szó. A főkapu faragásai 1240-ben készültek, Radovan mester, a horvát román kori művészet kiemelkedő alakjának domborműve.

³¹ A magukkal vitt útikönyv is említi a szobrot, és utal a szűkös térre, ahol a szobrot felállították. Lásd: *Dalmatien...* 116.

Ivan Meštrović (1883-1962) világhírű horvát szobrász egyik legismertebb, Grgur Ninski elnevezésű Nonai Gergely püspököt ábrázoló hét méter magas szobra. A szobrot 1929-ben leplezték le, és 1954-ig a Peristiliumon volt, 1957-ben állították fel mai helyén, a Diocletianus-palota északkeleti kapuján, az Aranykapun kilépve a várfal közelében.

Nonai Gergely (Grgur Ninski †929), Nona (Nin) városban székelő püspök volt. A nonai püspökséghez tartozott Dalmácián kívül az akkori egész Horvátország. A 928-as spalatozi zsinat határozata megszüntette a nonai püspökséget és megtiltotta a szláv nyelvű egyházi liturgiát. Ezért a 19. század nemzeti függetlenségi mozgalma Nonai Gergelyt a latin klérus elleni, a nemzeti nyelvű egyházi liturgia harcosaként tisztelte.

³² *Harminchat év*, i. m. 493. Szabó Lőrinc itt is és július 18-án, hazautazásuk előtt feleségének írt levelében (lásd: i. m. 493.), amikor azt írja neki, hogy „talán egy napra futja Korčulára is”, továbbá július 20-án este Korzátai Erzsébetnek írt levelében is következetesen Korčulát ír. Lásd: *Huszonöt év. Szabó Lőrinc és Vékesné Korzátai Erzsébet levelezése*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 2000, 313. A *Vers és Valóság* (i. m. 267.) a *Mi még* című vershez fűzött megjegyzések esetében is Korčulát ír, azonban *Uo.* a 462. oldalon Kabdebó Lóránt

várost és szigetet. Körbejárták a városfalakat, megnézték a parton a régi bástyákat és a dómot is.”³³ Rövid nézelődés után továbbindultak. A naplóból az is tudomásunkra jut, hogy miután kihajóztak a nyílt tengerre, mindannyian tengeri betegséget kaptak. A hajó nemsokára megállt Canosában (Trstenoban), ahol minden bizonnyal megnézték az ottani híres botanikus kert legalább egy részét, mert naplója szerint a hajó csengetésére futottak vissza. Kora délután érkeztek meg a gravosai (gruži) kikötőbe, ahonnan villamossal mentek be Raguzába (Dubrovnikba). Sándor Judit kissé túloz, amikor azt állítja, hogy Kisklára naplója olyan pontos és részletesen leírja az óvárost, ami alapján a mai turista is könnyen eligazodhat ott. Meg kell azonban állapítanunk, hogy a Pile kapu környékének leírása valóban pontos. Természetesen azt sem felejtette el leírni, hogy a Dubravka nevű kávéházban fagylaltoztak. Miközben bementek az óvárosba, leírta a várfalakat, a Péter király utcát [ma: a Stradun, a város főutcája], és a keskeny keresztutcákat, a szökőkutat, a jezsuita templomot, az óratornyot, a régi kikötőt. Este a hajón aludtak és másnap, június 25-én reggel folytatták útjukat a hajóval. Az első állomás Castelnuovo (Hercegnovi) volt, ahol fél órára kiszálltak és szétnéztek. A következő állomáson Tivatban³⁴ a kislányra mély benyomást tett a sokszínű növényvilág: „Itt félóráig sétáltunk egy nagyon nagy és híres parkban, ahol olyan fákat és virágokat láttunk, mint még soha. (...) Volt itt eukaliptusz, leánder, olajfa, sokféle páfrány, gránátalma, füge, narancs, citromfa. A legtöbbnek nem is tudta senki a nevét.” Az utat a Cattaroi öbölben (Boka kotorska) folytatták, míg meg nem érkeztek Cattaro (Kotor) városba. Kisklára naplója szerint az egész napot ott töltötték, mert a hajón utazó többi turista elutazott Cetinjébe, ők viszont nem, mert nem volt pénzüik. Ehelyett a piacon nézelődtek, a „szép Slavija” szállodában ebédeltek, majd a városban sétáltak és ellátogattak a dómba is. és Szabó Lőrinc második utazásáról feleségének Cattaroval (Kotorral) kapcsolatban a következőket írta: „(...) az a hotel, a Jugoszlavija, ahol régen ebédeltünk, két éve megbukott, (...)”.³⁵ Még aznap este visszatértek Raguzába (Dubrovnikba). A Grand Hotel Petkában szálltak meg.³⁶ A számla 1932. június 26-i keltezésű, megtudjuk belőle, hogy Szabó Lőrincék a 32. számú szobában laktak. Kisklára

megjegyzi, hogy: „A versben is, a kéziratban is c-vel van írva; sőt Szabó Lőrinc a hangjával fennmaradt felolvasásban is c-vel ejti a helynevet.”

³³ Az óváros főutcájának végén álló Szent Márk-székesegyházról van szó.

³⁴ A tivati park gondos tervezettségéről és szépségéről vált híressé, ezért nemzeti parkká nyilvánították.

³⁵ *Harmínchat év, i.m.* 498. A szálloda nevét illetően Kisklára állítása helyes, valóban Slavijának hívták, így említi a Grieben-féle útikönyv is. Közvetlenül a tenger partján állt, 28 ágygal rendelkezett, reggelit vagy teljes ellátást biztosított, étterme, kávéháza, garázsa, kerthelyisége, strandfürdője, tenispályája volt, és élőzene szórakoztatta a vendégeket. Lásd: *Dalmatien...*172.

³⁶ A Grieben-féle útikönyv szerint a Grand Hotel Petka jó polgári szálloda, a hajóállomás közelében volt, 110 ágygal rendelkezett, reggelit vagy teljes ellátást biztosított, volt központi fűtése, étterme, kávéháza, garázsa, német nyelvű kiszolgálása és egész évben nyitva tartott. Lásd: *Dalmatien...*154.

naplója is úgy jegyzi, hogy 26-án reggel a Hotel Petkában ébredtek, majd délelőtt a Lapad félszigetre mentek, ahol a Hotel Zagrebban³⁷ reggeliztek, majd miután fürödtek a Szent Márton öbölben, ismét a Zágreb szállodába mentek, ezúttal ebédelni. Délután még egyszer bementek az óvárosba. Kisklára leírásából – „Lementünk egy kolostorba, amelynek gyönyörű oszlopai, udvari folyosója és kertje volt. (...) Volt itt egy régi patika is.” – arra következtetünk, hogy a ferencesek kolostorát, látogatták meg, mert a raguzai kolostorok közül ennek a kolostornak a legszebb a kerengője, és itt van a legrégebb raguzai gyógyszertár is, és erre utal a Grieben-féle útikönyvnek a várost leíró részlete is.³⁸ A napló szerint 26-án estefelé indultak Szarajevó felé. Raguzából (Dubrovnikból) a költő édesanyjának írtak képeslapot, azon jelentik, hogy indulnak Szarajevóba, majd haza. Ezen a képeslapon viszont június 27-i keltezés van.³⁹ Azt hogy a kelteзések nem teljesen egyeznek meg, igazolja egy a Ljubljana gőzhajón kiállított számla is, amely ugyancsak 1932. június 26-i keltezésű.⁴⁰ A számla minden bizonnyal a cattarói (kotori) kirándulásról való, és elképzelhető, hogy a keltezés hibás, akkor viszont hibás a Szabó Lőrinc édesanyjának küldött képeslap dátuma is.

Számos adatot találunk a *Vers és valóság* első kelet-adriai utazás inspirálta verséhez, a *Mosztári tücsök* című költeményhez fűzött megjegyzéseiben is. Ebben összefoglalja az egész utazást. Igaz, úgy beszél róla, mintha a második utazásról lenne szó, ám Kabdebó Lóránt kijavítja a költő emlékezésbeli tévedését, miszerint ez volt az első utazásuk.⁴¹ Maga Szabó Lőrinc is helyesbít, amikor megemlíti, hogy feleségével és akkor kilencéves lányával volt ott. Magáról a hajóútról csak annyit tudunk meg, hogy négy napot és három éjjelt töltöttek a hajón, és hogy azután Dubrovnik-Raguza kikötővárosában vagyis Gravosában (Gružban) a Hotel Petrában szálltak meg, ahol szörnyülködtek a poloskák miatt.⁴² A *Vers és valóság*ban megjelentetett kézirat sajtó alá rendezését Kabdebó Lóránt vezette, és az utószóban utal arra is, hogy a jegyzetelés alkalmával történhetek elírások, és hogy az előkerült gépiraton utólagos helyenkénti törlés szerepel.⁴³ A *Dalmácia tücskeihez* című vers jegyzeténél azt is megemlíti, hogy több földrajzi név pontatlanul

³⁷ A Grieben-féle útikönyv nem említi a Hotel Zagrebot, levéltári forrás szerint 1930-ban építtette Vincenzo Squicciarro. Državni arhiv u Dubrovniku (DAD), Općina Dubrovnik. Građevinski planovi 1837–1957. I. dio 1931. god. Kut. 100. br. 43.

A szálloda a Šetalište Kralja Zvonimira 27. címen ma is megvan és működik.

³⁸ Lásd: *Dalmatien...*, 159. Az útikönyv 1037-re teszi a gyógyszertár alapítását, ellentétben a horvát forrásokkal, amelyek az 1317-es évet említik.

³⁹ *Harmínchat év, i.m.* 423.

⁴⁰ Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvtára aprónyomtatványai között a Szabó Lőrinc letéti hagyatékban levő számla a Jadranska Plovidba d.d. Ljubljana nevű gőzhajón kiadott számla.

⁴¹ SZABÓ, *i. m.* 399.

⁴² *Uo.* 64.

⁴³ *Uo.* 359.

szerepel,⁴⁴ ezért nem kell csodálkoznunk azon, hogy a szálloda neve pontatlan. A helyszínen történt kutatás alapján kiderült: nem Hotel Petra, hanem Hotel Petka volta a neve. Ehhez a nehezen olvasható, ki tudja hány változaton át keletkezett gépírás mellett – a k betű helyetti r téves írása, és az ezt követő téves olvasása – az is hozzájárulhatott, hogy a sajtó alá rendező számára a Petka név nem jelentett semmit, míg a Petra elfogadható olvasat volt. A Hotel Petka akkor is a gravosai (gruži) kikötőben volt és ma is ott üzemel, a Lapad nevű félszigettel szemben, amelyen a Velika Petka és Mala Petka nevű hegyek láthatók, s ebből arra következtethetünk, hogy a szálloda róluk kapta a nevét. 1867-ben nyílt meg,⁴⁵ és 1893-ban újították fel.⁴⁶ Ott jártuk alkalmával a költő és családja nem volt megelégedve a szállás higiéniájával. 1933 végén és 1934 elején a szállodában teljes felújítást eszközöltek, így mind a 65 szobába bevezették a hideg- és melegvizet, a központi fűtést, valamint „finom bútorzattal” rendezték be őket.⁴⁷ A költő második raguzai (dubrovnikai) tartózkodása idején a szálloda már kielégíthette volna a költő kényelemre és tisztaságra vonatkozó igényeit, ám ő, még ha tudott volna is erről, más okokból az óvároshoz közelebb keresett szállást. A szálloda régi épületét a második világháború végén bombatalálat érte, ezért 1954-ben lebontották, és a helyén 1958 és 1961 között új szállodát építettek. 1991-ben a délszláv háború következtében elmenekülteknek és elűzötteknek adott otthont. 1998-ban ismét felújították, és ma is Hotel Petka név alatt működik.⁴⁸ A szálló halljában, a bejárat mellett, a recepcióval szemben emléktábla idézi a költő dubrovnikai tartózkodásának emlékét.⁴⁹

Amint azt a költő édesanyjának írt képeslap alapján tudjuk, Raguzából (Dubrovnikból) vonattal indultak Szarajevó felé. A *Vers és valóság* jegyzeteiben a költő így emlékezik vissza erre az útra: „Visszafelé pedig valóban a raguza–szarajevói keskenyvágányon jöttünk,⁵⁰ holdfényes éjszakán, folyton ámuldozva a vadregényes

⁴⁴ Uo. 414.

⁴⁵ Ivan JARAK: *Kratka povijest hotela* (kézirat – a szerző beleegyezésével).

⁴⁶ *Dubrovnik sa starih razglednica*, Joško BELAMARIĆ...[et al.], Pula–Dubrovnik–Split, ISC–Dubrovački muzej–Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine, glavno povjerenstvo, 1996, 304.

⁴⁷ Ivo PERIĆ, *Razvitak turizma u Dubrovniku i okolici od pojave parobrodarstva do 1941. godine*, Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, 1983, 185.

⁴⁸ JARAK, i. m.

⁴⁹ Az emléktábla Policsányi István szobrászművész alkotása és Miskolc Város, a Miskolci Egyetem, a Szabó Lőrinc Alapítvány és a Zágrábi Egyetem Bölcsészettudományi Karának Hungarológiai Tanszéke állította 2007. április 20-án.

⁵⁰ A szándék, hogy vasúti összeköttetés létesüljön Dubrovnik és a szárazföld belseje között, már a 19. század közepén fölmerült. Miután 1878-ban Bosznia és Hercegovina az Osztrák-Magyar Monarchia részévé vált, az ő érdekeltségükben bízva, Dubrovnik Város Tanácsa elkészíttette a Dubrovnik–Mosztár–Szarajevó szélesvágányú vasútvonal tervét. 1884-ben a dubrovnikiakat meglepte az Osztrák-Magyar Monarchia Hadügyminisztériumának és Pénzügyminisztériumának döntése, miszerint az építendő vasút keskenyvágányú lesz. Az 1901-ben kiépült keskenyvágányú vasútvonal végállomása Zelenika lett, Uskoplje helységeitől pedig

hegyeken, tájakon, vízeséseken. A nagy kőhidas⁵¹ Mosztár állomáson hajnalban le is szálltam egy percre.”⁵² Ha le is szállt, a kőhidat, sajnos, nem láthatta, mert az a pályaudvartól messze van, oda egy perc alatt nem juthatott el, és nem láthatta a vonatból sem, mert a vasút sem halad a híd közelében. A hídról részletesen olvashatott a Grieben-féle útikönyvben, az ugyanott található térképen is látható a vasútállomás és a híd közötti jelentős távolság.⁵³ Szabó Lőrinc azt is elbeszéli, hogy Szarajevóba érkezve meglátogatták egy régi, gimnáziumi társát. Ezt a debreceni diákot Salih Tatarevićnek hívták és egy alapítvány jóvoltából tanult Debrecenben, majd Budapesten, s miután fogorvos lett, visszatért Szarajevóba. A költő még 1942-ben írt *Amikor debreceni diák voltam* című írásában is emlékezett arra az eseményre, amikor gránátalmát adott neki egy osztálytársa, aki feltehetőleg Salih Tatarević volt.⁵⁴ Szabó Lőrinc még az indulás előtt levélben kereshette őt és csak nehezen találta meg, mert csaknem húsz év telt el azóta, hogy elváltak útjaik. A költő és családja három napot töltött Szarajevóban. A *Vers és valóság*ból értesülünk arról, hogy szállodában laktak, de hogy melyikben, azt nem jegyezte fel. Egy borítékon azonban megmaradt Tatarević fogorvosi rendelőjének a címe: Sarajevo, Vojvode Stepe Obala [értsd: Stepa vajda partja] 2.⁵⁵ Ma ez az utca Obala Kulina bana név alatt szerepel. Ez a Miljacka folyó északi partján a Régi Városházától nyugat felé vezető út, egészen az Alipašina utcáig. Tatarević rendelője (netán lakása is) mai szemmel nézve is a város egyik legszebb részén volt, közel a város bazárnegyedéhez, a Bascsarsiához. A város nevezetességeiről a költőtől nem tudunk meg sokat, habár említi, hogy megnézték őket. Ismerősük elkalauzolta őket a „bázárba, mecsetekbe, a mohamedán temetőbe és a hegyoldalakra, amelyek Szarajevó folyóját [a Miljacka folyóról van szó] kétoldalt kísérik.”⁵⁶ Sándor Judit könyvében a hazafelé vezető utat nem írja le, csak azt, hogy Mosztár érintésével és egy napos szarajevói tartózkodás beiktatásával csaknem három

leágazás vezetett Dubrovnik kikötővárosáig, Gružig.

⁵¹ A hidat Mimar Hajrudin török építész tervei alapján Mehmed Karađoz építette 1557 és 1566 között. Bosznia akkor török uralom alatt volt. A város neve, a mostar (a.m. a híd őrzője) szóból ered. A hidat 1993-ban a délszláv háború idején felrobbantották. A híd felújítását magyar szakemberek végezték. A régi hidat alkotó kődarabokat kiemelték a Neretva folyó medréből, a hiányzó közet pótlását a régi kőbánya megnyitásával oldották meg, hogy a kő minősége a régiével azonos lehessen. A felújított hidat 2004-ben adták át ismét a forgalomnak.

⁵² SZABÓ, i. m. 64.

⁵³ Lásd: *Dalmatien...*, 187-189. Az Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvtára aprónyomtatványai között található *Jugoszlávia utvonalai* című kiadvány 18. oldalán röviden ismerteti a híddal kapcsolatos tudnivalókat, a 19. oldalon a híd képe is látható.

⁵⁴ Lásd: SZABÓ Lőrinc: *Emlékezések és publicisztikai írások*, szerk. Kemény Aranka, Bp, Osiris Kiadó, 2003, 628.

⁵⁵ Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvtára aprónyomtatványai között a Szabó Lőrinc letéti hagyatékban.

⁵⁶ SZABÓ Lőrinc, *Vers és valóság*, 64.

napig tartó út után értek haza.⁵⁷ Kisklára naplója azonban továbbra is részletesen beszámol az útról. Dubrovnikból távolodva a tenger látványától búcsúznak. Éjjel elhagyták Mosztárt és 27-én reggel negyed hétkor már Szarajevóban voltak. Kisklára előbb leírja, hogy a pályaudvarról az Európa szállodába (Hotel de l' Europe) mentek. Ez az előkelő szálloda a város központjában a Bascsarsija közvetlen közelében, a Kralja Petra (Péter király) utcában volt.⁵⁸ Ezután városnézésre indultak. Kisklára először a Princip-hidat említi, ahol 1914. június 28-án Gavrilo Princip merényletet követett el Ferenc Ferdinánd trónörökös ellen.⁵⁹ Ezután a török városrészben sétálgattak, és ezeket az építészeti érdekességeket sorolja fel. Napközben megnézték a régi városházát, a Begova dzsámit, és a bazárt, miközben megcsodálta a mohamedán nők öltözkését. Délben vendéglátóiknál ebédeltek, este is náluk vacsoráztak, ami jó alkalom volt arra, hogy a különleges ételekről is véleményt mondjon. Másnap június 28-án a délelőtt még városnézéssel telt, délután fél háromkor indultak Szarajevóból azzal, hogy 29-én délután fél négykor érkeznek majd Belgrádba. Az utalás, miszerint a vonat végigvitte őket egész Szarajevón, az, hogy Salih Tatarević is velük ment egy állomást (a 8 km-re fekvő Bistrik állomásig), valamint az, hogy nem szálltak át útközben, azt igazolja, hogy Pale állomáson keresztül kelet felé utaztak. Boszniából keskenyvágányú vasút vezetett Mededac és Višegrad állomásokon, majd a Višegrad közelében levő Drina hídon át Szerbiába, ahol Užice és Čačak után Stalaćig utaztak. Azt, hogy erre utaztak még az a tény is alátámasztja, hogy Kisklára rengeteg alagutat említ utazás közben, sőt közli, hogy a kalauz szerint kétszáz alagút van ezen a vonalon.⁶⁰ Induláskor Kisklára a Belgrádba érkezést másnap délutánra teszi, és ha Szerbiába érkezve továbbra is a keskenyvágányú vasúton folytatták volna az utat, akkor valószínűleg így is lett volna. Stalaćtól azonban a szélesvágányú fő vasútvonalon utazhattak tovább, így a Szarajevóban jövendölt huszonöt óráig tartó út helyett már reggel hatkor megérkeztek

⁵⁷ SÁNDOR Judit, „Szeressétek a gyermekeimet!”: Szabó Lőrinc a költő-apa, Bp, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1982, 86-87.

⁵⁸ A szálloda 150 ággyal rendelkezett, reggelit vagy teljes ellátást kínált, egész évben nyitva tartott, volt központi fűtése, liftje, garázsa, étterme, kávéháza, zenekara és német nyelvű személyzete. Lásd: *Dalmatien...*, 190.

A szálloda a délszláv háború idején 1992-ben egy bombatalálat következtében teljesen tönkrement. 2007-ben részbe újjáépítették, részben felújították. Az új épület a régi helyén áll a mai Vladislava Skarića utca 3. címen.

⁵⁹ A hídra vezető Kralja Petra utca és a Vojvode Stepe obala utca sarkán álló sarokházra 1930. február 2-án Gavrilo Princip emléktáblát állítottak, a híd közelében pedig látható volt Princip lábnyoma. A második világháborúban az önálló horvát állam megalakulása, majd a német megszállás alatt eltávolították, a szocialista Jugoszlávia idején pedig újra visszahelyezték őket. A független Bosznia és Hercegovina megalakulása után a nyomokat eltávolították, az épület felújításakor a táblát alacsonyabban helyezték el, jelezve ezzel az új államnak a merénylet iránti új állásfoglalását.

⁶⁰ A Grieben-féle útikönyv részletesen leírja a Kisklára vázolt útvonalat. A vasútvonalat 1902-1906 közt építették, 99 alagút és 31 hídon át halad és Európa legérdekesebb vasútvonalai közé tartozik. Lásd: *Dalmatien...*, 195-196.

Belgrádba.⁶¹ Villamoson mentek a főtérre és ott a Moszkva szállodában reggeliztek, majd a „Kalimegdan⁶²” nevű régi várat nézték meg. Ezután szálltak fel a Budapestre induló vonatra. Megtudjuk, hogy útközben látták, Bácskában egy helyen emberek arattak. Szabadkán leszálltak a vonatról és szétnéztek az állomás előtti téren. A városhoz kapcsolódó megjegyzés, hogy 120 ezer ember él ott, közöttük fele magyar. Ezután még a Kelebián történt vámvizsgálatot említi, s fél kettőkor azzal fejezi be a naplórírást, hogy Péter és Pál napja van, és hogy fél négykor már otthon lesznek.

Szabó Lőrinc miután hazatért a második kelet-adriai útról, utazási élményeiről írva az akkor Erdélyben nyaraló lányának, összefoglalja a közös, első utazást. Ebből megtudunk néhány adatot, amely egyetlen forrásból sem ismeretes számunkra. Arbe (Rab), Spalato (Split), Raguza (Dubrovnik), Cattaro (Kotor) említése után, felsorolja a Lócival látott, a második utazásról feleségének is emlegetett új helyeket (csak úgy emlékezetből, nem az utazás sorrendjében: Cetinjét, Budvát, Zelenikát, Makarskát és Cirkvenicát (Crikvenicát). Ekkor, a második utazással kapcsolatban említi Lesinát (Hvar)⁶³ is, míg az első utazással kapcsolatban csak itt említi a Cattarói-öbölben (Boka kotorska) fekvő Perast nevű városkát.⁶⁴

Az első kelet-adriai utazás eredménye a már fentebb említett *Mosztári tücsök*. Azt, hogy még az úton keletkezett-e, vagy a költő hazatérte után írta-e meg, nem tudjuk, de feleségének, aki ez idő tájt Csobánkán üdült, 1932. július 28-án a következőket írta: „A »Tücsök«-versen sok apróságot dolgoztam,(...).”⁶⁵ A verset *Tücsök* címmel közölte a Pesti Napló 1932. július 31-én. A *Te meg a világ* című kötetben már a végleges, *Mosztári tücsök* címen jelent meg.⁶⁶

Jó tücsök, ki gyermeknyaraimnak
annyi délutánját telezengted,
elkísértél most is az utamra,
elkísértél messze idegenbe.
Sokhazájú boldog nyári lelked
becirpelt a csattogó vonatba,
zengett tőled az egész Dunántúl,
zengett a sziklás éj; s azután is,

⁶¹ *Red vožnje železnica, rečne, morske i vazdušne plovidbe i važnijih inostranih veza*. Generalna direkcija Državnih železnica, Beograd, 1927. jun. Lásd a kiadvány végén található térképet.

⁶² Itt, a nándorfehérvári várnál verte vissza Hunyadi János 1456-ban a törökök ostromát.

⁶³ A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvtárának aprónyomtatványai között a Szabó Lőrinc letéti hagyatékban található több, horvát, német, cseh és lengyel nyelvű szövegű Lesina (Hvar) szigeti prospektus is található.

⁶⁴ SÁNDOR Judit, *i. m.*, 89-91.

⁶⁵ *Harminchat év*, 425.

⁶⁶ SZABÓ, *i. m.*, 393.

fent a Karszton, s lent, végig a dalmát
szigeteken hű társam maradtál:
idegenbeszédű emberek közt
jó tolmács volt ismerős beszéded.
Aztán jött a tenger, jött a ringó,
sirályszavú, kék bizonytalanság,
négy napon és három éjen által
muzsikás vizekkel laktam együtt,
és mégis, amikor újra parti
ággal várt az este: mily öröm volt
ablakon át hallani a hangod,
mely a biztos földet énekelte!
Föld fiai vagyunk mind a ketten.
A kanyargó, zord, hegyi vasúton
most is itt vagy, holdfényben, Ragúza
és Mosztár közt, milliószor egy-egy
kis barátom, milliányi testvér.
Beszölsz hozzám a zúgó vonatba:
itt hazámat juttatod eszembe,
otthon meg, a budai hegyek közt,
ezt a földet fogod énekelni.

A költemény szinte egy szusszanásra mondja el az összes első kelet-adriai utazáson szerzett benyomást. A huszonkilenc sor mindegyike tíz szótagból, ötös trocheusokból áll, és szerkezetében az utazást követi. Nem tagolja ugyan versszakokra, de a mondatok tagolása egy-egy egységet alkot, a mondatokon belüli mindegyik négy sor pedig egy újabb, kisebb egységet képez. Az indulás és az odafelé utazás tizenkét sor, ezután következik a négy sorban leírt tengeri hajóút, majd a következő négy sorban az újbóli találkozás a tücsökkel. A „Föld fiai vagyunk mind a ketten.” sor első pillantásra mintha megbontaná a vers szerkezetét, ám mondanivalója miatt nagyon fontos nemcsak a versben, hanem a költő későbbi költészetében is. Az utolsó nyolc sor a hazautazást és érkezést örökíti meg. Az első mondat négy sorból áll, akár invokációnak is tekinthetjük. A tücsöknek, gyermekkorra hű társának megszólítása után kijelölte annak kísérői szerepét, ez a kísérő az indulás pillanataiban valamilyen biztonságot adott az utazni induló embernek. A következő, nyolcsoros mondat az utazásnak azt a részét tárja elénk, amely előbb Magyarországon, majd az idegen tájakon, a Karszton át és a szigeteken következik, ahol a tücsök kísérő szerepe még inkább kiteljesedik. Az ezt követő újabb nyolcsoros mondat ugyancsak két részre tagolható: az első négy a tengeren történt hajóút leírása. Azt várhatnánk, hogy itt, a tücsök hiánya esetleg valamilyen bizonytalanság érzést váltana ki belőle, de nem ez

történik, ami természetes is, hiszen Szabó Lőrinc a tenger rajongója volt, ez néhány évvel utóbbi, 1934 őszi abbáziai nyaralása idején írt két tenger-verséből is látható. A *Mosztári tücsök* tengert leíró része a költemény központi helyét foglalja el, ily módon is kifejezve a tenger fontosságát. A víz időtlenséget és végtelenséget idéző ringása, muzsikája, majd a más versében is visszatérő sirályszó motívum ellensúlyozza a kék bizonytalanság érzését, sőt: az említettek és a kék szín, a tenger színe miatt, ez a bizonytalanság nem ijesztő, még csak nem is kellemetlen. A mondat második részében a parton, Raguzában, az újratalálkozás örömét írja le a tücsök kísérete nélküli kaland után. „Föld fiaí vagyunk mind a ketten.” – összegzi a vers arányát egy sorral megbontó kijelentő mondat, amely a vers csúcsára vezet, egyben pedig bizonyos megnyugvást is sugall. Itt döbbenhetünk rá: aki kontinentális ország lakója, a tücsökhöz hasonlóan, mégiscsak a szárazföldön van igazán biztonságban, tehát otthon. Szabó Lőrincnek is egyrészt vállalnia kell az alapvető emberi hovatarozást, amit az határozott meg, hova, mely környezetbe született, másrészt a költői mivoltára utaló tücsökkel való azonosulást is. A harmadik nyolc sor nem követi az előző két rész arányos kettős tagolását. A hazafelé vivő úton, az első hat verssorban a látottak mellett (csak Mosztárt említi, Szarajevót, annak ellenére, hogy három napig maradtak ott, nem) intenzívebben van jelen a tücsök-kísérő. Míg az első részben társ volt, most barát, sőt testvér, ezzel is folytatva a vers csúcsára fölvezető gondolatot. Ezért hosszabb a hazautazás folyamatának leírása annak ellenére, hogy az utazás befejező része mindig kevésbé érdekes szokott lenni. Az utolsó két sorban a hazatéréssel kerekké válik a költemény szerkezete. Az időre is vonatkozik a szerkezeti megkomponáltság. A régmúlt gyermekkor tájairól indul, és az utazást is múlt időben írja le. A költő „tücsök azonosságát” felismerve áttér jelen időbe, és ezt a sorsvállalást viszi magával nemcsak haza, hanem a befejező két sorral a jövőbe is. Az Aiszóposznál szereplő szöcske, majd La Fontaine-nél a tücsök szereplő a gondatlanság és a nemtörődömség szimbóluma, ám amikor Szabó Lőrinc a tücsökkel vállal azonosságot, akkor inkább a gondtalanság, a gondokkal nem törődés az, amit a tücsök ciripelésében érzékel s ezzel kíván azonosulni. Ezt a gondolatot mélyíti majd el a második kelet-adriai utazást követő *Dalmácia tücskeihez* című költeményben.

Második kelet-adriai út

Szabó Lőrinc második kelet-adriai utazása sokkal könnyebben nyomon követhető a feleségének írt levelek alapján, de a két, Korzáti Erzsébethez írt levél is szolgáltat számunkra adatokat. Erre az utazásra 1937. július 9-én este indultak a fiával, Lóciával Fiume felé. Az idézet a [Jegyzetlapok a Tücsökzene keletkezése idejéből] híven megörökíti a költő utazást megelőző lelkiállapotát: „Mintha a megváltás várt volna a tengeren, úgy szállt s vitt a remény meg a vágy. Az utolsó otthoni nap már szinte az eget is szárnynak kapcsolva magára, úgy repdesett. Aztán feketén csattogva repültünk át a kopasz Karszton, s reggelre ragyogva kitárult mélyen a hegyek alatt a mosolygó Adria. – Új ég! Második s még egy! – ugrált lefelé mutogatva Lóci, a kis utazó, s egy óra se telt belé, már lent szívtuk a sós levegőt Szusákon, az új kikötőben. Ott voltunk, igazán ott volt a hihetetlen, a csoda is, amire vártunk, az isteni tenger.”¹ Sajnos a benyomást hamar elrontották az utazással járó gondok. Szusákból (Sušakból) a feleségének írt levélben beszámolt az utazás részleteiről, említette a tenger megpillantásának élményét, de ezek eltörpültek a jegyvásárlással kapcsolatos bosszúságok és az anyagi természetű kellemetlenségek mellett. Arra számított ugyanis, hogy szabadjegyet tud venni, amikor azonban a helyszínen kiderült, hogy nem vehet, attól kellett tartania, hogy nem lesz elég pénze a nyaralás egész idejére. Emellett valószínűleg úgy képzelte, hogy az utazás ideje azonos lesz az első utazásával, most azonban megtudta, hogy míg az első alkalommal négy napig tartott, addig most csak egy napig fog tartani, így az út közben esedékes megállók időtartama sokkal rövidebb lesz, vagy nem is kerül rájuk sor. Az út a gyorshajóval egy napig tart Raguzáig (Dubrovnikig), valamivel tovább Cattaróig (Kotorig).² A hajójegyet Budváig vette meg, mert azt hallotta, hogy szép és csendes hely. Raguzában (Dubrovnikban) a Putnik nevű utazási irodában bizonyos pénzösszeget tervezett fölvenni, amíg a hajó áll a kikötőben. Erre az összegre egyébként is számított, és most, hogy a tervezettnél többbe

¹ SZABÓ, Lőrinc: *Vallomások. Naplók, beszélgetések, levelek*. A szöveggondozást végezte, a jegyzeteket, az életrajzot és az utószót írta Horányi Károly és Kabdebó Lóránt, Osiris Kiadó, Budapest, 2008, 548-549.

² A Grieben kiadású útikönyv a Dalmácia és a horvát tengerpart fejezetben a Jadranska Plovidba (Adriai Hajózás) gyorsjáratát ajánlja, amely hetente háromszor indul Sušakról és másfél nap alatt ér Kotorba. A menetrend szerint Cirkvenicában (Crikvenicában) hetente csak két alkalommal köt ki, majd Arbe (Rab), Sebenico (Šibenik), Spalato (Split), Lesina (Hvar), Curzola (Korčula) vagy Spalato (Split), Makarska, Curzola (Korčula) állomásokon áll meg majd Curzola (Korčula) után Raguzáig (Dubrovnik II. / Gruž), Castelnovo (Herceg Novi) állomások után érkezik Cattaróba (Kotorba). Az útikönyv nem írja le, hogy a közbeeső állomásokon meddig áll a hajó. Lásd: *Dalmatien und die wichtigsten Teile von Slowenien, Kroatien, Montenegro, Bosnien und der Herzegovina mit Angaben für Automobilisten*, (4. Aufl.) Berlin, 1930, Grieben-Verlag (Griebens Reiseführer, 161.), 68.

kerültek a jegyek, még inkább szüksége volt rá. Így azonban, mivel a hajó csak rövid ideig állt a kikötőben, a kikötőtől pedig messze van az óváros, ahol az utazási iroda volt, végül az iroda nyitvatartási ideje miatt, úgy gondolta, hogy ez sem fog neki sikerülni. Ezért a megérkezésüket követő lelkesedés helyébe a kiábrándulás került, és a levélírás közben úgy vélte, hogy ez a második utazás, az elsővel ellentétben, a szerencsétlen véletlenek sorozata. Abból, ahogyan említi, hogy a „Lipá-nál” ebédeltek, arra következtethetünk, hogy ezt az éttermet felesége is ismerhette az első utazás idejéről, ezt igazolja Kisklára naplója is.³ Az étterem akkori létezését a levéltári kutatások is igazolják.⁴ Az akkori Vilhar féle házról van szó, amely a 19. század végén épült és ma is teljes szépségében áll. Szabó Lőrinc felesége, majd később a Lóci társaságában tett szusáki (sušaki) látogatás idején a Masarykovo šetalište nevű sétányon volt, ma ez az épület a Šetalište Andrije Kačića Miočića nevű sétányon az 5. és 6. házszám alatt található. Meg kell jegyezni, hogy az étterem bejárata a mai sétánnyal párhuzamos utcáról, az épület hátulsó részén, az akkori Tomislavov utcáról (ma a Milana Smokvine utca) nyílt.⁵ Az épületen belül is, és a déli oldalán is volt udvar. Ez utóbbi udvarba a Masarykovo šetalište nevű sétányról lehetett bejutni. Valószínűleg ide építtethetett Šime Karaman kerthelyiséget.⁶ Feltételezhetjük tehát, hogy Szabó Lőrinc és felesége az említett Vilhar örököseinek éttermét láthatták, esetleg be is térhettek oda, a költő és fia pedig az akkor már Šime Karaman tulajdonában lévő étterem vendége volt. A Lipában elköltött ebéd után írt levélből megtudjuk, hogy sokáig nézték a berakodást a teherhajóknál, és hogy keresték Hunyady Sándort (1890-1942) a dráma- és regényíró, a költő újságíró kollégáját, de habár az is kereste őket telefonon a Putnik szusáki (sušaki) irodájában, nem sikerült találkozniuk vele. Az ebéd és a levélírás után jobb kedvük lett, így indultak el szombaton, július 10-én délután négy órakor a sušaki kikötőből, és vasárnap

³ Lásd: az első kelet adriai utazás erre vonatkozó utalásait

⁴ A Sušaki Körzeti Bíróságot 1932-ben alapították, de már 1900-ból származó cégalapító okiratok is a birtokában vannak. A Lipa nevű étterem alapításáról nem őriz ügyiratot, de rendelkezik azokkal az 1928-ból származó tervrajzokkal, amelyek Szusák (Sušak) város térképén a 2234-es helyrajzi szám alatt felvett telken a Vilhar-ház bővítésének engedélyezése céljából nyújtottak be Dušan Vilhar örökösei, továbbá azokkal a tervrajzokkal, amelyeket 1930-ban ugyanezen örökösök az épület földszintjének átépítése céljából nyújtottak be a város előljáróságához. Ezen az alaprajzon már fel van tüntetve az étterem helyisége. Lásd: Državni arhiv u Rijeci (DAR), JU 48, Građevinske i izvedbene dozvole, br. 3,12/1928., br. 85,86/ 1930., Kut.6,8. A Sušaki Körzeti Bíróság 1939. október 26-án kelt végzésében engedélyezi Ana Žirovnik, születési helye Rečica, Bled járás, sušaki lakosnak a Sušak, Masarykovo šetalište 9. szám alatt található Lipa nevű étterem üzemeltetését, amit a horvát hivatalos közlöny, a Narodne novine 1940. augusztus 2-án a 174/40 számában közöl. Lásd: DAR, PR 7, In Reg. III. 677. Kut.

⁵ Lásd: Državni arhiv u Rijeci (DAR) Kartografska zbirka, Planovi Rijeke i Sušaka, kut. 7.

⁶ A Rijekai Állami Levéltár rendelkezik azzal az 1936. június 19-én kelt kérvénnyel és e kérvényhez csatolt tervrajzzal, amelyben Šime Karaman nevű Krilo Jesenice-i születésű szusáki (sušaki) lakos engedélyt kér Sušak Város Elöljáróságának Építészeti Osztályától a Vilhar örökösök telkén, a Masarykovo šetalište címen található Lipa étterem kerthelyiséggel való bővítéséhez, amely kérvényt 1936. július 8-án hagytak jóvá. Lásd: DAR, JU 48, Građevinske i izvedbene dozvole, br. 113/1936., Kut. 17.

délután fél ötkor érkeztek Raguzába (Dubrovnikba). 12-én délután írta feleségének a következő levelet, amelyben elbeszélte az egynapos út eseményeit, állandóan utalva az első utazás eseményeire. Először megírta, hogy a Zagreb nevű hajón utaztak, amelyet az első utazásról ismert Ljubljánához hasonlóan időközben modernizáltak, ezért nagyon jó és szép, a kabinjuk pedig kitűnő. Az első, mély benyomást a tenger nyújtotta számára: „Aztán a tenger! A gyorshajó, sajnos, csak ritkán és rövid időre állt meg. Cirkvenicát a hajóról láttuk. Jöttek a szigetek, a hullámjáték, a szél, és ami ilyenkor csak szép és érdekes. (...) Sok sirály kísért.”⁷ Este nyolc óra után érkeztek az Arbe (Rab) szigeten fekvő Arbe (Rab) város kikötőjébe, ahol minden még szebb volt, mint első alkalommal. A költő fiát is elvezette azokra a helyekre és neki is megmutatta, mi mindent láttak első utazásuk idején. „Végimentünk a parton a bárkák mellett (...), és az első pálmák, agavék stb. alatt átvágtunk a hegyen, és visszafelé végimentünk a túlsó parton a négy kampanile [templom mellé épített különálló harangtorony] alatt a sarki bástyaig, ahol egy padba valamikor a két K betűt véstem. (...) Átmentünk megint a hegyen a rövid, lépcsős úton, a rövidebben, amely a pados helyet szinte az Astoriával köti össze.”⁸ A költő és fia a kikötő és az óváros északi oldalán levő, mai nevén Obala kralja Krešimira sétányon nyugati irányban ment az óváros végéig. Ott a Szent Kristóf téren át felfelé haladva bejutott az óvárostól nyugatra elterülő Komrčar nevű erdő-parkba,⁹ azon áthaladva az óváros rendkívül meredek déli oldalára vezető lépcsőkön ereszkedtek le. Itt, közvetlenül a parton, a mai Šetalište fra Odorika Badurine nevű sétányon folytatták útjukat kelet felé. A négy kampanile alatt azért mehettek, mert azok a sziklafal tetején elhelyezkedő város déli oldalával párhuzamos utcában, a Gornja (Felső) utcában állnak. A parton végigmenve a sarki bástyaig érkeztek. Ez azonban nem bástya, hanem az említett Gornja utcában álló Szent András kolostor épületegyüttesének tengerpart felőli, támpillérekkel alátámasztott támfala, amely a tengerparti sétányról valóban bástyaszerűen hat. A „bástya” közelében meredek lépcsősor vezet fel a városba, ahol a mai Trg slobode (Szabadság tér) nevű kis térre érkeztek, majd a mai Stjepan Radić utcán lassan leereszkedve értek Trg Municipium Arbae (a Rabi Municipium térre), amely a kikötőre nézett. Miután gyorsan bejárták az ismerős helyeket, visszatértek a hajóra: „A hajó legfelső fedélzetének korlátja mellől néztük aztán az esti

⁷ *Harminchat év: Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1921-1944)*, sajtó alá rendezte, bevezette és a jegyzeteket írta Kabdebó Lóránt, Bp., Magvető, 1989, 491.

⁸ *Uo.*

⁹ A Komrčar nevű erdő-park 12 hektáron terül el, a mediterrán térség egyik legszebb parkja. A park Pravdoj Belia (1853–1923) rabi erdész tervei alapján létesült. A sziget lakosai emlékművet emeltek a tiszteletére 1924-ben. 1974-ben a parkon keresztül vezető úton, központi helyen áll a mellszobrával együtt. Lásd: Otok Rab, ur. Mario BOŠNJAK, Zagreb, Fabra, 2004, 78.

sokadalmat, s mondhatom, ilyen gyönyörű látványt Velencében sem kaphat az ember.”¹⁰ Másnap hajnalban négy órakor csak rövid időre álltak meg Sebenicóban (Šibenikben), így nem is nézhették meg, Spalatóban (Splitben) azonban kiszálltak, habár az első utazásukhoz képest (amikor hat óráig állt a hajó a kikötőben), most csak fél óráig voltak ott. Először, mint írta, „a parton reggeliztünk egy matrózkocsmában”¹¹, ahol a személyzet, a rosszat sejtető matrózkocsmá szó ellenére, nagyon előzékeny és szolgálatkész volt, külön tálban, hideg vízben hűtötte Lóci forró kávéját. Ezután már csak kevés idő maradt városnézésre: „Beszaladtunk a gyümölcspiacon át a Diocletianus-palotába, a gyerek megsímogatta a sokat emlegetett szfinxet¹², megnézte az óriási püspökszobrot¹³, kimentünk még a Francia-partra¹⁴ is, az első [az első utazás idején nevezték el így a kisebb és nagyobb pálmákat] »Lóci- és apu-pálmák« alá”¹⁵. Meg kell jegyeznünk, hogy a költő igen jól ismerte a város nevezetességeit. Az utat folytatva csak a távolból látták „a Makarska parti várost egy öböl félkörében”¹⁶. A költő említette patkóalakú kikötőről Makarska városra ismerhetünk. Délben kikötöttek ugyan Curzola (Korčula) város kikötőjében, de csak tíz percre. Itt ugyan első utazásukkor is jártak, mégis írt róla néhány szót: „gyönyörű kis kőfalas város a sziget [Korčula-sziget] egy kör alakú félszigetén, csodálatosan szép hely. (...) elhatároztam, hogy ide okvetlen visszajövünk. Csend, béke, tenger, régiségek s relatív olcsóság az isten háta megett.”¹⁷.

Raguzába (Dubrovnikba) érkezve azon töprengett, hol is szálljanak meg: Lapad félszigetre, Lopud szigetre vagy a közeli Kupari városkára gondolt. „Hosszas vergődés után (...) egy egészen új és kis házban, a Stefany panzióban szálltunk meg, a fő-Dubrovnik és Lapad közt a hegy tetején. Előttünk egy jókora darab tenger, a környék most épül vad tempóban, a ház július 1-én nyílt meg, gazdái igen háziasak, kedvesek. Szörnyű meredek sziklák közt út visz le a tengerhez, amely itt persze köves, kavicsos. Félkör alakú, zárt öböl a fürdő (...) A bútorzat mind új, modern, rendes, bár minden szerény, s az udvar (a »teraszok«) csak $\frac{3}{4}$ részt vannak készen.”¹⁸ A levél végére odaírta a címet is: Put Vojnovića. Mivel a házsámot nem írta meg, a panzió pontos helyének felderítése érdekében a Dubrovnik Állami Levéltárban folytattunk kutatásokat. A munkát segítette

¹⁰ *Harminchat év, i.m.* 491.

¹¹ *Harminchat év, i.m.* 492.

¹² A Diocletianus-palota Peristiliumnak nevezett oszlopos udvarán látható.

¹³ Lásd az első kelet-adriai utazás 17. lábjegyzetét.

¹⁴ Ma az Obala hrvatskoga narodnoga preporoda, népszerűen Rivának nevezett tengerparti sétány.

¹⁵ *Harminchat év, i.m.* 492.

¹⁶ *Uo.*

¹⁷ *Harminchat év, i.m.* 493.

¹⁸ *Harminchat év, i.m.* 493-494.

egy a költő által rögzített adat, a szomszédos Bellevue említése. A mai Hotel Bellevue abban az időben még csak panzió volt. Az 1938-ban kiadott szállodák és panziók listáján a Stefany panzió közvetlenül a Bellevue panzió után szerepelt, de egyiknek sem volt feltüntetve a címe. A Stefany 17 ágygal rendelkezett, ami megfelelt a költő becslésének, szerinte nyolc szoba lehetett a panzióban. A kiadvány szerint a panzió teljes ellátást biztosított, ennek ára egy személyre 60-85 dinár volt. Szabó Lőrinc azt írta feleségének, hogy kettőjükre 110 dinárt fizetett. A kiadvány arról is tájékoztat, hogy a Stefanyban volt vízvezeték és fürdőszoba. Ugyanott található egy várostérkép is, amelyre azonban csak a Bellevue volt bejelölve, a Stefany nem volt rajta.¹⁹ A Stefany panzió Put Iva Vojnovića címmel, de ezúttal is házszám nélkül, ugyancsak szerepel a Ragusa (Dubrovnik) környéki vendéglátóipari objektumok jegyzékén. A panzió tulajdonosaként Angela Pretner van feltüntetve.²⁰ A későbbi hasonló kiadványokban nem találjuk a Raguzában (Dubrovnikban) működő szállodák és panziók jegyzékét. Ez részben azzal magyarázható, hogy 1938-ban és 1939-ben kiváló eredményekkel zárult a turisztikai idény, ennek következtében a szálláshelyek száma nagymértékben megnövekedett, csaknem megkétszereződött.²¹

A helyszínen folytatott kutatások alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a Stefany nevű panzió a Put Iva Vojnovića nevű utca mai 5. és 5a házszám alatti családi házban lehetett. A ház jelenlegi tulajdonosainak, a Šarić család állítása szerint az előző tulajdonos bérbe adta a házat, és a bérlő nyitotta meg az egykori Stefany panziót. A környéken élő idősebb emberek is megerősítették azt az információt, hogy ebben a házban a második világháború előtt panzió volt. Ezek az adatok is azt a tényt támasztják alá, hogy az 5-ös házszám alatti ház a keresett objektum. A ház jelenlegi tulajdonosának szülei 1940-ben vették a házat bizonyos Tomo Miš nevű illetőtől, aki még 1931-ben új ház építésére kért építési engedélyt a Dubrovnik-i Földhivatal 537-es helyrajzi szám alatt felvett földterületen, amelyet a Irgalmas Boldogasszony nevű egyházközségtől vásárolt, de sem az 1931. június 26-án kiadott építési engedélyen, sem az 1934. június 16-án kiadott dokumentumon, amely az újonnan épült ház használatba vételét engedélyezi, nem szerepel házszám.²² A tulajdonos két évvel később ismételten kért építési engedélyt, ezúttal a ház bővítésére és emeletráépítésre, és ezt engedélyezte számára az 1936. október 14-én kelt végzés. 1937. május 15-én kérelmezte, hogy a helyszínelő bizottság adja ki számára a használatba vételhez szükséges engedélyt, mert – mint írja, „sürgősen használati igénye

¹⁹ *Dubrovnik. Kratke upute u vezi sa dolaskom i boravkom u Dubrovniku*, Dubrovnik, 1938.

²⁰ *Dubrovački informator. Vozni redovi i tarife*, Dubrovnik, 1938, 68.

²¹ Ljubo J. MIHIĆ, *Dubrovačko primorje. Uslovi i razvoj turizma*, Dubrovnik, 1975, 237.

²² Državni arhiv u Dubrovniku (DAD), Općina Dubrovnik. Građevinski planovi 1837–1957. I. dio 1931. god. Kut. 103. br. 2.

van a házra” –, ám a bizottság jegyzőkönyve szerint a munkálatok kivitelezése nem a tervrajzok alapján történt, ezért újabb, a tényállásnak megfelelő tervrajzot kértek tőle. Miután ennek a követelménynek 1937. július 16-án eleget tett, az 1937. augusztus 12-én kelt végzés engedélyezte a ház használatba vételét. Ebben a végzésben tüntették föl először a házszámot, még hozzá az 1-es házszámot.²³ Az említett dokumentumok ugyancsak alátámasztják azt a föltevést, miszerint a Put Iva Vojnovića 5-ös és 5a szám alatt levő ház lehetett a Stefany panzió, mintahogyan ezt a feltételezést erősíti Szabó Lőrinc feleségének írt levele is, amelyben arról írt, hogy egy egészen új házban szálltak meg.²⁴ Ezek az adatok bizonyítják, hogy a költő ottani tartózkodása idején a ház tulajdonosa Tomo Miš volt.

A Dubrovniki Földhivatal ingatlan-nyilvántartásában szereplő adatok is megerősítik azt a tényt, hogy 1937-ben Tomo Miš volt annak a háznak a tulajdonosa, amelyet 1940-ben a Šarić család megvett tőle. A telekkönyvbetét tulajdonlap részében az 537/18. helyrajzi szám alatt felvett telken lévő 623-as helyrajzi szám alatt kimutatott lakóháza ugyanazon telekkönyvbetét teherlap részén lévő bejegyzés szerint a 623-as szám alatt kimutatott lakóháza, a »Pension Stefany«-ra Stefanija Sila és Vjekoslav Sila nevű egyéneknek 5 évre, pontosabban 1937. június 1-jétől 1942. május 31-ig volt bérleti joguk. Ennek alapján tehát teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy a Stefany panzió a Put Iva Vojnovića 5. és 5a számú házban volt, amit még az egyik bérlő azonos női neve, a Stefanija is alátámasztani látszik.²⁵ Hogy milyen kapcsolatban álltak a panzió bérlői a turisztikai kiadványban említett Angela Pretnerrel, valószínűleg továbbra is talány marad.

A „házi strand” helyének megállapításához a költő levelei nyújtanak segítséget: „Szörnyű meredek sziklák közt út visz le a tengerhez, amely itt persze köves, kavicsos. Félkör alakú, zárt öböl a fürdő...”²⁶ Másnap le is mentek oda: „Reggel a kis horvát lánnyal lementünk a »házi strandhoz«. Jó kis turisztika! Gyönyörű, tiszta, szélcsöndes tenger és irtózatoss kövek. A szomszéd Bellevue aszfaltozott strandrészén 1 dinárért lehet lenni.”²⁷ A fent idézettek alapján bátran állíthatjuk, hogy a „házi strand” nem a mai Hotel Bellevue strandja volt, hanem minden valószínűség szerint abban a kis öbölben lehetett, amely a ház 1931-ből származó tervrajzára is be van rajzolva, az Irgalmas Boldogasszony öblöcskéje néven.²⁸ Raguza (Dubrovnik) mai térképe ezt a kis öblöt nem jelöli.²⁹ Mivel 1968-ban itt

²³ DAD, Općina Dubrovnik... II. dio. 1936. god. Kut. 123. br. 4.

²⁴ *Harminchat év, i.m.* 493.

²⁵ Gruž karaszteri község 953. számú telekkönyvbetét

²⁶ *Harminchat év, i.m.* 493.

²⁷ *Harminchat év, i.m.* 495.

²⁸ DAD, Općina Dubrovnik. Građevinski planovi 1837–1957. I. dio 1931. god. Kut. 103. br. 2.

²⁹ *Dubrovnik. Plan grada*, Turistička naklada d.o.o., Zagreb, 2002.

építették fel a Hotel Libertas nevű szállodát, valószínű, hogy a hotelkomplexum építése következtében a terep teljesen megváltozott és az öblöske eltűnt. A délszláv háború idején, 1991-ben a város ágyúzása során a Libertas Szállodát is érte találat, majd tűzvész martaléka lett és teljesen tönkrement. Többszöri felújítási kísérletek ellenére (jelenleg a török Rixos cég tulajdonában kezdődött meg a felújítása) sem sikerült újjáépíteni. Az építkezésen folyó munkálatok arra engednek következtetni, hogy az egykori öböl környékének arculata még inkább meg fog változni, így a költő egykori fürdőhelyének látványát még kevésbé tudjuk magunk elé idézni.

Szabó Lőrinc beszámolóinak nagy része Lócival foglakozott, azzal, hogy van, és mit csinál, mivel föltevése szerint az anyát ez érdekelte legjobban, de találhatunk benne a várost leíró részeket is. Mindenekelőtt azonban olyan tényeket, amelyek újdonságot jelentenek az öt évvel ezelőtti tartózkodásuk tekintetében. Annak alapján, amit a panzióba menet a villamosból láttak, amíg első nap mentek az Óvárosba, vagy másnap a Szent Márton öbölbe fürödni, feleségének a következőket írta: „Isteni szép ez a város. Sokkal szebb, mint volt, gazdagabb. Micsoda hotelek, magánpaloták! Mindenütt táblák: »Soba–Zimmer« (...) Villák, panziók, kopár hegyek, buja kertek (...) kiadó szobák, autók.”³⁰ A költőre láthatóan mély benyomást gyakorolt a város nyüzsgése, amely évről-évre növekedett. Első két nap megtekintették az Óvárost és a régi kikötőt. Az Óváros szépsége nemcsak Szabó Lőrincet, hanem a fiát, Lócit is elbűvölte, a városnézésnek a gyermek számára különleges varázsa is volt: a galambok etetése. A Putnik utazási irodában fölvtették a pénzt, emiatt szakították meg útjukat Raguzában (Dubrovnikban). Az iroda akkor a főutca, a Stradun, másként a Placa és a Zamanjinova utca kereszteződésénél, ez utóbbi jobb sarkán volt, az ún. Lindrić-féle üzletben.³¹ Amikor másodszor mentek az Óvárosba, az első utazásukhoz hasonlóan betértek a Dubravka nevű kávéházba fagylaltozni. Ez a város mai lakóinak körében ma is népszerű kávéház, amely az Óváros

³⁰ *Harminchat év, i.m.* 494-495.

³¹ Szabó Lőrinc német nyelvű útikönyve is említi a Putnik irodáját: „Putnik Utazási Iroda, Placa Kralja Petra; Dalmatia Utazási Iroda, Placa Kralja Petra, ingyenes mindennemű tájakoztatás, autós kirándulások a környékre, hátslovak bérbeadása.”, Lásd: *Dalmatien...*, 157.

Ivo PERIĆ, *Razvitak turizma u Dubrovniku i okolici od pojave parobrodarstva do 1941. godine*, Dubrovnik, *Zavod za povijesne znanosti istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 1983, 143. A Putnik – Utazási Rt. alapítója az idegenforgalom fellendítése érdekében alakult Dubrovnik Társaságok és Intézmények Szövetsége. A Szövetségnek Raguzában (Dubrovnikban) is volt irodája a Szláv Bank épületében a Rektorpalotánál, 1925 őszétől pedig a Placán a volt Lindrić-féle üzletben. Az iroda 9-12 és 15-19 óra között tartott nyitva.

A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvtárának aprónyomatványai között a Szabó Lőrinc letéti hagyatékban található Dubrovnik című füzet ugyancsak említi az utazási irodát és ingyenes és készséges szolgáltatásait: „Az Idegenforgalmi Szövetség »Putnik 5« Utazási Irodája, Dubrovnik, Péter király tér (König Petersplatz).” A Placa-t németül itt tér-ként fordították, holott a Placa Dubrovnik főutcájának a Stradunnak a másik neve.

nyugati részén levő Pile-kapun kilépve, annak közvetlen közelében található, 1836-ban nyílt meg és azóta csaknem folyamatosan működik.³²

Mivel a költő a fiával nyaralt, a hagyományos nevezetességeket is megnézték, de a figyelmük mindenek előtt a gyerekeket érdeklő dolgokra irányult, így, a Kisklára naplójában gyakori jelenség most is megismétlődött, többször is megemlítették az ismert vagy ismeretlen növényeket, gyümölcsöket: „Nem győzzük csodálni a növényzetet, a rengeteg pálmát, vadkaktuszt, agávét, fügefát.”³³, vagy: „(...) buja kertek, pálma, füge, szőlő (...)”.³⁴ Később: „Sétáltunk Lapadon, felszeleteltünk fáról tépett zöld fügeket, gránátalmát stb.”³⁵ Természetesen, a legérdekesebb a fürdés volt, először terepszemlére mentek a »házi strandhoz«, majd a már öt évvel ezelőtt megismert Szent Márton öbölbe mentek a homokos strandra. Hosszas rábeszélés, győzködés után Lóci végre bement a vízbe: „Egy perc alatt megbarátkozott a sós hullámokkal, freckendezték egymásra a vizet [a háziak kislánya, ill. unokája volt velük], alámerültek, kergetőztek, óriási fakarikán úsztak, napoztak, gyűrűhintáztak, a fürdőépület mögött a fűvön szárítkoztak, ettek, Lóci másodszor is bekíváncozott a tengerbe (...) Repülőgép keringett a fejünk felett, vízirepülőgép (reggelizés közben pedig egy hadihajó húzott el alattunk).”³⁶ A költő azt is észrevette, hogy a lapadi strandon kitűnő volt a homok és a felszerelés, ami igazolja az akkori napi sajtóban megjelenő reklámszerű hirdetéseket, amelyek a fürdő jó felszereltségét bizonygatták. Szabó Lőrinc leírásából is, de a hirdetésből még inkább láthatjuk, hogy a strand felszereltsége valóban kiváló volt, a maiakéval nemcsak vetekedhet, hanem sok esetben felül is múlta.³⁷ A következő alkalommal a »házi strandra« mentek fürödni. Itt kisebb baleset érte Lócit, ugyanis elesett és felsebezte magát. Előző napi programjuk leírását a költő olyan mondattal zárta, amely szinte előre vetítette a gyermek viselkedésének hasonló kimenetelét: „(Lóci minden pillanatomat igénybe veszi,

³² PERIĆ, i.m., 41., lásd még: *Dubrovnik sa starih razglednica...* 305.: A kávéházat 1836-ban nyitották meg, akkori tulajdonosa, Nikola Birimiša neve alapján sokáig Birimišának nevezték, habár a hivatalos neve Caffè all' Arciduca Federico, majd Miksa főhercegről nevezték el, így a neve Maximillián volt. Később a Dubravka nevet kapta. 1921-ben felújították. 1991-ben a Jugoszláv Néphadsereg ágyúzása következtében megrongálódott. Felújítása óta ismét a régi helyén működik.

³³ *Harminchat év, i.m.* 494.

³⁴ *Harminchat év, i.m.* 495.

³⁵ *Harminchat év, i.m.* 500.

³⁶ *Harminchat év, i.m.* 495.

³⁷ A Dubrovnik nevű lap 24. évfolyamának 1937. május 29-én megjelent számában a 6. lapon, a június 5-én megjelent számban a 4. lapon Szent Márton – Lapad Fürdő címmel jelent meg hirdetés, amely a következő szöveget tartalmazza: Nagy homokos strand, különösen kellemes az úszni nem tudók és a gyerekek számára. 180 kabin és édesvízzel működő tus áll a vendégek rendelkezésére. Étterem, kávéház, büfé, trafik. Nagy tenispálya, pingpong, tornaszerek, úszás tanulásához szükséges szerek, gondola, boccia (bocsa) stb. Az idényben fényképező, borbély, masször áll a vendégek rendelkezésére. A fürdőnek van előírt hálórendszere és csónakban ügyelő strandőre. Villamosközlekedés. Telefonszám: 246.

isten csodája, hogy még él itt a nagy vizek és nagy sziklák közt.)”.³⁸ Néhány nap múlva Korzáti Erzsébetnek írt levele is tanúsítja a költő Lóci csíntalankodása okozta aggodalmát: „S vedd hozzá, hogy ez a könnyelmű, engedetlen és vakmerő kis kölyök itt, ahol csak szirtek és tenger van, minden negyedórán egy-egy komoly halálveszélyt úszott meg már két hete.”³⁹ Ezek az események minden bizonnyal hozzájárultak a nyaralás idején keletkezett *Lóci és a szakadék* című költemény megszületéséhez.

A városban nagy volt a forgalom, Szabó Lőrinc is felfigyelt a rengeteg autóra. Leveleiből – és az idézett hirdetésből is – megtudjuk, hogy Raguzában (Dubrovnikban) akkor villamos közlekedett, valamint arról is értesülünk, hogy új autóbuszjáratot nyitottak ott-tartózkodásuk idején Lapad félszigetre. Legtöbbször a villamossal való utazásról ír: miután megérkeztek a gruzi kikötőbe villamossal mentek a panzióba. Az Óvárosba általában gyalog mentek, az út mintegy negyed órát vett igénybe, ha villamossal akartak eljutni, akkor előbb 2-3 percig gyalog kellett menniük a megállóig, aztán mindössze 4-5 percig tartott az út. A jegy felnőtteknek 2, gyerekeknek 1 dinárba került. A szent Márton öbölbe a strandra először gyalog mentek, lejegyzése szerint negyvenöt percbe telt, míg odaértek. Amikor egy hét múlva mentek, az épp akkor megnyitott autóbuszjáratot vették igénybe.

Szabó Lőrinc jól beszélt németül, így a hordárral németül tudott szót érteni, aki a panziót ajánlotta nekik és elvezette őket oda, és németül értettek a háziak is. Közülük csak az öreg- és a fiatalasszonyt említette: az anyát és lányát. Úgy tudta, hogy szusáki (sušaki) horvátok, ahol az anyának nagy panziója volt, de eladta és Raguzában (Dubrovnikban) építettek másikat, mi azonban láttuk, hogy a panzió tulajdonképpen nem az övéké volt. Megemlítette azt is, hogy dolgozott náluk egy mindeneslány, aki valamennyire beszélt németül és magyarul is. A házban volt két 9-10 éves kislány is. Az egyiküket – a két asszony lányát illetve unokáját – a kis Mariját több ízben említette, hogy velük ment a strandra és Lócival barátkozott, aki egyébként nagy népszerűségnek örvendett a háziak körében, lehet épp azzal érte ezt el, hogy miután kézzel-lábbal próbálta magát megérttetni, kevés, könyvből szerzett tudását is felhasználta, amikor vizet kért: *Molim vode*.⁴⁰ A másik

³⁸ *Harminchat év, i.m.* 497.

³⁹ *Huszonöt év. Szabó Lőrinc és Vékesné Korzáti Erzsébet levelezése*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 2000, 313.

⁴⁰ *Harminchat év, i.m.* 494. A könyv a kifejezést pontatlanul idézi: *Mohin voda!* A *mohin* olvasat a rosszul olvasható kézirat következménye, a közelmúltban a Petőfi Irodalmi Múzeumba hagyatéki letétként bekerült kézirat pontosabb olvasás után a helyes *molim*-ként mutatkozik, de a második szó Szabó Lőrinc kézírásában egyértelműen *voda*-nak olvasható: a *voda* szó nominatívusban van genitívusz helyett, ami abból következhetett, hogy sem a költő, sem Lóci természetesen nem ismerhette a horvát deklinációt.

megtanult és gyakran használt szó a sladoled, vagyis a fagylalt, ugyanis Lóci gyakran kérte, hogy vegyenek fagylaltot.

Szabó Lőrinc még utazásuk kezdetén, Fiumében úgy tervezte, hogy hajóval utazik le nemcsak Cattaróig (Kotorig), ameddig első alkalommal ment feleségével és lányával, hanem még tovább is, egészen Budváig, mert amint hallotta: „kitűnő, szép és forgalomból kieső hely”.⁴¹ Az utazás elején fölmerült nehézségek miatt azonban meg kellett szakítaniuk az utat Raguzában (Dubrovnikban). Feleségének innen azt írta, hogy hallotta, akkor tartózkodott Budvában a jugoszláv királynő és a biztonsági intézkedések miatt nagyon sok detektív van ott, ezért a turisták elutaznak onnan, így ő is megváltoztatta előző tervét, és nem folytatta az utat Budvába, hanem Raguzában (Dubrovnikban) maradt. Annak a lehetőségét azonban, hogy onnan rövidebb kirándulásokra menjen a délebben fekvő helyekre, nem vetette el. Azt, hogy a mende-mondák okozta aggályai miatt nem volt oka megváltoztatni az eredeti elképzelését, az akkori helyi sajtó hírei is megerősítették. Beszámoltak Mária királynő⁴² raguzai (dubrovniki) látogatásáról július 9-én, amikor látogatást tett Lacroma (Lokrum) szigetre, megtekintette a Rektor-palotát, a város főutcáját a Placát és a Ferences templomot.⁴³ Ugyanennek az újságnak a július 17-i számában olvashatunk arról, hogy a Rektor-palotában (akkor Királyi palotának nevezték) ebédelt, majd ezt követően látogatást tett a Katedrálisban.⁴⁴ Szabó Lőrinc azért nem akart hosszabb időre Budvába menni, mert el akarta kerülni a királynő jelenléte miatti biztonsági intézkedésekkel járó kellemetlenségeket, de valójában – valószínűleg anélkül, hogy tudta volna –, ott tartózkodott, ahol a királynő is azokban a napokban járt, miközben nem volt semmilyen kellemetlen élményben része.

Néhány nap múlva, július 15-én elhatározta, hogy útra kelnek: a Lovćen nevű, Velencétől Budváig és visszafele közlekedő hajóra szálltak föl és Budváig utaztak, ahonnan képeslappal jelentkezett feleségének. A képeslapon írtakból nem tudunk meg semmit sem a háromnapos út további lefolyásáról, de miután visszaérkeztek Raguzába (Dubrovnikba), levélben részletesen beszámolt feleségének: a hajó először Zelenika előtt vetett horgonyt, és miután az utasokat partra vitték, folytatták az utat. Ezután Budva előtt állt meg, lehorgonyzott, és az utasokat motorcsónakkal szállították a partra, ahol háromnegyed óráig nézelődhettek, akik partra szálltak. A városról nyert benyomását

⁴¹ *Harminchat év, i.m.* 489.

⁴² Karađorđević, Aleksandar I. (1888-1934), a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság királya Marseille-ben merénylet áldozata lett. Mária királynő az ő özvegye volt.

⁴³ Dubrovnik, 1937. júl. 10., 24. évf. 3.

⁴⁴ Dubrovnik, 1937. júl. 17., 24. évf. 3.

tömören így foglalta össze: „Érdekes, egészen déli, vad kis hely ez.”⁴⁵ A hajó ezután, most már visszatérően Velencébe betért a Cattarói-öbölbe (Boka kotorska) és Cattaróban (Kotorban) maradt éjjelre is. Szabó Lőrincék a Hotel Stadt Grazban szálltak meg, ott is vacsoráztak.⁴⁶ A vacsora idején és a kivilágított tengerparton sétálva megint a leánderek és narancsfák kötötték le a figyelmüket. Másnap egy sofőr följánlotta, hogy elviszi őket buszon Cetinjéig. Ennek nem tudtak ellenállni, így igen kalandos utazásban volt részük: „a Lovćen-hegy szerpentinjein himbálóztunk két órát, szédületes látvány! Az egész Boka kinyílik az ember alatt. (...) 930 méter magasan hágó, aztán Njeguši falu, oranzsád és sligovica a Grandban⁴⁷ (mint egy matrózkocsmá, olyan ez a hotel) irtózatos montenegrói táj, aztán tovább 1270 méter magasra, majd le egy 6–700-as kis zöld völgybe, és itt volt Cetinje. »Ügyes« kis város, nagyot fejlődött (...)”⁴⁸ Ebéd után megnézték a várost. A „nagyot fejlődött” kifejezés ugyan arra enged következtetni, hogy a költő már járt ott, és hogy az óta fejlődött város, az első kelet-adriai utazás idején azonban feleségével és lányával nem utazott fel odáig. Véleménye szerint érdemes lenne ott néhány napot is eltölteni, ám erre nincs lehetőség, az autóbusszal Budván keresztül visszatértek Cattaróba (Kotorba). Az „irtózatos vad” serpentinekről látták a Szkutari tavat (Skadari tavat) és az Albániában magasló hegyeket.⁴⁹ Az alacsonyabban fekvő tájakon a tücskök ciripelése kísérte őket, aminek, mint később látni fogjuk, nagy jelentősége lesz. Cattaróba (Kotorba) érkezve kiderült, hogy lekésték a Raguzába (Dubrovnikba) induló hajójukat, ezért a Cattarói-öböl (Boka kotorska) partján utazva busszal mentek vissza. A kalandos út részleteit nem írta le a levélben, de könnyen el lehet képzelni csupán annak a részletnek alapján is, hogy az öböl egy pontján komppal keltek át a tengeren az öböl másik partjára.⁵⁰ Útközben egyszer csak Zelenikába értek, arra a helyre, amelyről kirándulásuk első napján sokat hallottak egy oda utazó magyar utastól. Elhatározták, hogy ott maradnak, és valóban, a magyar turista dicsérete játékkal teli, felejthetetlen napot hozott Lóci számára.

⁴⁵ *Harminchat év, i.m.* 498.

⁴⁶ A Grieben-féle útikönyv is említi a szállodát, 30 ágyas, reggelit és teljes ellátást kínál, étterme és kávéháza van, egész évben nyitva tart és van központi fűtés is. *Dalmatien...*, 172.

⁴⁷ Ez nem a Grand Hotel volt, hanem a Njegoš vendéglő. Lásd: *Dalmatien...*, 179.

⁴⁸ *Harminchat év, i.m.* 498.

⁴⁹ A Grieben-féle útikönyv Verloop „*Le Royaume de Montenegro*” című művét idézi, amely szerint a Cattaróból (Kotorból) Cetinjébe vezető út olyan szép panorámát biztosít az oda látogatóknak, amely Európának is dicséretére válna. Lásd: *Dalmatien...*, 179. Itt is leírják azt a látványt, amelyben Szabó Lőrincéknek is részük volt, és amelyet a költő is leírt.

⁵⁰ A Grieben-féle útikönyv is említi a kompot, miközben leírja az autós kirándulóknak a Cetinjéből visszafelé vezető rövidebb utat, amikor nem Cattarón (Kotoron), hanem Tivaton keresztül kell menni Lepetane helység felé. Ott van a Catene-szoros (Verige nevű szoros), ahol a legkeskenyebb a kotori-öböl. Az öböl két partja közötti távolság mindössze 1/4 km széles. Lásd: *Dalmatien...*, 166.

A szoros érdekessége az is, hogy Nagy Lajos király idején a szorosban láncot feszítettek ki, amely megakadályozta az idegen hajók behatolását a Cattarói-öbölbe. Lásd: *Dalmatien...*, 169-170.

Zelenikában egész kis magyar kolónia volt. A városka az 1901-ben kiépült keskenyvágányú vasútvonal végállomása volt. Itt építtette ki hamarosan a budapesti dr. Magyar Antal új fürdőtelepét, amelyet Zöld Tengerpartnak nevezett el.⁵¹ A szálloda tulajdonosa 1937-ben is egy magyar volt, valószínűleg ezzel volt magyarázható a nagyszámú magyar turista jelenléte, akik mindannyian az egyetlen ottani szállodában, a Strandhotel Zelenikában nyaraltak, amikor Szabó Lőrinc is betért a nyaralóhelyre.⁵² A tulajdonos 1911-ben volt utoljára Budapesten, de ennek ellenére hallott a költő Szabó Lőrincről. Nem tudhatjuk, volt-e valami köze az említett dr. Magyar Antalhoz, netán ő maga volt-e az.⁵³ Az előzetes ajánlások dacára a költő a zelenikai hotel ellátását nem dicséri ugyan, de kiemeli az óriási, gyönyörű park szépségét és a kopott, de pompás, várszerű épületet, amelyből szinte a tengervízbe lép ki az ember. Harmadik nap, szombat délután – miután begyalogoltak Castelnouvóba (Hercegnoviba) – indultak vissza Raguzába (Dubrovnikba) a Kosovo nevű turistahajón, ahol ugyancsak sok magyarral találkoztak. Késő éjjel értek vissza a panzióba. Amikor először megérkeztek Raguzába (Dubrovnikba), egyedüli vendégek voltak a panzióban, háromnapos távollétük alatt azonban teljesen megtelt. Szabó Lőrinc már a kirándulásuk előtt is észrevette, hogy a városban sok a turista, és hogy a Szent Márton-öbölben a strandon rengeteg a fürdővendég. A kirándulás után feljegyezte azt az információt, miszerint az elmúlt három nap alatt nyolcezer turista érkezett a városba, és hogy nem lehet szabad szobát találni. Ha figyelembe vesszük, hogy 1939-ben Ragusa (Dubrovnik) lakosságának száma 18765 volt,⁵⁴ akkor megállapíthatjuk, hogy a nyolcezer újonnan érkezett turista még a mai viszonyok közepette is rekordnak tekinthető.⁵⁵

Július 18-án vasárnap, amíg feleségének írta a levelet, már a hazatérésről gondolkozott. Úgy tervezte, hogy még két napig maradnak Raguzában (Dubrovnikban), hogy azután útközben hazafelé egy napot Curzolán (Korčulán) töltsenek, majd mivel idefelé utazva nem sikerült Fiumében találkoznia kollégájával, Hunyady Sándorral, elhatározta, hogy felkeresi – az akkor Olaszországhoz tartozó – Abbáziában. A feleségének

⁵¹ HAVASS Rezső, *Dalmácia*, Bp., Divald Károly Műintézetének kiadása, 1905, 123.

⁵² Szabó Lőrinc szerint nincs is ott másik szálloda: *Harminchat év, i.m.* 499. A Grieben-féle útikönyv szerint a szálloda neve Hotel-Pension Zelenika, közvetlenül a tenger partján van, a „Zöld strandon/tengerparton”, 46 ágygal rendelkezik, teljes elátást kínál, van garázsa, étterme, kávéháza, kertje és erdeje, és saját kis strandfürdője, és egész évben nyitva tart. Az útikönyv szerint még egy szálloda van Zelenikában a 35 ágyas Boka. Lásd: *Dalmatien...*, 168.

⁵³ A Grieben-féle útikönyv Függelékében A Hotelpension Zelenika reklámja is megtalálható. A hirdetést mint tulajdonosok Dr. Magyar A. örökösei írták alá. Lásd: *Dalmatien...*, Függelék, 29.

⁵⁴ *Dubrovnik sa starih razglednica*, 305.

⁵⁵ A Grieben-féle útikönyv szerint Ragusa (Dubrovnik) nemcsak nyári, hanem téli üdülőhelynek is kiváló, ezért látogatóinak száma az utóbbi években [1930 előtt] 30 000 volt évente. *Dalmatien...*, 157.

írt levelekből a költő sok észrevételéről értesülünk. A már említettekhez hozzátehetünk még néhány megfigyelését. Az időjárással kapcsolatban megtudjuk, hogy a dubrovnik nyaralás egész ideje alatt nagyon meleg volt, időnként fújt csak erősebb szél, de a hőmérséklet akkor sem csökkent. Az ellátásról keveset ír, csak itt-ott említi meg, mit ebédeltek. Megtudjuk, hogy a panzióban hasonlóan főznek, mint otthon. Ugyancsak megemlíti a cetinjei kiránduláson a Palace szállót, azt is a magyar pincér és az ismerős konyha miatt, ugyanis sült csirkét ettek, majd málnát.⁵⁶ Habár pihenni jött, szokásához híven, most is azt tervezte, hogy dolgozni is fog. Catherine Turney *Keserű aratás* című, Byronról szóló színdarabját hozta magával, amelyet a Nemzeti Színház számára fordított, és amelyet a Nemzeti Színház Kamaraszínháza 1938. október 12-én mutatott be.⁵⁷ Utolsó levelét csaknem szomorúan fejezi be, mert a felügyelés Lócira megfosztotta a teljes és nyugodt kikapcsolódástól, de hozzáteszi, hogy még így is hasznára vált az út.

Arról, milyen volt az út hazafelé, kedvesének, Korzáti Erzsébetnek július 20-án Curzoláról (Korčuláról) írt leveléből tudunk meg egyet s mást. A feleségének írt levelekben gondosan és részletesen leírja, merre jártak (ő ugyanis maga is megfordult azokon a helyeken, így pontosan tudta követni útjukat), és a Lócival kapcsolatos eseményeket is. Ezzel szemben a Korzáti Erzsébetnek írt levelek kevésbé szorítkoznak a tényekre, inkább a merengés, a múlandóság hangulata uralkodik bennük. Sajnálja, hogy Lóci helyett nem jöhetett ő a költővel, sőt utólag úgy gondolja, nem volt jó ötlet magával hozni a fiát, mert emiatt nem tudott úgy pihenni, ahogyan szeretett volna. Vigasztalja azonban, hogy eleget tett szülői kötelességének. Curzalai (korčulai) hangulatának komorságát az is fokozza, hogy érzéseit nem sikerült versbe öntenie: „Ha a fáradtságomat és sötétségemet és árvaságomat (mondjuk akárminek) legalább »megfogalmazhattam« volna! Akkor úgy érezném, hogy ketten vagyunk: én és a versem. De versem nincs.”⁵⁸ Miután röviden körvonalazta az utazás eseményeit, újra eluralkodott rajta a bánat: „Azt hittem (hányadszor!), hogy valami megváltást kapok az úttól, ezektől a szép déli tájaktól, a tengertől, – mindennek nyoma sincs. Azt hittem, s ez nagyon fáj, hogy soha nem látom már ezt a nekem oly kedves tengerpartot. S most, hogy viszontláttam, még jobban fáj, hogy

⁵⁶ Szabó Lőrinc a *Harminchat év*, i.m. 498. oldalon említi az ebédet a Palace-ban. Mivel azonban Njeguši faluban Grand-ról beszélt, valószínűleg a cetinjei szállodát értette, a Grieben-féle útikönyv ui. ott nem jegyezi ilyen nevű szállodát, a cetinjei Grand Hotel leírásból pedig nem következtethetünk a szálloda különösebben jó minőségére. Lásd: *Dalmatien...*, 179.

⁵⁷ *Harminchat év*, i.m. 663. A Miskolci Egyetem Szabó Lőrinc Kutatóhelyének sorozatában megjelent a fordítás szövege: Catherine TURNÉY, *Keserű aratás*. A bevezető tanulmányt írta BÉCSI Tamás, a szöveggondozást végezte és a kísérő tanulmányt készítette SZELE Bálint, Debrecen, Csokonai Kiadó, 2004 (Szabó Lőrinc kiadatlan drámafordításai, 2).

⁵⁸ *Huszonöt év*, i.m. 314.

el kell válnom tőle. Egész idő alatt fájt. Közben ugyanis öregedtem, még kevesebb a reményem, hogy megint eljöjjenek, még egyszer eljöjjenek. A *vendég* szerepe, az örök búcsúzkodás, ez nehezedett rám egész idő alatt, az elmúlás, a halál.”⁵⁹ Ezt az elkeseredettséget olvashatjuk ki majd a *Beszélgetés a tengerrel* című versből. A levélben azonban a szomorúságot hamar felváltja a érdeklődés, és ebben a levélben is ráakadunk olyan adatra, amely arra utal, hogy Szabó Lőrinc külföldi utazása során igyekezett észrevenni nemcsak az ottani társadalmi- és politikai eseményeket, érdekességeket, hanem az emberek viselkedését is ezekkel szemben. Miközben írta a levelet, hallotta a kinti petárdadurrogtatást és a tűzijátékot, amelynek szerinte az volt az oka, hogy előtte való nap Maček,⁶⁰ horvát politikus név- vagy születésnapja volt és ezt még másnap is ünnepelték.

Miután elutaztak Curzoláról (Korčuláról), hazatéréséig már nem írt több levelet, ezért azt, hogy útközben kirándult Abbáziába (mint ahogyan azt feleségének a Raguzából (Dubrovnikból) írt utolsó levelében előre jelezte), csak az ugyancsak Abbáziában, de három évvel ezelőtti ottani nyaralása idején írt *Tengeren* című vershez csatolt jegyzetből tudjuk meg. A jegyzet megemlíti, hogy Dalmáciából hazafelé tartottak, és útközben fiával Fiuméből kirándult Abbáziába. Egy kedves eseményről is tudomást szerzünk, ugyanis Szabó Lőrinc, Lóci és Hunyady Sándor az egyik part menti szálloda teraszán fagylaltozott,⁶¹ amikor az asztalukra szállt egy madár és csipegetni kezdett Lóci fagylaltjából. Emlékezete szerint egy akkor épp ott tartózkodó magyar lefényképezte ezt a nem mindennapi jelenetet, és a kép megjelent a Pesti Napló következő vasárnapi számában.⁶²

Szabó Lőrinc miután hazatért a második kelet-adriai útról utazási élményeiről beszámol az akkor Erdélyben nyaraló lányának. Levelében összefoglalja a közös, első utazást. Ebből megtudunk néhány adatot, amely egyetlen forrásból sem ismeretes számunkra. Az Arbe (Rab) szigeti, spalatói (spliti), raguzai (dubrovnik), cattarói (kotori) élmények felsorolása után leírja, mi az, amit Lócival láttak, az első utazás alkalmával pedig

⁵⁹ *Uo.*

⁶⁰ Maček születésnapja a levélírás napján, július 20-án volt. Vladimir Maček (1879–1964). Politikus, a Horvát Parasztpárt alenőke, majd Stjepan Radić, a párt elnöke ellen elkövetett merénylet után elnöke. Népszerű politikus, 1939-től a jugoszláv miniszterelnök helyettes, fellépései 1941-től megkönnyítetteék a megszállók tevékenységét.

⁶¹ Hunyady Sándor ott tartózkodásának is születtek szépirodalmi eredményei, a Magyarországon *Kvarnerói mozaik* címmel sorozata jelent meg (*San Pietro del Carso*, augusztus 3. 7., *Latin haditengerészek*, augusztus 4. 7., *A gyönyörű leány*, augusztus 5. 7., *A csempész*, 1937. augusztus 6. 7.)

⁶² Szabó Lőrinc, *Vers és valóság: Bizalmas adatok és megjegyzések*, a szöveggondozást végezte Lengyel Tóth Krisztina, a jegyzeteket készítette Kiss Katalin és Lengyel Tóth Krisztina, Bp., Osiris, 2001., 80. És szerepel egy későbbi interjú mellékleteként: Szabó Lőrinc: Az én oldalam, megjelent: *Film Színház Irodalom*, IV. évf. 1941. 3. szám, január 17–23. A cikk illusztrációkkal jelent meg: négy fotóval, melyek közül az egyik az említett fénykép, „A 7 éves Lóci fiam Abbáziában együtt fagylaltozik egy madárral” felirattal.

nem és azt is, mi maradt ki a látnivalók közül a második úton. Kisklára alapos naplővezetési igyekezete ellenére a levélből tudjuk meg, hogy első útjuk során Sebenico (Šibenik), Trau (Trogir), Tivat és Arbe (Rab) mellett még Perastot is „rendesen megnézték”, Amit viszont a két Klárával nem láttak, az a már említett helyek mellett Makarska, Lesina (Hvar) és Cirkvenica (Crikvenica).⁶³ Feleségének írt levelében említi ugyan, hogy „Crikvenicát a hajóról láttuk” és azt is, hogy „Láttuk a szép Makarska-parti várost egy öböl félkörében (itt a múltkor nem jártunk)”⁶⁴, ám ez nem utal arra, hogy valóban meg is nézték ezeket a városokat. Lesina (Hvar) szigetet viszont egyetlen alkalommal sem említi, pedig a prospektusok között találunk a szigetet reklámozó prospektusokat is, ez azonban nem jelenti azt, hogy valóban voltak ott, esetleg csak Curzola (Korčula) felé/felől hajózva mehettek el mellette.

Szabó Lőrinc érezte, hogy ez lesz utolsó adriai utazása. Többé nem volt alkalma arrafelé járnia. Ezek az élmények, mindenekelőtt a második útról rendkívüli hatással voltak költészetére. Mindkét nyaralásról magával vitte a tücsök ciripelésének élményét, amely nagy hatással volt rá. Ezt nemcsak leveleiben említi többször, hanem mindkét alkalommal egy-egy költemény írását is eredményezte: az első út után a *Mosztári tücsök*, a második után a *Dalmácia tücskeihez* című verseket. Más hangok, pl. a sirályoké mellett a tücsök ciripelésének motívuma is megjelenik a *Tücsökzene* 273-as számú, *Dalmácia* című versében. A *Tücsökzene* közvetlen kiváltó oka 1945-ben egy budapesti nyári éjszaka élménye, amikor „kint sok hangos tücsök szólt”⁶⁵, de a Dalmáciában szerzett benyomások is minden valószínűség szerint nagymértékben hozzájárultak e rendkívüli lírai önéletrajz létrejöttéhez. A tücsök mellett a leánder is feltűnik, mint versszervező motívum, elsősorban a második dalmáciai tartózkodás idején keletkezett *Egy raguzai leánderhez* című költeményben, de mint ahogyan majd később látni fogjuk, a leánder alapgondolata sok más versben is foglalkoztatja a költőt. Az említetteken kívül, a második kelet-adriai út idején vagy valamivel azután keletkeztek a következő költemények is: *Álom a tengeren*, *Éjszaka a vonaton*, *Lóci és a szakadék*, *Beszélgetés a tengerrel*. Korzáti Erzsébetnek, már Budapestre való visszatérte után írja a költő, hogy a lapnak adós négy verssel, de már mindegyiket megírta: „Mind úti vers; egy kis elalvási kép a hajókabinban, (...) egy hosszabb darab az ottani vad tücsökzenéről (...) a harmadik (...) a víz örök játéka a parton s

⁶³ SÁNDOR Judit, „Szeressétek a gyermekeimet!”: Szabó Lőrinc a költő-apa, Bp, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1982, 90-91.

⁶⁴ *Harminchat év*, i.m. 491-492.

⁶⁵ SZABÓ Lőrinc, i.m. 181.

a halál stb. a témája; a negyedik egy leánderről fog szólni”⁶⁶. A felsorolás az *Álom a tengeren*, a *Dalmácia tücskeihez*, a *Beszélgetés a tengerrel* és az *Egy raguzai leánderhez* című verseket sejteti, amiből arra következtethetünk, hogy az *Éjszaka a vonaton* és a *Lóci és a szakadék*, csak e sorok írása után keletkezhettek, a *Dalmácia* pedig, mint tudjuk több mint nyolc év után. A kelet-adriai utat összegezve megállapíthatjuk, hogy az első egy, a második utazás hat verset eredményezett. A *Tücsökzenében* még több Dalmáciával kapcsolatos költeményt találunk. A *Dalmácia* című versben pedig teljes mértékben az utazás emlékei uralkodnak.

A második kelet-adriai utazás idején vagy az azt követően keletkezett versek nagyrészt a Pesti Naplóban jelentek meg nem sokkal a hazaérkezés után. Elsőként 1937. július 25-én az *Álom a tengeren*, azután egy hetes időközökben a *Dalmácia tücskeihez*, az *Egy raguzai leánderhez* (Az Estben), majd két hétre rá a *Lóci és a szakadék*. November közepén jelent meg a *Beszélgetés a tengerrel*, a hónap végén pedig az *Éjszaka a vonaton*. A két utóbbi verset abból az alkalomból is felolvasta, hogy miután beválasztották a Kisfaludy Társaságba, 1937. november 3-án székfoglaló előadást tartott a Társaság ülésén.⁶⁷ Az 1938-ban megjelentetett *Harc az ünnepért* kötet első részében szerepel az ugyancsak ekkor írt négy vers, de ezúttal az első, mintegy bevezető vers a *Dalmácia tücskeihez*, ezt követi az *Álom a tengeren*, majd az *Éjszaka a vonaton* és a *Lóci és a szakadék*. A két másik költemény *Egy raguzai leánderhez* és a *Beszélgetés a tengerrel* a kötet második részébe került egymás után. Mindennek nyilván megvannak az okai, a lapokban talán azért jelentek meg ilyen sorrendben, mert esetleg így készültek el, a kötetben pedig Szabó Lőrinc szerkesztői elképzelését szolgálta ez az elrendezés. Esetünkben a verseket keletkezésük feltételezett sorrendjében tárgyaljuk.

Az *Éjszaka a vonaton* szinte indító versként kínálja magát. A vers hangulatát tekintve nem valószínű, hogy az utazás végén keletkezett, inkább az utazás elején. Maga a költői magyarázat is utalhat erre: „Az idegenszerű éjszakai tájak kedves és rémisztő képeibe, mint állandó belső borzalom folyton beledidergett a háborús félelem és az aggodalom a gyerekért.”⁶⁸ A háborús félelem azért lehet jelen, mert a szerkesztőségben és a kávéházi társaságokban nap, mint nap hallott, nyugtalanító hírek még túl közeliak, túlságosan aktuálisak. Az utazás végén már kevésbé valószínű, hogy előrevetítenék nyugtalanító hatásukat. A gyermekért érzett aggodalom talán nem annyira a háborús veszélynek, mintsem az elkövetkező utazással kapcsolatos gondokkal magyarázható.

⁶⁶ Huszonöt év. i.m., 316-317.

⁶⁷ KABDEBŐ Lóránt, Szabó Lőrinc „pere”, Argumentum, Budapest, 2006, 21.

⁶⁸ SZABÓ, i.m., 98.

Végül a végletesen pesszimiztikus hangnem inkább illik egy fáradt, nyaralni induló, mint egy nyaralástól fáradt emberhez.

Vitt a vonat az éjszakában,
kisfiam a padon aludt.
A fülke üres volt... A Karszton
robogtunk, kis horvát faluk
és nagy hegyek közt... Kanyarogtunk,
a gép lihegett, zakatolt,
hol jobbról, hol balról maradt el
és nézett be a nyári hold,
s erdők rohantak le a csúcsról
állni csattogó sorfalat
s meghátráltak s egy-egy fenyőszál
egész magasra fõlszaladt,
fõl a szirt sötét tetejére
s onnan szurkálta az eget,
míg a táj másik fele porló,
hideg ezüstben lebegett.
Fáradt voltam... Egy darabig még
szórakoztattak a hegyek,
de aztán szorongás fogott el,
lassú és nehéz rémület,
hogymire ébred még az alvó
gyerekkel ez az éjszaka...
Vártam és féltem... Jött az éjféli
S mind vadabbul harsogtak a
meztelen sziklák, – alagútak
torka gargarizált velünk
és ha a mennydörgő sötétben,
melyben ég és föld tovatűnt,
A kazán kicsapó tűzétől
fel-fellángoltak a falak,
szinte a pokol gyult elénk és
azt hittem, hogy összeharap.
Végül már nem sín, nem kerék vitt, –
hányódtunk, mint a tengeren,
vagy vizek alatt, vagy az űrben,
az éjszaka beleiben,
tántorogtunk, föl, le, megint föl,
újra le, rabok és vakok,
és a fülkébe zárva, melyet
más akarat irányított,
mozgásba és erőbe zárva,
melyre más erők burkai
borultak, hogy együtt mozogva,
egymás urai s rabjai,

csikorogjanak valamerre
célok és kényszerek felé,
S ingovány húsomba bezárva,
melyben a mozgó szív köré
lassan összegyűjtötte minden
kínját a kínlódó világ:
A rohanó vas sorsba zárva
én őriztem öntudatát
A mindenségnek... Ha kialszom
én is, éreztem, itt a vég!
és ki fogok aludni! és jön
A robbanás! a szakadék!
és éreztem: ha iszonyú, hogy
A rém ma végezhet velem,
még iszonyúbb a többi, melynél
már nem is leszek majd jelen!
Repült a gyors, repült, csikorgott
az idő, úszott a világ,
odakint csak fekete árnyak
gomolyogtak egymáson át,
mint egy látomás, mint egy álom
érthetetlen díszletei,
melyeknek vad váltakozását
egy elborult agy rendezi, –
és én, mint rab, ki belenyugszik
sorsába, de látni akar
az utolsó pillanatig, mely
mindent örökre eltakar,
mint őr, mint halálraitélt őr,
ki most még csak tesz valamit,
de tudja, hogy akkor jön a nagy baj,
mikor ő már nem örködik,
mint egy kísértet virrasztottam
egész éjjel a vonaton
és a gyereket néztem, aki
nyugodtan aludt a padon.

Az első és a harmadik verssor négy és fél jambusból, a második és negyedik négy jambusból áll, félrímmel. A soronként váltakozó szótagszámok és a rímek is a vonat kerekeinek csattogását adják vissza. A vers több szabálytalan hosszúságú egységre tagolható. Az első egység három részből áll, amelyik mindegyike tulajdonképpen egy-egy mondat, amelyeket a nemcsak az egyik sorból a másikba, hanem az egyik versszakból a másikba áthajló enjambementek is összefognak. Az első rész négy versszakon át tart, a vers kezdetén az apa tekintetét az alvó kisfiúról, majd az üres fülkéből az éjszakai táj felé

fordítja. A Karsztot, a kis horvátországi falvakat békésen világítja meg a nyári hold hideg ezüstje. A robogó vonatból kinézve a vers az erdők, az itt-ott felbukkanó magányos fák dinamikus képeit közvetíti felé. A következő, ugyancsak négy strófából álló részben változik a még mindig ébren őrködő apa hangulata, a fáradtság miatt mindinkább eluralkodik rajta a rémület, így az imént még szinte idillikus tájból annak komor, vad jellegét hámozza ki, a táj mindinkább ellenségessé, agresszívvá válik. A harmadik rész valamivel hosszabb öt versszakból áll, de ugyancsak egy mondatból. Itt már nemcsak az egyénről van szó, hanem a vonat utasaiként az emberiségről is, mindannyian vak erőknél vannak kiszolgáltatva, s ez a kiszolgáltatottság mintha nem is csak fizikai megsemmisüléssel fenyegetne. Ekkor az ember ösztönösen vállalja a felelősséget embertársai iránt, és a költő is rádöbben küldetésére: ő a mindenség öntudatának őrzője, s ezzel a felismeréssel folytatódik a vers második, hét strófára terjedő egysége. A befejezés a versindító szituációhoz tér vissza, a padon alvó, semmiről sem tudó gyerek képéhez. Az *Éjszaka a vonaton* a kelet-adriai úthoz kapcsolódik ugyan, de ezt inkább csak keletkezésének körülményeiről mondhatjuk el. A *Tücsökműze* 316. számú verséről, a *Karszt, éjjelről* írt jegyzet is azt erősíti meg, hogy: „Emlékvers arról a dalmáciai utazásomról, amelyet Lócival tettem (...). Itt jelentkezik először a II. világháború.”⁶⁹ A későbbi, *Karszt, éjjel* című költeményben a kelet-adriai utazásra csak az első másfél sor utal, a benyomások és félelmek ábrázolása azonban itt is legalább annyira erőteljes, mint az első változatban, emellett a ciklus versformája miatt lényegesen tömörebb.

Sokkal inkább a tengeri utazás élménye ihlette az *Álom a tengeren* című költeményt. Feleségének Fiuméből írt levele híven tükrözi a költő kétségbeesését a hajóútra vásárolt jegyek ára miatt, azonban később bevallja, hogy a kabinban is hőség volt éjjel, mégis jól esett nekik a kényelem.

Már majdnem elaludtam... Zúgva, ringva
dajkált a hajó és az ágy,
a rézpántos ablakon a kabinba
beszíkrazott a holdvilág...
Már majdnem elaludtam, vagy talán már
álmodtam, mikor hirtelen
felébresztett a két semmi határán
átcsapó puha végtelen:
a tető megnyílt, fölláttam az égig
s a padlón át a tenger fenekéig
éreztem a fénylő vizet
és a lebegő mindenségbe oldva

⁶⁹ SZABÓ, i.m., 257.

súlyedni kezdtem s repülni a holdba
és aztán nem tudom, mi lett.

A nehezen határok közé szorítható elalvás előtti állapotot zárt szonettforma fogja össze. Az első versszak indítása: „Már majdnem elaludtam...” még az álom és ébrenlét innenső határán levő ember gondolata, aki még észleli a hangokat, a fényeket, a mozgást, de mindez még inkább az elalvás állapotába ringatja. A következő strófa azonos indítása már az ébrenlét és az álom határának túlsó oldalára utal. A „két semmi határán / átcsapó puha végtelen” az álomra „ébreszti”. Az álomban játszódik le aztán a *Tengeren* című vershez hasonlóan az az állapot, amelyben a két kékség egybeolvad, itt a tengeré és az éjszakáé, s ebben az egymásba folyó mindenségben lehetséges, hogy a tenger mélyébe nézve fénylő vizet lát, hogy a lebegésben oldódik és süllyed is, de ez a süllyedés egyben repülés is a hold felé, amely, hasonlóan a *Tengeren* vers napjához nem az égen, hanem lent, a víz felszínén, talán a víz mélyén van jelen. A tudat kioltásával egyúttal a mindenség teljességére kérdez rá a költemény. A vers kis remekmű, sikeres kísérlet a megfoghatatlan megragadására.

A *Lóci és a szakadék* keletkezésének körülményeire Szabó Lőrinc maga utal a Cattarói-öbölbe és Cetinjébe tett kirándulás után, 1937. július 18-ai, feleségének írt levelében. A raguzai (dubrovnik) nyaralás negyedik napján, még a kirándulás előtt, a házi strandon voltak fürödni. „Visszajövet a zerge módra ugráló Lóci egyszer csak előrerohant, (...) s hirtelen üvölni kezdett. Mindenki azt hitte, már lent van a 30-50 méteres mélységben a parti sziklákon.”⁷⁰ Fentebb is említettük, hogy ez az eset lehetett a verset kiváltó esemény. Az, ami az elesés ténye és a vershelyzet között van, természetesen találgatás tárgya lehet. A költeményt magyarázva a költő a következőképpen emlékezett vissza a történetekre: [a panzió, ahol megszálltak] „egy nagy öböl partján állt, az út rajta (nem tudom milyen) félszigetre vitt, a ház kertjénél és az egész környéken igen meredek és mély part szakadt alá a vízig. Ott történt az az ijesztő kis eset, amelyről a vers szól.”⁷¹ Meg kell azonban jegyezni, hogy mint az az idézetből is látható, mintegy húsz év távlatából Szabó Lőrinc sem emlékezhetett pontosan a helyszínre. Arról, hogy Lóci elesésének helye valóban a meredek szirt szélén vagy ahhoz akár közel lehetett volna, lehetne vitázni, azonosítani azonban, bármilyen csábító feladatnak tűnik is, felelőtlenség lenne. Néhány dologban mégis biztosak lehetünk: a környék, elsősorban a »házi strand« helyszíne azóta ugyan nagymértékben megváltozott, az azonban tény, hogy a panzió nem közvetlenül az

⁷⁰ *Harminchat év, i.m.*, 497.

⁷¹ SZABÓ, *i.m.*, 98.

öböl, tehát a tenger partján állt. A helyszín ismeretében két lehetőséget tehetünk fel: az egyikre a költő maga is utal, amikor azt írja, hogy a ház kertjének végén meredek part van. Ez a part azonban nem a tenger felé szakad a mélybe, hanem a kert mögötti utca felé. Ez az utca a Liechtensteinov put, a Hotel Bellevue és a Put Iva Vojnovića között vezet le a tenger felé. Az utcát, amint azt az utcanév táblán olvashatjuk, 1903-ban nyitották meg, tehát 1937-ben is megvolt. Az utca jobb oldalán, a kert végében leszakadó part magassága 5-6 méter lehet, ami elég veszélyes magasság, de mégsem 30-50 méter, mint ahogyan azt a költő levelében írja. Ahhoz, hogy a strandról jövő Lóci a házhoz érjen, nem kellett errefelé futnia. A másik, talán valószínűbb lehetőség, hogy a strandról jövet, nem ismerve kellően a terepet, Lóci túl messzire futott előre, nem vette észre az ösvényt, amely a ház felé vezet, hanem tovább szaladva átért arra a tengerfokra vagy annak egy részére, amely tengerfokban a Hotel Bellevue előtti öböl befejeződik. Ezt az öblöt nem akármilyen part, hanem akár ötven-hatvan méter magasra becsülhető, meredek sziklafalak övezik. A mai Bellevue szálloda ezeknek a szikláknak az utca felőli belső oldalán van, a strandja pedig lent a mélyben. Ha tehát ebbe az irányba futva esett el Lóci, valóban nem nehéz elképzelnünk sem a gyermek, sem az utána igyekvő felnőttek rémületét. Igaz ugyan, hogy e munka megkísérel rámutatni arra is, hogy az említett versek keletkezésének valóságos okai a kelet-adriai úton szerzett benyomásokra vezethetők vissza, mégis meg kell hagynunk, hogy a versek minden egyes részlete nem gyökerezethető konkrét valóságban.⁷²

„Apu!...” Igazán csoda volt, de
Még elkaptam a gyereket.
„Látod?!...” mutattam le a mélybe.
Hallgattunk. Lóci reszketett.
Reszketett és csak nagysokára
mondta: „Rémes, hogy az ilyen
életveszélyektől az ember
Nem szabadul, csak...” s hirtelen
elakadt. „Csak, ha...” szava ismét
fátyolos lett és remegő.
„Csak ha szót fogad!” mondtam én. És:
„Csak ha már meghalt!” mondta ő.

A körülményektől függetlenül megállapíthatjuk, hogy a rövid, három versszak alkotta vers, ahol a strófát négy, egyenként négy és fél trocheusból álló sor képezi, és a sorokat két kereszttrím kapcsolja össze, találóan ábrázolja a helyzet kiváltotta hangulatot. A gyermek kiáltását követő első mondat világosan vázolja a szituációt. Ezután a vers hangulatát majdnem megbontó, csak röpkesége miatt odaillő, pergő dialógus következik.

⁷² A napilapközlésnél ez esetben a költő szükségesnek érezte a Raguza helymegjelölést.

Az apa félelmet felváltó aggodását, azt, hogyan magyarázza meg a gyereknek a viselkedéséből adódóan nagyon is közel került halál fogalmát, a néhány félig kimondott gondolat is finoman érzékelteti. Csak a gyermek számára felfoghatatlan halál kimondását elkerülni, enyhíteni akaró mondat teljes. Erre az óvatosságra következik a mesteri válasz, a kisfiú döbbenetes felismerése, és ez a felkiáltás visszhangzik bennünk tovább annak ellenére, hogy ezután következik a talán nem sokat mondó, de csillapítani akaró, közömbös „mondta ő” befejezés. Nem a kisfiú mondata hordozza a vers lényegét, hanem az a gondolatáradat, amelyet ezek a szavak elindítanak az olvasóban.

A következő két költemény a Raguzában (Dubrovnikban) töltött napok vagy az onnan Cattaróba (Kotorba) és Cetinjébe tett kirándulás élményéből fakadnak. Feleségének a Cattarói-öbölben (Boka kotorska) tett kirándulásról beszámolva említi, hogy Cetinjéből Budva felé utazva a tücskök ciripelése olyan hangos és elbűvölő volt, hogy ezt a benyomást leginkább a dzsesszrel összehasonlítva tudja érzékeltetni. A *Dalmácia tücskeihez* című vers kiváltó oka a közvetlen élmény és a *Mosztári tücsökből* már ismert tücsök motívum.

azzal hogy az első három strófa első sora négy és fél jambus. A sorok rímelése keresztrimes. Három részre tagolható, mindegyik egy-egy versszakokon át húzódó terjedelmes mondat, amelyekben az *Éjszaka a vonaton* vershez hasonlóan itt is megfigyelhetjük a nemcsak a sorokon, hanem a versszakokon is áthajló enjambementeket. A verset a kirándulás idején hallott „tücsökHzene” intenzív élménye indítja el a jelenben, de miután az első strófában a tücsökhöz fordulva megszólítja azt, visszatér a közelmúltba, amikor a Karsztól kezdve az egész utazás alatt mindenütt kísérte őket az ismerős hang. A kezdeti, tájra történő utalások, a városok, növények neveinek felsorakoztatása egy mondat, amely az első két versszakon túl a harmadik első sorára is áthúzódik. Ezután újabb mondat indul, ugyancsak múlt időben, hiába kereste a tücsköt, nem találta, csak a hangja volt jelen a tájban. A rá eddig nem jellemző megszólítással él, majd a cím ellenére a vers szinte hétharmad részében következetesen egyes számban szól a tücsökhöz. Láthatatlan voltában metaforákkal helyettesíti be a kis rovar: lüktető bogárnak, titokzatos zenésznek nevezi. Az egész versben azonban nem elsősorban a tücsök, hanem a hangja áll a középpontban. A ciripelés lényegének megragadása, leírása, visszaadása izgatja a költőt, mert talán úgy érzi, ha erre rájön, akkor annak az ismeretnek is a birtokába jut, hogy mi az, ami miatt ilyen hatást kelt a tücsökHzene, hogy miben rejlik a varázsa. Legelőször azt veszi észre, hogy a dalmáciai tücsök hangszíne más, mint az otthoni tücsköké s ezt igyekszik meghatározni: talán élesebb, sziszegőbb. Ezután azonban már nem a hang leírása, hanem a kiváltott asszociációk érdeklik, ezeket sorjázza: impozáns színskálát állít fel metaforákból: a sziszegő zene hangjától és a gyors dzsessz ütemétől kezd, majd keménynek, a motorokéhoz hasonlóknak, részegen zakatolónak, ércesnek hallja, ami berregésbe vált át, azután hirtelen tengerzúgássá fokozza, hogy végül egészen váratlanul szörnyeteggé változtassa. Ez utóbbi, ha nem is ijesztő, de bosszantó, amin már csak nevetni lehet, mert a konok jókedv, a hang ereje, szilaj irama ilyen megnyilvánulásában olyan megragadó, hogy mindenkit szinte megfertőz a boldogságával. A költemény itt szárnyaló, csapongó képzeletűvé válik, akár ditirambusnak is mondhatnánk, annál is inkább, mert a vers csúcspontján ki is mondja az anakreoni költeményre utaló szavakat: „tücskök, akiket valaha / »majdnem istenek«-nek hívott / a görög költő...” Ezzel a befejezetlen gondolatsorral zárul a költemény második része, mondata. Mintha eddig tartott volna a verset kiváltó elragadtatás. Ezután az eddig alkalmazott múlt időből a jelenbe vált át, még egyszer megszólítva a „dorbézolás isteneit”, ezúttal itthonról, immáron búcsúzva tőlük. A már bevált lehungyom a szemem trükköt alkalmazza, hogy szomorúságát, levertségét elhessegethesse magától és hogy elhitesse önmagával azt, amit a „millió / boldog örült, (...)”

hogyan élni jó.” A költő közösségvállalása a tücsökökkel, – ha annak jelentését nem is sikerült teljes egészében felfedni – már a *Mosztári tücsök*ben is látható. A *Dalmácia tücskei*hez című versben a gondtalan tücskök vidám, „duhaj dalt” daloló tücskökké válnak, a féktelen életöröm hordozóivá, akikkel a költő talán szeretne azonosulni, de képtelen rá, ezért szívesen fordul hozzájuk derűért, vigaszért. Később a *Tücsökzene* létrejöttében egyrészt talán a *Mosztári tücsök*ben felismert, a hovatartozást jelző elem, másrészt a »csak azért is énekelek« költői magatartás is szerepet játszhatott. Ha a tücsköt – a Kelet-Adrián a kabócát – mint a világosság és sötétség komplementáris pár szimbólumát értelmezzük, akkor számunkra az éjszakai hallgatás és a nap hevéen történő ciripelés újabb magyarázat lehetőségét kínálja.⁷³ Vagyis a költő kapcsolatát mind a világossággal, tehát tisztasággal, erővel, szépséggel, mind pedig a sötétséggel. Az előbbihez vonzódik, ez az életeleme, míg az utóbbi valamilyen módon veszélyezteteti s ettől fél, szabadulni kíván tőle. Ha összekapcsoljuk a tücsökről mondottakat a Menyhért Anna által Platón Phaidrosz dialógusából idézettekkel, vagyis, hogy „a tücskök valaha emberek voltak, akik a Múzsákat hallgatva” daloltak,⁷⁴ és ha ezt a gondolatot továbbvisszük, akkor fölmerül a kérdés, miért másmilyen „élesebb, mint nálunk” a déli tájak tücskeinek zenéje? A kérdés megválaszolásához talán közelebb kerülünk az *Egy raguzai leánderhez* című költemény vizsgálata után.

Az *Egy raguzai leánderhez* az a másik Dubrovnikhoz kapcsolódó vers, amelynek a költő későbbi munkásságában is nagy jelentősége lesz. A vers létrejöttére utalva Szabó Lőrinc azt mondja, hogy „a második dalmáciai út élménye, utóterméke”.⁷⁵ Keletkezéséről még a következőket tudjuk: Kisklára már az első kelet-adriai utazáskor említi, hogy Curzola (Korčula) után a hajó kikötött egy „Trsteno”⁷⁶ nevű helyen, de a növénykertet nem említi, Cattaróba (Kotorba) utazásukkor azonban följegyzí, nemcsak hogy megálltak Tivatban, hanem megnézték a nagy és híres parkot is. Szabó Lőrinc második kelet-adriai utazása alatt feleségéhez írt leveleiben nem említi egyik állomást sem. Néhány nappal

⁷³ J. CHEVALIER, A. GHEEBRANT, *Rječnik simbola. Mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske/Mladost, 1994, 83.

⁷⁴ MENYHÉRT Anna, *Rajzok egy költemény tájairól, Motívum, szerkezet és jelentés Szabó Lőrinc Tücsökzenéjében*, In: Újraolvasó, Tanulmányok Szabó Lőrincről, szerkesztette Kabdebó Lóránt és Menyhért Anna, Anonymus Kiadó, Budapest. 100.

⁷⁵ SZABÓ, i.m., 111-112. A Jegyzetekben (Uo. Kabdebó Lóránt harmadik utazást említi, ám ebben, ti., hogy a második utazásról van szó, Szabó Lőrincnek van igaza. A növénykerttel kapcsolatban Kabdebó ugyanott arra hivatkozik, hogy Spalatóban (Splitben) álltak egy órát. i.m. 418. Spalatóban (Splitben) azonban nem volt növénykert. Kisklára naplójában viszont említi a Trstenoban és a Tivatban látott növénykertet is.

⁷⁶ A Trsteno nevű helység Dubrovniktól 18 km-re északra van, arborétumáról híres. A mai botanikus kert az 1525-ben kialakított parkból fejlődött ki, amely az akkor tekintélyes dubrovnikai Gucetić család gótikus és reneszánsz stílusban épült nyaralója körül terült el. Ma mintegy 20 hektárnyi területet foglal magába, honos növényfajtákkal, szűkebb területe 2 hektár, ahol egzotikus növényfajták láthatók.

azután hogy visszatért Budapestre, 1937. július 31-én, az akkor a Balatonon nyaraló Korzáti Erzsébetnek írt levelében erről a versről mondja, hogy „egy leánderről fog szólni, amely mifelénk olyan csenevész, s ott a *maga helyén*, jó körülmények közt gyönyörűen megnő, s egész hatalmas fa.”⁷⁷ A költő verseihez fűzött magyarázata a Cattarói-öbölbe és Cetinjébe tett kirándulást hozza fel kiváltó okként, de itt megemlíti Canosát (Trstenot), ha nem is név szerint: „Előzőleg már Hercegovinában is láttam gyönyörű déli fákat, majd rengeteg fát egy közbűlső állomáson, melynek nem jut eszembe a neve. (...) Ezen a helyen igen nagy és híres növénykert díszlett. (...) De már Raguzában is sok hatalmas, egész bükkfaszerű leandereket láttam és elszédített gyönyörűséges, fojtó, édes illatuk.”⁷⁸ Mivel a magyarázatok jóval az utazások után keletkeztek, nem csoda, ha a költő nem emlékszik pontosan, melyik utazás alkalmával volt az említett helyeken. Természetesen nem is az a fontos, hol mindenütt látott leandereket, hanem az általuk kiváltott benyomások. Épp ezt fogalmazza meg 1943. július 24-én este a Rádióban tartott felolvasásában: „(...) később is sokat küszködtem még a magam siratásával. Kedvező életkörülményeket kívántam – igazán nem nagy kívánság. És szinte az elképzelt magamat, sorsomat, a vágyott egyéniségemet láttam meg egyszer, egy déli, egy dalmáciai utazás során, egy virágzó, óriási, boldog leánder képében. Ott, mint tudják, lépten-nyomon ilyen hatalmas leánderfákat lát az ember. A verset már itthon írtam meg, 1937-ben, egy városmajori padon, vasárnap délelőtt. Címe: Egy raguzai leánderhez.”⁷⁹

⁷⁷ Huszonöt év, i.m., 317.

⁷⁸ SZABÓ, i.m., 111-112.

⁷⁹ SZABÓ, Vallomások. Naplók, beszélgetések, levelek..., 229.

Így, telten s dúsan, ahogy még soha
egy testvéred se láttam, büszke fa,
 így már tetszel! A derekad
mint a bükké, roskadva ringatod
habzó virágaidat s illatod
 szinte a tudómba tapad.

Így már tetszel, most már tudom, ki vagy!
Eddig legfeljebb csak sajnáltalak,
 leánder, – satnyán, betegen
tengődsz mifelénk... Dézsába rakott
zöld gyász, tegnap még sívár udvarok
 sívár dísz voltál nekem,

ma meg nem győzők betelni veled
és símogatlak és lelkendezek,
 mintha testvér vagy legalább
ember volnál!... Be szép vagy, be erős,
egészséges!... Magam is szinte hős
 leszek a te példádön át

s szólok, némán (magamat biztatom):
– Persze Dél tűz rád, forrón s gazdagon,
 nem a fukar északi nap!... –
és hangosan: – Ugye, szép a világ
s csak meghamisít a szomorúság
 a mi hideg egünk alatt?

Ugye, hogy itt vagy, itt, a helyeden,
itt vagy igazi?!... – Egész életem
 izgatott szivemben dobog...
Nézlek, szép fa, megváltott gyöttelelem,
s eltűnődöm, hogy mit adtál nekem:
 reményt vagy magyarázatot?

A vers öt strófából áll, versszakonként hat-hat sorból. Az első két sor páros rímmel kapcsolódó, majd a negyedik és ötödik ugyancsak, míg a harmadik a hatodikkal rímel. Az első versszakban a fa megszólítása után a leírása olvasható, mindazokkal a sajátságokkal, amelyek az eddigi, Budapestről ismert leánderekre nem voltak jellemzőek: az erős törzs, a virágokat ringató lomboszat és a tömény illat. A megszemélyesítés a tetszést kifejező megszólítás ismétlésével záródik le a második versszak első sorában, majd kezdődik a következő rész, amely az elsőnek ellentéte, az otthoni, eddig ismert növény képe. A „sívár udvarok sívár dísz” kifejezés kétszeresen kiemeli a leánder sanyarú sorsát. Ismét enjambement az, amivel átvezet a következő strófa megint csak ellentétes hangulatához.

Most már nem a megszemélyesített növényhez szól, hanem egy élő személyhez intézi lelkes szavait, akihez nemcsak szólni lehet, de meg lehet simogatni is, kézzelfoghatóvá vált, míg az eddigi satnyát nem tudta élőlényként, csak rosszul sikerült díszként érzékelni. A harmadik versszak végén kezdődik a költő azonosulása a leánderrel, a következőben sorra veszi a két növény életkörülményeit, izgatottan kutatva észreveszi a két lény kiteljesülésének / kiteljesülhetetlenségének okait, majd az utolsó versszakban rádöbben a felismerésre, itt – ismétli háromszor is –, az igazi helyén valósíthatja meg a leánder is igazi énjét. Szinte patetikusan fejezi ki a felismerést követő lelkiállapotát. Ezután a második versszaktól kezdve jelenlevő izgatottságot, türelmetlenséget – amelyet a lezáratlan mondatok, a félbeszakított gondolatok, a költő figyelmének és gondolatainak nyugtalan cikázása láttat – az utolsó három sor tűnődő kérdése váltja fel. A leánderrel való azonosulás után újra fel kell tennie saját sorsa alakulásának kérdéseit. Mielőtt azonban folytatnánk a leánder jelentőségének taglalását Szabó Lőrinc költészetében, vissza kell térnünk arra a kérdésre, miért élesebb a tücskök ciripelése Dalmáciában, mint a hazájában. Feltételezhetjük, hogy talán azért, mert a leánderhez hasonlóan számukra kedvezőbb körülmények között élnek.

Ha fentebb azt mondtuk, hogy a leánder a későbbiekben fontos szerepet játszik Szabó Lőrinc költészetében, akkor arra a felismerésre gondoltunk, miszerint a leánder / a fa élete hasonló az emberéhez. A költő már az előző években több, hasonló verset írt, amelyekben a fa-sors majd az ember-sors azonosságait veti fel. A fa sorsára már a 1935-ben a Déda-Bisztrán töltött nyár alatt is felfigyel és erről a *Versek a havasról V.* részében, *Az erdő fiaiban* szól először. Hamarosan újabb költemény követi, az *Őszi fák*, amelyben a fa halála okozta emberi fájdalmat fejezi ki. A *Harc az ünnepért* kötetben aztán szinte rendszerességgel kezd foglalkozni a fa és az ember sorsa hasonlóságának a témájával. Ezt példázza az 1937-ben megjelenő több hasonló gondolattal foglalkozó verse (*Téli fák, Az áprilisi rügyekhez*). Az év májusában *Az Estben* megjelent *A fákhoz, a költőkhöz* már a címében is kimondja a sorsazonosságot. A fa-sors, ember-sors témához a költő-sors is társul. Pár hónappal később az *Egy raguzai leánderhez* annyiban képez többletet, hogy benne ismeri fel és mondja ki a környezet meghatározó szerepét is. A vers új tartalommal bővült, ugyanakkor újabb előzménnyé is vált, amely nélkül nem jöhetett volna létre a nemcsak tartalmilag, hanem képileg is összegzést jelentő, 1938 januárjában írt *Egy téli bodzabokorhoz*. Hogy számára mennyire fontos ennek a gondolatnak a kifejtése, azt az is igazolja, hogy az öt évvel később a *Régen és Most* kötetben megjelenő *Fűz a tóparton* (1939) című verse, de egy újabb, 1942-ből származó verse *A földvári vadgesztenyefákhoz*

is ezzel foglalkozik, sőt még öt év múlva az *Őszi meggyfa* (1948) is ezt a témát variálja, természetesen a költő differenciált szemléletét tükrözve. A leánder, mint motívum azonban itt-ott később is megjelenik.

A *Beszélgetés a tengerrel*⁸⁰ című verset hazafelé jövet írta. Már Raguza (Dubrovnik) felé utazva úgy tervezte, hogy visszafelé egy napra meg fognak állni Curzolán (Korčulán). A költeményhez fűzött jegyzet ugyan arról beszél, hogy két-három napot pihentek ott, de feleségének is csak egy napról beszélt, és Korzáti Erzsébethez intézett leveléből is erre következtethetünk.

Reggel óta ülök a parton
és nézem a hullámokat.
Mint csendes örült, szakadatlan
fecseg a víz, nő és kicsap,
aztán függönyként lezuhog
a szirtről, ahol heverek,
és rögtön új rohamra indul
s játékát sohsem únja meg.
Minden percben vagy tizenötször
idehabzik a végtelen,
sebezhetetlen ölelése
ugrálva fut a köveken;
mint az idő, oly óriás
és oly puha az ereje,
nézem és oly kicsi vagyok, hogy
csak játszani tudok vele.
Hát játsszunk tovább, moss körül,
tenger, te hánykódó idő,
lüktesd föl rám perceidet,
örök-eleven temető;
az óra reggelt és delet
mér ki, tegnapot s holnapot:
saját magadban ringva te
az öröklétet mutatod.
Játsszuk, öröklét, a halált!
Szoktass a rosszhoz, játssz velem!
Partodon már évezredek
múltak el ép ily csendesen;
múlják el ez az egy nap is,
ez az egy ember, aki csak
vendégnek jött most messziről
és nézi hullámaidat.

⁸⁰ A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvtára aprónyomtatványai között a Szabó Lőrinc letéti hagyatékban található kéziraton a vers eredeti címe *Dubrovnik*. Az eredeti cím többször át van húzva. Fölötte szerepel az új cím először *Beszélgetés a tengerpart* alakban, majd ebben a címben a part is át van húzva és fölötte a –ral rag van. Ily módon alakult ki a vers végső címe: *Beszélgetés a tengerrel*.

Játsszunk, élet, te óriás,
örökkévaló örület!
Tolmács nélkül is értem én
érthetetlen beszédedet:
magamnak vendég, neked annyi, –
neked még annyi sem vagyok...
Egy örült fecseg és a másik
várja a lemenő napot.

A vers öt strófából áll, egyenként nyolc sorból. A sorok szótagszáma úgy alakul, mint az abbáziai nyaralás idején keletkezett *Tengeren* és *Ősz az Adrián* című verseké. A páratlan sorok kilenc, a párosak nyolc szótagosak. Talán nem annyira szabályosan, de a hosszabb sorok utolsó előtti vagy utolsó verslába rendszerint daktilus, erre csap rá gyakran, mint ahogy a hullám csapódik a parthoz, a sorvégi spondeus. A következő nyolc szótagos sor, amely ugyancsak gyakran végződik ereszkedő hangsúllyal, a visszahúzó víz mozgását és hangjának távolodását közvetíti. Amíg azonban az abbáziai versek hangulata békés és nyugodt, addig erről a versről ezt nem mondhatjuk el, hiszen amíg ott a parton fekvő, napozó ember pihent és a háttérben hallotta a víz mozgását, megnyugtató hullámverését, addig itt a parton ülő ember nézi a víz mozgását, és az emberi sorson gondolkodik. Az első versszak még szabályos szerkesztésű: az első négy sorban a víz közeledik a parthoz, majd miután erőteljesen a parthoz csapódik, a következő négy sorban a visszahúzás alatt nem veszik el az ereje, hanem „új rohamra indul”. Az örült kiszámíthatatlanságához hasonló a víz hangja is, hol csendes örültként viselkedik, hol fecseg, hol pedig zuhog. Az ezt követő versszakban a parton ülő ember időnként mintha már nem kívülrőlként szemlélné, hanem érzi a puha vizet, amely úgy tűnik, már körülölelte. A harmadik strófában meg is jelenik a „moss körül” kifejezés. Amíg ez a kifejezés az *Ősz az Adrián* című versben egyféle tisztulási vágyat tükrözött, addig itt (noha egy pillanatra lehet, fölvilanhat bennünk a vizet néző ember öngyilkosságának lehetősége is), a víz az előző szakaszban említett végtelen idő egyik megnyilvánulási módja, amelyet másként észlel az ember – percekben, órákban, napokban – nem pedig saját lényegében vagyis időtlenségében, öröklétében. Ekkor jelenik meg az örök nemlét gondolata, ezzel a gondolattal néz szembe a negyedik versszakban, majd újra megismétli az ötödikben. Az örökkévaló nem létezéssel szemben az emberélet pillanatnyi rövidsége felett érzett döbbenet kifejezésével fejeződik be a vers. Az utolsó két sor a verskezdő helyzet megismétlése, a szerkezet lekerekítése. A végtelent, mint verstémát majd egy évtized múlva *A földvári mólón* című versben énekli meg újra mesteri módon.

Szabó Lőrincnek ezután már nem sikerült újra eljutnia a Kelet-Adriára. Ahogy azonban az *Éjszaka a vonaton* benyomásai újra megjelennek a *Karszt, éjjél* című versben, ugyanúgy a *Dalmácia tücskeihez* című versben megénekelt élményeket is még egyszer átélte, amikor ezt az utat emlékezetében újra megtette a *Tücsökzene* 273. számú, *Dalmácia* című költeményében.

Tükörfény napok s árnymély éjszakák
csendültek rajtad és egymáson át,
kvá-kvázó sirály s berregő tücsök:
három hétig Ráb és Budva között
ringatott a dalmát nyár. Szigetek
keltek, süllyedtek, pálmás part felett
mord szirt, bástyák, fallikus agavék
tündököltek, barbár kampanilék,
kincses Trogir, s Raguza tornyai,
ezeréves dómkapuk szörnyei
s arany öröklét: a tegnapelőtt
fordult és a holnaputánba nőtt
s az vissza: táj s idő díszletei
mint a hajód úgy járták isteni
körtáncukat:... tizenöt éve bár,
azóta is szemedben a sirály,
s mint akkor s mint szirének éneke,
hív partra szállni a tücsökzene.

A forma itt is azonos a ciklus többi darabjával: a tizennyolc öt jambusból álló sort páros rímek kapcsolják össze. Az első mondatban röviden végigtekint az úton, az utat végigkísérő elemeket vonultatja fel: a tenger napfénytől csillogó felülete meghatározta a nappalokat, a sötét éjszakákat – ezt inkább a nappal és éjszaka komplementáris párként való említésével magyarázhatjuk, hiszen nyáron az Adria feletti ég általában telis-tele van csillagokkal. Színeket nem is említ, csak a sirályok és tücskök hangját és a metonímia által kifejezett ringató tengermozgást. A múlt idejű kezdés után ugyancsak múlt időben folytatódik az utazás, miközben egyfajta folyamatos múltban peregnek a napok, amit a látottak lajstroma, a természet alkotta táj, azaz a szigetek, a part szirtjei, amelyeket a vegetáció jellemző növényfajtái kísérnek: a pálma és az agavé, ezeket pedig a kulturális tájelemek követik: a bástyák, a kampanilék, a tornyok valamint a dómkapuk. „Trogir” és „Raguza” építészeti emlékei a korai kereszténység korának kultúráját jelentik a költő számára, eddigi utazásai során is – az egyiptomi hajóutat kivéve – ennek a kultúrának az alkotásaival került közvetlen kapcsolatba. Erre a kultúrára utal a trogiri dóm oroszlánfejeit szörnyként említő kifejezés. Az elképzelt kapun, – továbbmenve a versben –, mintha olyan

múltba érkezett volna, ahol az idő szokásos fogalma megváltozik, ahol a múlt, jelen és jövő határai egybefolynak. Az időtlenséget nemcsak mint lebegést, hanem mint körtáncot is láttatja velünk a költő: „Egy időtlen örökkévalóság vett körül, mialatt a hajó mozgott velünk és sok rom és műemlék különböző mélységű múltjaiba vitt az időnk, majd visszahúzott és a jövővel keveredett: innen a hajó »körtánca«.”⁸¹ A tizenöt éve tartó emlék a múltból a jelenbe nyúlik át, s mivel a magyar nyelvben a jelen időt gyakran használjuk a jövő kifejezésére, az élmény áterjed a jövőre is, megismételve ily módon az idők előző egybemosódását, hangsúlyozva a dalmáciai élmények időtlenségét. Az eddigi emlékezés, az idő körtáncának szédítő forgása hirtelen megszakad, most már önmagához szólva, a jelenben továbbra is látja az emlékezés előhívta képet: „...tizenöt éve bár, / azóta is szemedben a sirály, / s mint akkor s mint szirének éneke, / hív partra szállni a tücsökzene.” Egyes elemzők kiemelik a vers utazás motívumát, a *Dalmáciát* az odüsszeuszi utazáshoz hasonlítva.⁸² Míg azonban a szirének dala végzetes lehet az arra utazó számára, addig a tücsökciripelés épp ellenkező jelentéssel bír, a szárazföldre lépő utazónak biztos talajt jelent a lába alatt. A föltevés, miszerint a *Dalmácia* című vers hasonlósága az Odüsszeával, elmondható a *Tücsökzene* egészére is, hiszen az egész ciklus nem más, mint a költő eddigi életének újrájárása, újbóli végigutazása és egy-egy közbeeső állomás, esemény, látvány vagy élmény fölillantása, annál is inkább, mert Odüsszeusz hazatérése egyben az út lezárása is, mint ahogy az élet is lezárul majd a halállal.

Adriai motívumok felvillanása Szabó Lőrinc verseiben a kelet-adriai utazások után

A *Tücsökzene* darabjaiban sok más motívum mellett a Kelet-Adrián szerzett benyomások is megjelennek. Az itt jelenlevő versalkotási módot szinte előre jelzi az 1938-ban írt és a *Harc az ünnepért* kötetben megjelenő vers, a *Műhelytitok*. Az emberben állandóan ébren lévő költő íratja vele a verseket, amelyekben, mint mondja: „özönlött a sok kép s az emlék, / zagyván, összefüggéstelen”. Ezek között a képek között is ott van egy kelet-adriai nyaralást idéző: „s egy régi, gyúrt hajó- / jegyből, mely kabátom zsebében / zörgött, az egész ragyogó / nyári tengert körém öntötték”. Hasonló módon jelenik meg a *Tücsökzene* több költeményében egy-egy motívum, amely ezekre az utazásokra emlékeztet. A 6. számú *A ti dalotokban* a jelenben hallott ciripelésben benne van a régi, távoli tücskök zenéje is: „– tenger s ami csak látott valaha, táj, Ragúza, (...) mind itt húzza

⁸¹ SZABÓ, *Vers és valóság...*, 247.

⁸² M ENYHÉRT, *i.m.*, 100.

(...) a nótáját”. A 83. számú *A kisvonal*-ban a debreceni évekre emlékezve a gyermekkori villamos kapcsán megjelenik Raguzá (Dubrovnik) is. A költő verset magyarázó jegyzete szerint: „Amikor bevezették a villamosközlekedést, 1915 körül, néhány mozdonyt (...) megtartottak még, a többit (...) eladták. Szerényebb vidékre, vagyis a »Balkánra«. És úgy látszik, Raguzában viszontláttam húsz év múlva kiszolgált kis gőzőseinket”.⁸³ Az új debreceni villamosjárat azonban előbb, 1911-ben indult be.⁸⁴ A költemény két utolsó sora alapján azt gondolhatnánk, hogy a költő Raguzában (Dubrovnikban), az ottani villamosok egyikében felismerte a régi kisvonalat. Ezt azonban kizárja az a tény, amely szerint a villamosjárat Raguzában (Dubrovnikban) 1910-ben indult meg,⁸⁵ a villamoskocsik karosszériáját a grazi Grazer Wagonen- und Maschinenfabrik-tól, az elektromos részeket pedig a prágai Fr. Krožik cégtől szerezték be.⁸⁶ Nem zárhatjuk ki azonban annak a lehetőségét sem, hogy a raguzai (dubrovniki) villamos – ha nem is épp Debrecenből érkezett – hasonlósága alapján és húsz-huszonöt év távlatából gyermekkorának kisvasújtára emlékeztette a költőt.⁸⁷ A villamosjárat a Pile városrész és a gravosai (gruži) kikötő között közlekedett, így a költő feltehetőleg nem a városban láthatta a kisvonalat, hanem a gravosai (gruži) kikötőben lévő Gruž vasútállomáson,⁸⁸ minden valószínűség szerint első raguzai (dubrovniki) tartózkodásuk befejezésekor, amikor az ottani vasútállomásról Szarajevóba indultak. A versben az a nosztalgikus hangulat uralkodik, amelyet a költő felidéz gyermekkorára városának kedves kisvonatára emlékezve. Ezt a fájdalmas érzést szinte elsöpri az utolsó két sor öröme: „Húsz év múlva meg viszontláttalak: / Grúzsban szolgáltál, Ragúza alatt!” A 87. számú vers, a *Dráma a tenger fenekén* a nagymamával látott színdarabnak állít emléket. A gyermek elragadtatását maga a színház, a ragyogás, az előadás csodájának átélése is kiválthatta, a „vízfüggönyön átködlő világ” pedig valóban elbűvölhette, a vers utolsó sora: „köröttem ring a tenger feneke” azonban már az utazás élményéből merít. A 285. számú *Bodzafa* újra átgondolja az *Egy téli bodzabokorhoz* tematikáját, de mint ahogy ez utóbbi keletkezéséhez hozzájárult az *Egy raguzai leánderhez* című költemény, úgy a *Bodzafa* is felidézi Raguzát: „Tavasszal

⁸³ SZABÓ, i.m., 202.

⁸⁴ *Debrecen története 1849–1919*, szerk., GUNST Péter, Debrecen, 1997, 69.

⁸⁵ *Dubrovnik sa starih razglednica...*, 305. Raguzában (Dubrovnikban) a villamosjáratot 1970-ben szüntették meg.

⁸⁶ Milan BALETIN, *Dubrovački tramvaj*, Dubrovački horizonti, 6. évf., Zagreb, 1974-75, 14-25. sz., 57; lásd még: Crvena Hrvatska, 1910, 90.sz., 3; 92. sz., 3.

⁸⁷ A raguzai (dubrovniki) és debreceni korabeli képeslapokon látható villamosok mutatnak némi hasonlóságot. Lásd: *Az ígéret városa. Szabó Lőrinc Debrecen élménye*, a szöveggondozást, a kötet szerkesztését végezte és a tanulmányt írta BÍRÓ Éva, Debrecen, Debreceni Irodalmi Múzeum, 2000, 9., lásd még: *Dubrovnik sa starih razglednica...*, 115.

⁸⁸ Dubrovnik vasúti összeköttetése a szárazföld belsejével 1974. június 1-jén megszűnt. A vasútállomás épülete, homlokzatán a Dubrovnik felirattal ma is megvan.

paraszt / ruhát öltött, szép nagyvirágosat, / nyáron, mint én, örült, hogy süt a nap, / ősszel, mikor bogyói értek, a / madaraknak lett rakott asztala / s télen Raguzáról kérdezgetett.” A 286. számú *Utak és művek*ben is megjelenik a „tücskös éjszakák” emléke, a fehér hajót pedig maga Szabó Lőrinc magyarázza: „A fehér hajónál Dalmáciára gondoltam, a Prestolo nenlednik Peter [Prestolonaslednik Petar] (Péter trónörökös) nevű dalmáciai gőzösre, amelyen utaztam.”⁸⁹ A 316. számú *Karszt, éjféli* címűben az első változat, az *Éjszaka a vonaton* világháborút sejtő élményét dolgozza fel újra. A 347. számú *Mi még?* című vers pedig egyféle leltárkészítés a *Tücsökzene* lezárása előtt. A [*Jegyzetlapok a Tücsökzene keletkezése idejéből*] idejéből] 17. pontjában az *Utolsó tücskök* után *Láz* címmel szerepel a vers első változata, amelyben Raguzát említi „A régi Korcula.” helyett. A „Mit hallasz? Dalmát tücsköket.” végleges formája pedig A „Mosztár tücskei.” hiányos mondatban összegződött.⁹⁰ A *Mi még?* költemény a címében föltett és az első sorban megismételt kérdésre próbál válaszolni. Merő felsorolásnak vehetnénk a verset, ha a költő a vers végén nem látná be, hogy a keretet már kitöltötte, ám a válasz még mindig nem teljes, ezért amikor rájön a leltár töredékességére, hirtelen ötlettel összefoglalja a felismerést: „Szép volt a vágy, hogy Semmi Sem Elég!” A felsorolásból azonban számunkra fontos kiemelni: „A régi Korcula. / Mosztár tücskei.” A ciklus első változatának utolsó verse, a 348. számú *Álom* az első kelet-adriai utazáshoz kapcsolódik. Ebben a költeményben ugyanis megemlíti a Fiume előtt, tőle mintegy 60 km-re levő „jegenyés állomás, a karszti Szkrad” várost. Érdekes idézni, miért jegyezte meg a költő ezt az állomást: „a gyors váratlanul egy negyedórát időzött ezen a kis helyen, nagy, meleg, nyári éjszakában. A két Klára volt velem. Vártuk az ellenvonatot, én leszálltam, az állomás körül bolyongtam. Óriási fekete jegenyefasor vetült az éjkék égre, és telihold sütött akkor is. Semmi más jelentősége nincs a Szkrad névnek, de a helyzet és a táj akkor olyan szép volt, hogy ezt az egy szótagos szörnyű falunevet mindvégig megjegyeztem.”⁹¹ Végül még egyszer meg kell említenünk a *Dalmácia* című költeményt, amely teljes egészében a kelet-adriai utazások élményének szenteli a figyelmét.

⁸⁹ SZABÓ Lőrinc, *i. m.* 250. Az *Utak és művek* jegyzetében Prestolo nenlednik Peter áll, ám ha tudjuk, hogy a kézírás nehezen volt olvasható, érthető a téves olvasat. Helyesen: Prestolonaslednik Petar.

⁹⁰ SZABÓ, *Vallomások. Naplók, beszélgetések, levelek...*, 549.

⁹¹ SZABÓ, *Vers és valóság...*, 267. Szabó Lőrinc az utazásra magával vitte a *Dalmatien und die wichtigsten Teile von Slowenien, Kroatien, Montenegro, Bosnien und der Herzegowina mit Angaben für automobilisten*, Grieben – Verlag, Albert Goldschmidt, Berlin, 1930. útikönyvet. A könyv 51. oldalán olvasható a Zágráb–Fiume útvonal leírása. A lapon utolsóként említett város Delnice, a könyv adatai szerint 61 km-re van Fiumétől. A vasúton Fiume felé utazva Skrad városka Delnice előtt van, az útikönyv azonban nem említi. A lap alján a költő kézírásával, ceruzával van beírva Skrad neve. Szabó Lőrinc még arra is ügyelt, hogy a vasútvonalon pontos oldalon jelölje be a számára furcsa városnevet.

A költeményekben megjelenő adriai motívumok és élmények mellett nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy Szabó Lőrinc nem öntötte minden élményét versbe, mint ahogyan azt *Költő a verseiről* című rádió-előadásában mondja: „Most hogy hét könyvemet átlapoztam, és itt is, ott is belekaptam a múltba, amelyből kinőttek, megint úgy érzem, hogy egy megfoghatatlan lelki dzsungelt kezdenek – és nem tudnak – körém idézni. Időnek, élményeknek, tanulásnak, egyre gyűlő és kiegészülő emlékeknek olyan őserdei szövevényét, hogy abban csak eltévedni lehet. (...) Az életemet írtam bennük, azt írom azóta is. Vagyis, mint mondtam percek. Sejtelmem sincs róla, hogy a sok közül miért ezt vagy azt a percet.”⁹² Ilyen meg nem írt „percek” itt-ott felvillannak emlékezéseiben. Bulgáriai utazása idején eszébe jut a két dalmáciai nyár, „amely a »fekete« albán hegyekig vitte”, a líbiai homok selymes tapintása kapcsán pedig az „adriai strandok homokja”, és az, hogyan préselt „Dalmáciában egy szótárba egy pipacsféle, nagy sárga virágot”. Ekkor azonban már nem az élmény megírása a fontos, hanem az, hogyan teszi az élmény nemcsak gazdagabbá az embert, hanem boldoggá is: „De valahányszor meglátom (...) a sárga pipacs lépésről lépésre vissza tudna kalauzolni a Cattarói-öbölbe, abba a botanikus kertbe, ahol szakítottam; és boldog vagyok...”⁹³

Végül meg kell említenünk azt is, hogy Szabó Lőrinc verseiben a tenger gyakran erotikus tartalmat hordoz. Ezt már az *Ősz az Adrián* című versben megfigyelhettük. A *Tücsökzene* 259. számú, *Adria* című verse azonban a cím és elvárásaink ellenére nem a tenger élményét örökíti meg, hanem az érzékiség kifejezésének szolgálatában áll. Ilyen funkcióban még számtalan esetben találkozunk a tengerrel, ekkor azonban az már nem a költői megénekelhetőség tárgyát képezi, hanem a megverselés eszközévé válik. A kelet-adriai utazások tehát nemcsak élményanyagban, hanem motívumokban, sőt ezek továbbfejlesztése által is hozzájárultak ahhoz, hogy Szabó Lőrinc költészete gazdagabbá váljon. „Ezt a költészetet nem lehet teljesen megérteni az alkotó személyes életétől függetlenül: hiszen épp az az egyedisége a Szabó Lőrinc-i lírának, hogy az életrajz esetlegességeiből építi fel verseit. (...) esetében az életrajz és életmű kapcsolata csak egy irányban érvényes: életének tényei valóban nyersanyagot szolgáltatnak költészetéhez, de költészetének egésze független személyes életútjától.”⁹⁴

Szabó Lőrinc kelet-adriai tájai az irodalmi veduták tükrében

⁹² SZABÓ Lőrinc: *Emlékezések és publicisztikai írások*, szerk. Kemény Aranka, Bp., Osiris Kiadó, 2003, 499-500.

⁹³ SZABÓ, i. m. 628, 645-646.

⁹⁴ KABDEBŐ Lóránt, *Szabó Lőrinc pályaképe*, Bp., Osiris, 2001, 11.

Szabó Lőrinc első verse, amelyben az Adriát emlegeti a Nyugat 1920. 11-12. számában jelent meg *Karambol* címen, verseskötetbe azonban nem vette be a költő. A költeményben az Adria távoli, kalandokra csábító tájként jelenik meg:

„Elhagytam az Adria kék kikötőit, a vadregényes erdei forrásokat és mindent,
ami a szemlélődés halk gyönyöréből lelkünkbe átlobog,

(...)

nem csodálom (...)

(...) a vén folyamok tükrét, melyeken kimondhatatlan szomorúsággal lapátolja
a vizet a sustorgó hajócsavar...

– Kihalt belőlem a nyugalmas képek és formák meglegedettsége: elhagytam
az Adria kék kikötőit:

felgöngyölt lobogó a lelkem, mely száguldó hajnali szelekre vár!”

Vajon mi válthatta ki a tenger képének megjelenését e korai versben? A kérdésre a költő maga ad választ, és egyben utal arra is, hogy a húszas évek elején milyen jelentőséggel bírt számára a mozi és a film, mit is jelentett számára és barátai számára: „Fáradtak voltunk és pihenni, ülni akartunk, de úgy, hogy ez a pihenés távoli országokba, hajrás kalandokba vagy groteszk jelenetekbe sodorjon.” Kabdebó Lóránt pedig arra hívja föl a figyelmünket, hogy „a magába fordult, zárt álmodozásnak szinte táptalaja és meghosszabbítása a mozi”, és hogy „a »távoli országok« a versekben, az álmodozás megjelenítésében” kapnak szerepet. Példaként említi a *Karambol* című verset is.¹ De említhetnénk a *Fény, fény, fény* című kötet nem egy versének hasonló fantáziálását, például az *Óh Nizza! tenger!* vagy a *Képzelt utazások* (először a Pesti naplóban jelent meg *E kacagó nápolyi alkonyatban* címmel) verseket, amelyek olyan helyszíneket emelnek a versebe, ahová a költő életében sohasem jutott el.²

Az Adria, amely a költeményben ekkor még csak „álmodozás”, alig néhány év elteltével valósággá vált. Szabó Lőrinc 1924-ben utazott először Triesztbe, 1925-ben Fiuméba, majd közvetlenül azután újra Triesztbe, 1931-ben ismét Triesztbe, ahonnan a Földközi-tengeren hajózva eljutott Egyiptomba. A harmincas években kétszer hajózott végig az Adria keleti partján Fiumétól Raguzáig (Dubrovnikig), majd Cattaróig (Kotorig), 1934-ben pedig Abbáziában nyaralt. Utazásairól tanúskodnak a kelet-adriai versek, a fiumei útról három, *Az Est* számára írt cikk, az abbáziai nyaralásáról és második

¹ KABDEBÓ Lóránt: Szabó Lőrinc lázadó évtizede, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1970, 14.

² SZABÓ Lőrinc, *Vers és valóság: Bizalmas adatok és megjegyzések*, a szöveggondozást végezte Lengyel Tóth Krisztina, a jegyzeteket készítette Kiss Katalin és Lengyel Tóth Krisztina, Bp., Osiris, 2001, 32.

„dalmáciai” utazásáról pedig levelekben is beszámolt feleségének és kedvesének Korzáti Erzsébetnek.

Mivel a magyar utazók, így Szabó Lőrinc számára is az Adriához vezető utazásnak a tetőfoka az volt, amikor megpillantották a tengert, ezért ezzel a jelenséggel részletesebben kell foglalkoznunk. Ennek a pillanatnak a magyar irodalomban föllelhető hatását hangsúlyozza Kiss Gy. Csaba is Fiume irodalmi kultuszáról beszélve: „A magyar irodalom Fiume-szövegének jellegzetes toposza a megérkezésnek ahhoz a pillanatához kapcsolódik, amikor az utazó a vonat ablakából megpillantja a tengert. A fölismerésnek, az első találkozásnak a pillanata ez. Akár valamiféle beavatásnak is nevezhetjük, a véges és végtelen határvonalára való megérkezésről, az őselemmel való találkozásról van szó. Már-már egzisztenciális élménynek érzik a szereplők.”³ Ezt a rendkívüli pillanatot sok magyar író és költő leírta, vagy hőseire kivetítve örökítette meg művében. Nem kell tehát csodálkoznunk azon sem, ha Szabó Lőrincben is mély benyomást keltett a tenger megpillantása, hiszen a tenger iránti vágyakozása gyermekkorától kísérte. Tudjuk, hogy többször is eljutott a tengerhez, erről tanúskodnak a *Trieszt előtt* című vershez fűzött jegyzetek is, a tenger megpillantása előtti türelmetlen várakozást ő is átéli, ugyanezt a többi utas esetében is észreveszi: „Olaszországban többször jártam, talán tízszer is. Valami San Pietro nevű állomás lehetett a határ. Utána igen sziklás tájon fut a Karszt tetejéről a mély és keskeny szirtek közé bevágott úton a vonat. Véletlenül mindig éjszakai vonattal indultam és hajnaltájban érkeztem. Amikor már az egész kocsi népe a folyosóra gyűlt, várva a tenger nagy pillanatát.”⁴ A költő jegyzeteit olvasva azt is észre kell vennünk, hogy a *Trieszt előtt* című versben a tenger megpillantásának hangsúlyozása mellett a táj leírása is fontos szerepet kap, sőt épp a leírás módja teszi teljessé a várva-várt élmény beteljesülését. A költemény nem közvetlenül az átélt benyomás után keletkezett, hanem csaknem tíz évvel a tengerrel való első találkozás után, s ez alatt az idő alatt a költő háromszor utazott Triesztbe, és kétszer Fiuméba. Feltételezhetjük, hogy a tenger megpillantásának élménye egységes képpé állhatott össze benne, annál is inkább, mert az utazó mindkét városba érkezve hasonló perspektívából látja meg a tengert. Az élmény frissessége mégis meglepő: az első két versszakban a Budapesten villamosozó ember a Dunában visszatükröződő ég kéksége alapján, földézi a vonaton utazó ember tenger látványát váró türelmetlenségét. Ha a vonatot a térbeni haladás eszközének tekintjük, amelyet elnyel a távolság, akkor a

³ Kiss Gy. Csaba, *Egy fejezet a magyar irodalom Fiume-kultuszából*, In: *Fiume és a magyar kultúra. Művelődéstörténeti tanulmányok*, ELTE, BTK, Művelődéstörténeti Tanszék – Kortárs Kiadó, Budapest, 2004, 135-136.

⁴ Szabó, i. m., 80.

villamos, mint cirkulális pályán haladó közlekedési eszköz az urbánus circulus vitiosus-ból a kozmikus, az isteni, az örök térbe való kijáratot jelentheti a költő számára, ily módon pedig az őselemhez, a vízhez is eljuthat általa, ilyen közvetett, gondolati úton.⁵ Az első két versszak után következő öt versszaknyi központi részben a tájleíró költészet egyik gyakori ábrázolási módja szerint, a tájon keresztül haladva figyelhetjük meg annak jellemző tulajdonságait. A Karszt sziklafalai közt robogó vonat ablakából csak a hegytetők sokaságát láthatjuk. Az ég eddig csak csíkhöz hasonló keskeny kéksége az utolsó szirt hirtelen elhagyása után szinte belerobban a képbe, a két kékség egybefolyik, mintha az ég a földre költözött volna. A tenger ilyen láttatása később, az Abbáziában írt *Tengeren* című költeményben is megjelenik majd, de ebben, a *Trieszt előtt* című versben a tenger megpillantásának élménye annak ellenére, hogy hosszú várakozás előzte meg, mégis meglepetésszerűnek, sőt drámainak mondható. A tenger és a víz hullámozásának ez után következő bemutatása először panorámaszerű: a hegyről, madárperspektívából látjuk, majd mindinkább közeledünk hozzá, először a tenger hullámait, a hullámok taréját látjuk közvetlen közelből, ezt követően tekintetünk ismét a látóhatár felé irányul, miközben a vitorlákat előbb valóságos nagyságukban, távolabbra nézve már csak lepkerajnak észlelhetjük. Az utolsó két versszak a szépség megőrzésének kísérlete: a „behunyom a szemem, hogy emlékezetembe véssem a látványt” módszer leírása, amely látvány azután minden szembehunyáskor előhívható. A költemény dinamikussága egyrészt a vonat zakatolásából, másrészt a hullámok mozgásából adódik, a hullámozás később nyugalmat vált ki bennünk, ami egyben a tenger-megpillantás vágyának beteljesülését is jelenti. Ismerve a költő szerkesztői és képalakító alkotásmódját akár egy szexuális beteljesülés rajzaként is felfoghatjuk.

A vers dinamikusságát a vers akusztikai elemei is kísérik, a várakozás feszültségét a vonat zakatolása, a nagy pillanat bekövetkeztét az ég hangtalan, kék robbanása. A lassú hullámozást már nem kíséri akusztikus percepció, hiszen az izgalmat felváltotta a beteljesülés, a megnyugvás. Szabó Lőrinc maga is hangsúlyozza a költemény dinamikusságát és a tenger megpillantásának rendkívüli élményét, amikor kiemeli: „Tetszik nekem a »reggeli zegzug szirtfalak közt / csattog a keskeny ég alatt«

⁵ Vö: FLAKER, Aleksandar: *O globalizaciji prostora hrvatske književnosti*, In: *Čovjek / Prostor / Vrijeme. Književnoantropološke studije iz hrvatske književnosti*, ur.: Živa Benčić i Dunja Fališevac, Disput, Zagreb, 2006, 241.

harmonikusan zord kifejezése a leírásban és a meglepetés érzékeltetése, amikor egyszerre kitarul a végtelen és a vonat szinte zuhanva siklik Trieszt felé.”⁶

Ha Szabó Lőrinc többi, a kelet-adriai utazások élményeit, benyomásait, hangulatait megörökítő vagy az utazások emlékeit őrző verseit vizsgáljuk, csak kevés, a táj szépségét kiemelő költeményre akadunk. A kelet-adriai utazásairól írt cikkeiben és leveleiben azonban találhatunk olyan szép és érdekes tájleírásokat, amelyeket érdemes közelebbről is szemügyre vennünk.

Az alábbi szövegeket amiatt, hogy a tájleíráshoz képest bizonyos többlettel rendelkeznek, nem csak tájleírásokként szemléljük, hanem azoknak egy sajátos szempontjából: az irodalmi veduták szempontjából, ezért meg kell határoznunk az irodalmi veduta fogalmát. A táj leírása az irodalomban viszonylag új jelenség. „A romantika előtti stílusirányzatokig a művészi próza a tájleírást csak helymegjelölésként, vagy ismételhető díszletként ismeri, mint amilyen például a hagyományos locus amoenus, vagyis két szerelmes lakomájának idillikus színhelye. (...) Az ember csak a romantika irodalmában válik a természet részévé, amikor a tájak érzelmileg színezett módon aszerint alakulnak, ahogyan azt az elbeszélők vagy az általuk teremtetten alakok látják. A természetnek, az emberi lakás belsejének (fr. *intérieur*), a városi utcáknak és tereknek a leírását különösen a realizmus fejlesztette ki.”⁷ Az író azonosulása tárgyával felfogása, hangulata, vagy érzelmei alapján azt eredményezheti, hogy a leírás módja egyaránt jellemezheti a prózát és a lírát is. A képzőművészetben a veduta jelentése „látkép, egy városra vagy annak egy részére, egy utcára, térre, emlékműre vagy építészeti elemek által uralt tájra nyíló kilátás.”⁸ Ez az elnevezés alkalmazható az irodalmi szövegek esetében is, mégpedig akkor, amikor a leírás fogalma nem eléggé pontos meghatározás. Az ilyen esetekben „a prózai, tehát elbeszélői szövegek, sőt még a költők által alkotott egységek (fragmentumok vagy egész költemények) azon részeit is vedutának nevezzük, amelyek elkülöníthetők ezekből a struktúrákból, annak alapján, hogy a városi valóság, vagy az urbanisztikai beavatkozással megváltoztatott természet, sőt akár a kultivált, mesterséges természet (parkok!) ábrázolásában a képzőművészetre való irányultság jellemzi őket.”⁹

A Szabó Lőrinc leveleiben található adriai tájleírásokat a költő utazásainak sorrendjében vizsgáljuk. Első utazásának ideje 1925, amikor *Az Est* újságírójaként érkezett

⁶ SZABÓ *i.m.* 80.

⁷ FLAKER Aleksandar, *Umjetnička proza*, In: ŠKREB Z. – STAMAC A. (ur.) *Uvod u književnost*, Zagreb, Globus, 1986, 355-356.

⁸ BOCARIĆ L., Veduta In: *Enciklopedija likovnih umjetnosti* 4, Naklada Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, Zagreb, 1966, 500.

⁹ FLAKER Aleksandar, *Književne vedute*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999, 26-27.

Fiuméba. *Magyarország, Itália és Jugoszlávia csak közösen mentheti meg Fiumét* című cikkében újságíróként beszámol a kikötőváros helyzetéről, a kikötő színes leírása azonban már a költő észrevételeit tükrözi: „Vannak ugyan fájdalmasan nagy üres foltok a medencében, s nem kábít el napközben a munka zsivaja, azonban mégis serényen fűttenget a parti gőzös kis lokomotívja, deszkarakományok sárgállnak a napban, »Carducci« rakodik, mindenfelé lomha tehergőzösök füstölögnek... Abbázia–Laurana felé naponta 12 hajópár bonyolítja le a forgalmat, a parttal szemközt idomtalan olasz hadihajó fekszi meg a vizet, itt is, ott is lepedőbaldachinos csónakok és motorok indulnak, ha nem is pereg úgy az egész, mint békében vagy moziban, egyáltalán nem halálos a kép.”¹⁰ A kikötő ilyen leírása olyan rövid prózai-elbeszélői egységet képez, amely ábrázolásra a képzőművészeti irányultság jellemző, ezért ezt a részletet irodalmi vedutának tekinthetjük. Az irodalmi veduta nemcsak bizonyos városi egységek vizuális percepcióját képes alakítani, hanem az akusztikus és olfaktív percepciót, a szaglás észlelését is. Ezt tapasztalhatjuk az említett veduta esetében is. A fenti leírás fontos tulajdonsága az ügyesen megkomponált képiség. A valóságban a kikötő képét a sokféleség jellemzi, Szabó Lőrinc azonban ennek a leírandó egységnek csak egy részét emeli ki: a sárgálló deszкахalmokat. A kikötő képét a deszkarakományok sárga színe vidámmá, a parti kis gőzös mozdonya és a lepedőbaldachinos csónakok dinamikussá teszik. A vizuális érzékelést tükröző képet akusztikus percepció: a kis mozdony fűtve, a munkások zsivaja, sőt a füstölő tehergőzösök olfaktívnek is tulajdonítható érzékelése teszi teljessé, hiszen szinte érezzük a gőzösök füstjének szagát. Mindez hozzájárul az élmény teljességéhez. A leírás dinamikus sajátosságát hangsúlyozza a költő kijelentése is, amely figyelmünket a képek gyors váltakozására, filmszerűségére irányítja. Ez az irodalmi veduta a sétáló ember gondtalanságát is kifejezi. Aleksandar Flaker irodalmi vedutákról írt művében Walter Benjaminra hivatkozik, aki meghatározta a *flâneur* fogalmát, és aki kiemelte, hogy a *flâneur* nézőpontja az „emberi tömeg” nézőpontjával azonos. A sétáló embert a „pályaudvarok, kiállítótermek, áruházak” vonzzák, mert ezeken a helyeken „már előre lehet látni a nagy tömegek fellépését a történelem színpadán”.¹¹ Benjaminget idézve Flaker még a következőket is hozzáfűzi: „A flaneurség társadalmi alapja az újságírás”.¹² Ha ezt Szabó Lőrinc említett újságcikkére vonatkoztatjuk, akkor láthatjuk, hogy annak színhelye ugyancsak olyan hely, ahol megtalálható a tömeg, azonban itt nem arról a tömegről van szó, amely szerepet játszana a történelem színpadán. A színhely ebben az esetben a kikötő.

¹⁰

¹¹ Vö. FLAKER Aleksandar, *Nomadi ljepote*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1988. 45.

¹² *Uo.*

Ugyanakkor a költőre újságírói pályája elején joggal alkalmazhatjuk a *flâneur* elnevezést, hiszen napi munkahelyi kötelezettségeiből adódik, hogy az emberi tömeg szemével nézelődik, emellett azonban más ismereteket is gyűjt, még hozzá nagy intenzitással. Tudva azt, hogy későbbi újságíróskodása idején milyen robot vár rá – amely nagy megterhelés és nyűg volt számára – most még állíthatjuk, hogy ezt a sétálóra jellemző szemlélődést élvezhette is, amit az idézett veduta szépsége is bizonyít.

A másik fiumei vedutát a *Jéghegyek a Chianti-tengerben* című cikkben találjuk, amikor azt írja le, hogyan viszik vendéglátói autóval egy étterembe: „A kocsí átvág a Piazza Dante s a móló esti sokadalmán. Balra a tenger fölött fáradhatatlanul forgatja egyetlen piros szemét a jelzőtorony; jobbra a Caffé Centrale. Zene, Csárdáskirálynő... Az autó egyenesbe fordul a vasút felé, s a nagyszerű platánsor alatt, Via Mussolini zökken a gép. Itt fut át a pesti gyors.”¹³

Az idézett rész a topográfiai adatok mellett a város egy részének leírását tartalmazza. Az avantgárd törekvéseknek megfelelően a megfigyelő miközben mozgásban van, a megfigyelt tárgyat is így láttatja, amit ebben az esetben is tapasztalunk: a városrészt az autóval utazó elbeszélő szemével látjuk a kocsí haladásának megfelelően, ezt a városképet tehát kinetikus vedutaként határozhatjuk meg.¹⁴ A leírás első részét a megszemélyesített küklopszra asszociáló világítótorony uralja, míg a másodikat a kultivált, mesterséges természet részeként a platánfák sora. A vizuális érzékelést ezúttal is kiegészíti akusztikai: a Csárdáskirálynő dallama a mostani város helyett, amelyet a pangó gazdaság élet jellemez, a régi, letűnt dicsőséget idézi. Ebben az esetben is kifejezésre jut a sétáló ember nézőpontja, a szemlélő az utcán vagy a fiumei korzón sétálók egyike is lehetne. A képzőművészetben a vedutákon gyakran megfigyelhetők apró emberi alakok, embercsoportok, mint a tájképet díszítő, élénkítő elemek. Ezeknek azonban nincs jelentős funkciójuk a kép tartalmát vagy motívumát illetően. Szabó Lőrinc mindkét fiumei vedutája a sétáló szemével láttatja az emberektől nyüzsgő városi térséget, de annak ellenére, hogy az irodalmi vedutákban nem szokásosak az ilyen, a térbeliség érzékeltetésére elhelyezett staffázs-szerű elemek, a fiumei kikötő irodalmi látképéről hiányoljuk az emberek említését. A *Tücsökzene* ciklus *Utólért csoda* című versében is megjelenik a város képe, ám itt nem a volt magyar kikötőváros leírása a fontos, hanem az annyi év után beteljesült ígéret élményének felidézése. Ezért a játékszerként megjelenő város képében csak néhány, a városra jellemző motívum jelenik meg: egyfelől a kikötő és a móló, másfelől a város felett

¹³

¹⁴ FLAKER, *Književne vedute*, 72-75.

emelkedő hegy. A „nagy gőzösök” előtt a „csupa kisleány s fiú” alakja azonban épp kidolgozatlansága folytán betöltheti a kép hatásának élnkítése céljából elhelyezett mellékalakok szerepét.

Az 1934-ben Abbáziából feleségének és kedvesének, Korzáti Erzsébetnek írt leveleiben már nincs jelen a séta közben, a tömeg részeként szemlélődő ember magatartása. Szabó Lőrinc ugyan itt is megfigyelő, ám ezúttal magányos, a tömegből kivált megfigyelő. Kilátóként a szálloda negyedik emeletén levő szobájának erkélye szolgál, ahonnan a város mondhatni legmagasabb pontjáról írhatja le a látványt: „(...) kiültem az erkélyemre, széles, oszlopos, csempepadlós, sárga erkélyemre a Hotel Regina negyedik emeletén.”¹⁵ Az erkély keretében a költő elé táruló képet a látóhatár zárja le, így ez a veduta irodalmi panoráma. „De hadd beszéljek (...) a tengerről: úgyszólván csak azt látom az erkély keretében; jobbra és balra és előre. Az egész Quarnero sötétkék, körül a hegyek és szigetek világoskéken ködlenek, fölöttük még világosabb, majdnem fehér az ég. A víz folyton borzong, összevissza reszket, s ez a reszketés a nap felé olyan, mint egy földre költözött csillagos ég. Fehér vitorlák, zúgó motorcsónakok. Balra, Fiume felé, egy nagy csatahajó pihen a vízen, vendégségben van itt. Egész messze egy fekete gőzös füstölög (...) Csak annyit látni belőle, mint hogyha egy rövid kis vízszintes fekete vonal közepébe ferdén hátra dőlve beállítasz egy még kisebb vonalat, így ni: — . Az ott a látóhatár, a hajó füstje hosszan elnyúlik. Jó volna ellátogatni veled ezekre a szigetekre (...), amelyek itt terpeszkednek, mint kék hegyek a kék tengerben.”¹⁶ Ezt a lenyűgöző képet, amelybe még rajzos elemet is illeszt, az impresszionizmus iskolapéldájának mondhatnánk. A leírást a kék szín árnyalatai uralják, az ábrázolás módja hasonló a festőéhez. Még a tenger borzongása is az impresszionista festő megjelenítésének módját idézi fel bennünk. Különösen kifejezésre jut ez a víz mozgásának ábrázolásakor, amikor a hullámok reszketéséről beszélve mintha a festő ecsetvonásait láttatná az elbeszélő. A tengervíz remegése, a gőzös megjelenése, a terjengő füst mozgalmassá teszi a képet, magának a füstnek az említése által jelen van az olfaktív érzékelés is, és a kép akusztikai elem is gazdagítja, a motorcsónakok zúgása. A kék tengerben terpeszkedő kék hegyek egyrészt a horizont felé szélesítik a képet, másrészt terpeszkedésükkel az előbbi dinamikus részlet után ismét nyugalmat árasztanak, a kék szó ismétlésével pedig a levél írója a tenger domináns, nyugtató szerepét hangsúlyozza. Feleségének írt levelében is leírja a helyet, ahonnan a látványt élvezi: „... a nagy nyitott erkélyen írok most is, ahonnan – a IV.

¹⁵ *Huszonöt év. Szabó Lőrinc és Vékesné Korzáti Erzsébet levelezése*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 2000, 278

¹⁶ *Huszonöt év*, 279.

emeletről – óriási félkörben az egész Quarnerót állandóan láthatom. A kilátásnak, ha mint most, ülök, 1/20 része villatető és zöld fa, a többi 19/20 rész ragyogó kék ég és tenger és nap.”¹⁷ Az élénk táruló elbűvölő látvány ebben az irodalmi vedutában is panoráma, a tengert ugyanarról a helyről látjuk, mint az előzőben. A kép nagy részét most is a tenger és az égbolt kéksége tölti ki, de a fák zöldje és a tetők piros színe – még ha a piros színt nem is mondja ki a költő – élénkké és vidámmá teszi a képet. A fő különbség azonban éppen a címzettekhez való személyes viszony különbözősége. A kedvesnek küldött impresszionista-vágyódó leírás az elképzelt szerelmi együttlétben oldódik fel, a feleség egy hangsúlyosan tárgyilagos, az új tárgyiasságot megelőlegező leírást olvashatott.

A panoráma ebben az esetben is megkapó, annak ellenére, hogy a látóhatár alkotta félkör egyik felét eltakarja az épület. Meg kell jegyeznünk, hogy a már fentebb említett irodalmi panoráma is tulajdonképpen keretbe volt foglalva, a keretet a két oszlop és az erkély sárga csempepadlója alkotja, amely a színekombinációt illetően igencsak érdekes megoldás. Ezeknek az irodalmi panorámáknak az esetében a keret lehetővé teszi, hogy a látványt bekeretezett térségnek tekinthessük, mintha ablakon néznénk ki, ahol „az ablak [ebben az esetben az oszlopok és az erkély padlója] elsősorban két térség, a külső és belső térség találkozásának és szembesülésének a helye”¹⁸. Ezért az ilyen veduták esetében ablak vedutákról beszélhetünk.

Szabó Lőrinc megörökítette a kedvesnek küldött levélben a tenger éjjeli látványát is. Mintha az impresszionista képet folytatná – átszínezve. Az erkély ezúttal is kiváló megfigyelőhelynek bizonyult. Mivel a tenger éjszakai képén természetesen a fekete szín az uralkodó, a veduta érdekességét a különféle fényforrásokból eredő ragyogás, fény, a lámpák hunyorgása adja. Fiume esti kivilágítása a távolban csillogó lámpákkal, a mozi fényeihez hasonlítva ugyancsak hozzájárul a kép dinamikusságához: „Éjjel is kinéztem az erkélyről a tengerre. Akkor is ragyogott az élő, fekete massa, sütött a hold, az égen a csillagok, a fiumei parton a lámpák hunyorogtak, pont úgy, ahogy a moziban vagy a versekben.”¹⁹ Láthatjuk, hogy a költőt a tenger bűvöli el, maga Abbázia, a város kevésbé érdekli. Említésképpen megírja, hogy „csak a szükséges terepszemlét tartottam meg a partokon, a főuccán, az Angiolina parkban, a mólónál és feljebb, jobbra, Laurana felé, hogy tájékozódni tudjak.”²⁰ Ezúttal csak a csupasz topográfiai adatokat sorolja fel, mintegy információként. A továbbiakban olyan figyelmesen megkomponált irodalmi vedutákat,

¹⁷ *Harminchat év: Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1921-1944)*, sajtó alá rendezte, bevezette és a jegyzeteket írta Kabdebó Lóránt, Bp., Magvető, 1989, i. m. 452.

¹⁸ FLAKER, *Književne vedute*, 65-66.

¹⁹ *Huszonöt év*, 280.

²⁰ i. m. 279.

amilyenek a Fiumében keletkezettek, vagy amelyek a tengert ábrázolják, csak ritkán találunk azok között, amelyek a kelet-adriai utazást írják le, ám bizonyos jellegzetességeket rajtuk is megfigyelhetünk.

A második kelet-adriai utazásról küldött levelekben még kevesebb a veduta, jobbra azon tájak leírása, ahol utazásuk során megállt a hajó, és amelyeket a költő hamarjában bejárt fiával, Lócival. Az első ilyen leírás Rab szigetről származik, de olvashatunk rövid vedutákat Spalatóról (Splitről) majd Raguzáról (Dubrovnikről) is. „Este 8 után értünk Rab szigetére. Hát az a kivilágítás, amit ott csaptak a hotelek, az tündéri volt! Irtóatos tömegek a parton, még szebb, ragyogóbb minden, mint öt évvel ezelőtt. (...) a parti kavanában aztán Lóci kapott egy kávét. (...) Végigmentünk a parton a bárkák mellett (szombat este lévén, mindenütt díszek, lampionok, zene), és az első pálmák, agavék stb. alatt átvágtunk a hegyen, és visszafelé végigmentünk a túlsó parton a négy kampanile alatt a sarki bástyáig, ahol egy padba valamikor a két K betűt véstem. Már új szép tiszta pad van (...). Átmentünk megint a hegyen a rövid, lépcsős úton, a rövidebben, amely a pados helyet szinte az Astoriával köti össze (...) A hajó legfelső fedélzetének korlátja mellől néztük aztán az esti sokadalmat, s mondhatom, ilyen gyönyörű látványt Velencében sem kaphat az ember.”²¹ Az idézett rész alig tesz eleget a veduta fogalmának, minőségében pedig messze alulmarad az előzőekhez képest. A leírás kezdetét és befejezését a kikötő esti látványa képezi. Miközben a hajó kiköt, majd a városban és a város körül tett rövid séta után a hajó fedélzetéről, mintegy kilátóról szemlélik a fényben fürdő kikötőt. Szabó Lőrinc itt nem a tömeg egyik tagjaként nézelődik, az emberek sokaságát épp csak megemlíti. Az építészeti elemek közül csak az említés szintjén és valamivel később jelenik meg a (már valószínűleg régebbiről ismert) kávéház. A képzőművészeti élményt a kikötő és a város kivilágítása biztosítja, ez az, ami megigézi az utazót. Miközben elindulnak megnézni a várost, amíg a parton haladnak a ragyogás hatása alatt azok a részletek jelennek meg a leírásban, amelyek ezt a benyomást előidézik: a díszek, a lampionok, és akusztikai elemként a zene. Mihelyt a hegyen átvezető útra fordultak, megszűntek a lelkesedést kiváltó jelenségek, és ezután csak a felesége számára (aki öt évvel azelőtt kislányukkal együtt a költő kíséretében már járt erre felé) is ismert helyek: a kampanilék, a bástya, a Hotel Astoria sivár felsorolása következik. Az Arbe (Rab) várost ábrázoló vedutákon minden esetben megtalálható az emblematisztikus négy kampanile, Szabó Lőrincnél ezek csak említésképpen uralkodnak a város képe fölött, leírásukra azonban még egy ecsetvonás erejéig sincs idő. A séta befejeztével ismét a hajóról gyönyörködnek a város és az öböl képében, amely még az esti

²¹ *Harminchat év*, 491.

Velence látványánál is elragadóbb, ám egyéb részleteket ezúttal sem tudunk meg. Hajóútnjuk során Spalato (Split) következik, ahol ugyancsak kiszálltak rövid városnézés céljából. Az ott látottak leírása azonban, Arbéhoz (Rabhoz) hasonlóan, ebben az esetben is meglehetősen szűkszavú: „Splitben, (...) a parton reggeliztünk egy matrózkocsmában (...). Beszaladtunk a gyümölcspiacon át a Diocletianus-palotába, s a gyerek megsimogatta a sokat emlegetett szfinkszet, megnézte az óriás püspökszobrot, kimentünk még a Francia-partra is, a (...) pálmák alá”²² Mindkét esetben topográfiai leírásról van szó. „A topográfiai leírás annak ellenére, hogy igen általános és nem tartalmaz adatokat a város építészetére vonatkozóan, mégis pontos, amit minden mai átlagos turista tanúsíthat.”²³ Az Arbén (Rabon) tett rövid séta leírásában felismerhetjük, hogy kikötőben, az öböl végén befordultak a parkon majd a hegyen átvezető útra, azon végigmentek és a félsziget túlsó oldalára értek, majd a várfalak alatt eljutottak az út végéig, ahol a várfal valóban bástyának tűnik. Itt „a rövidebb, lépcsős úton”, visszamentek a félszigetnek arra az oldalára, ahol a kikötő van. Spalato (Split) esetében feltételezhetjük, hogy a piactérről az Ezüst kapun mentek be a Peristiliumra, ahol a szfinksz látható, és annak idején az „óriás püspökszobor”, Nonai Gergely püspök szobra is volt, majd hogy kijuthassanak a Francia partra, a mai Rivára, a bronzkapun mentek ki. A táj ilyen vázaltszerű leírása akkor érthető számunkra, ha szem előtt tartjuk, hogy Szabó Lőrinc mindenekelőtt az utazás eseményeiről igyekezett részletesebben tájékoztatni feleségét, aki nyilvánvalóan aggódott az akkor alig nyolc éves kisfiúért. Ez lehet az oka annak is, hogy a Raguzából (Dubrovnikból) írt leveleiben sem tud a város szépségére összpontosítani, és csak a fiával együtt átélt fontosabb eseményekről tudósít. A strandról kétszer is beszámol, de ezekben nyoma sincs annak a szeretetnek, amellyel az Abbáziában írt levelekben örökítette meg a tenger szépségét: „Előttünk egy jókora darab tenger (...) Szörnyű meredek sziklák közt út visz le a tengerhez, amely itt persze köves, kavicsos. Félkör alakú, zárt öböl a fürdő (...) estefelé (...) már nem süt be oda a nap”²⁴ A másik strand leírása még szófukarabb: „Reggel (...) lementünk »a házi strandhoz«. (...) Gyönyörű, tiszta, szélcsöndes tenger és irtózatos kövek. A szomszéd Bellevue aszfaltozott strandrészén 1 dinárért lehet lenni.”²⁵ Ezeket a sorokat a gondos apa írja, aki azzal törődik, milyen strandra vigye a gyermekét, és hogyan juthatnak el oda, nem pedig a táj szépségétől elragadtatott költő. A meredek sziklák említése kifejezheti az apa aggodalmát, és az ember mély tiszteletét is a természet erőivel szemben. A leírás egyetlen

²² *i. m.*, 492.

²³ FLAKER, *Književne vedute*, 29.

²⁴ *Harminchat év*, 493.

²⁵ *i. m.*, 495.

jellegzetessége a panorámaszerűség. A strandot egy szikla tetejéről nézve írja le, ahonnan nemcsak a két öbölre, hanem a nyílt tengerre is szép kilátás nyílik. A »a házi strand« leírásában egyetlen építészeti elem a Bellevü szálloda említése, de erről sem jelenik meg semmilyen képiség a leírásban, így igencsak kétséges, vajon irodalmi vedutának tekinthetjük-e a két leírást? Talán inkább csak vázlatnak. Az óváros szépsége mind a költőnél, mind a fiánál nagy lelkesedést vált ki, az élmény leírása mégis elmarad. Hasonlóan megragadja a Lapad félsziget felé vezető út melletti, újabb városrész, amely éppen akkortájt volt kiépülőben. A Put Iva Vojnovića nevű út, amelyen a Szent Márton-öbölben levő strandra mentek ugyanis ezen az új városrészen vezetett át. Az első idézetben a városról nyert általános benyomások olvashatók: „Isteni szép ez a város. Sokkal szebb, mint volt, gazdagabb. Micsoda hotelek, magánpaloták! Mindenütt táblák: »Soba–Zimmer!« Nem győzzük csodálni a növényzetet, a rengeteg pálmát, vadkaktuszt, agávét, fügefát. Az óvárost és a régi kikötőt is megnéztük (...)»²⁶, míg a következőben az épp épülő városrészeiről: „(...) a lapadi országúton gyalog (3/4 óra) átmentünk a másik strandra, a Szent Márton-öbölbe (...) Villák, panziók, kopár hegyek, buja kertek, pálma, füge, szőlő, kiadó szobák, autók.»²⁷ Ezekben a vedutákban nem a szépségük a megkapó, hanem a leírás módja az érdekes. Az elbeszélő az épületek, villák, panziók, kertek (mint „a kultivált, mesterséges természet”) mellett elhaladva feléjük fordítja tekintetét, mögöttük pedig a kopasz hegyeket látja „békaperspektívából”. E képek egyszerűségét és csupaszságát is magyarázhatjuk azzal, hogy nem volt ideje több figyelmet szentelni leírásukra, mégis besoroljuk őket a veduták közé, mert a hely ismeretének következtében felismerhetjük rajtuk a város helyszíneit, és mert újabb érdekes leírási szempont jellemzi őket. Egyben az Abbáziából a feleségének küldött tárgyilagossággal írott veduta folytatásait láthatjuk bennük, érzékelve a vele folytatott levelezésben a „beszélgetés módját”.

A raguzai (dubrovniki) nyaralás idején elhatározták, hogy kirándulnak a Cattarói-öbölbe (Boka kotorska), onnan pedig busszal továbbmentek Cetinjébe. Az irodalmi veduta, amely ezt az utazást ábrázolja, igen érdekes: „(...) a Lovćen-hegy serpentinjein himbálóztunk két órát, szédületes látvány! Az egész Boka kinyílik az ember alatt. (...) 11-kor 930 méter magasra hágó, aztán Njeguši falu, (...) irtózatos montenegrói táj, aztán tovább 1270 méter magasra, majd le egy 6-700-as kis zöld völgybe, és itt volt Cetinje. Ügyes kis város sokat fejlődött (...) 2-kor indultunk tovább Budva felé! (...) Irtózatos vad serpentinek lefelé, közben messziről már láttuk a szkutari tavat és az albán hegyeket.»²⁸

²⁶ *Harminchat év*, 494.

²⁷ *i. m.*, 495.

²⁸ *i. m.*, 498-499.

Habár az elbeszélő ebben a leírásban is elég szűkszavúan jár el a táj ábrázolását illetően, a tartalmon kívül épp ez a vázlatpontokhoz hasonlítható tudósítás, a tárgyilagos beszédmód adja meg az utazás leírásának drámai jellegét. Ez esetben is kinetikus vedutáról van szó, mivel az elbeszélő autóbusszal utazik, így velünk is láttatja a szeme előtt váltakozó hegyi tájat, amint egy szoroson, majd a Njeguši nevű falun haladnak át. Látja maga előtt a cattarói-öblöt, Cetinjét és a távolban, Albániában a Szkutari-tavat és a hegyeket, a látványban építészeti elemként megjelennek a városok, ám az általunk látott képen hiányzanak az építészeti objektumok. Mivel egymást követve váltakoznak a kinetikus veduták és az irodalmi panorámák, vedutasorról beszélhetünk. Emellett ezekre a leírásokra jellemző az is, hogy az elbeszélő újabb módszerrel ábrázolja a tájat. A vedutasor a leírásnak olyan jelleget ad, mintha a leíró filmezne, a kamerát a táj egy részletére irányítja, majd gyorsan újabb képet felvételez, mondhatnánk filmkockákat vetít elénk. A filmszerűség ebben az esetben nemcsak a látvány dinamikusságát, hanem az utazás drámaiságát is hangsúlyozza. A kirándulásról hazafelé jövet még egy irodalmi vedutát olvashatunk Zelenikáról: „(...) a Strandhotel Zelenikába mentünk (...) óriás, gyönyörű park (...) saját homokstrand (...) elkopott, pompás várszerű épület (...) strand (a hotelből a vízbe lép az ember)”²⁹. Ebben a szintén tárgyilagos miniatűrben az irodalmi veduta minden képzőművészeti sajátossága megtalálható, az ellentét pedig, amely egyrészt hangsúlyozza az épület monumentalitását, másrészt szembeállítja annak romlatagságával, még inkább kiemeli a veduta romantikus jellegét, vagyis a szépség mulandóságát és a romok örök varázsát³⁰. Ez esetben is megfigyelhetjük Szabó Lőrinc ekkori költői beszédmódjának jellegzetességét, a környező jelenségeknek az új tárgyiasságra emlékeztető pontos, leíró leltározását.

Raguzából (Dubrovnikból) hazafelé jövet néhány napot Curzolán (Korčulán) töltöttek. Már Raguzá (Dubrovnik) felé utazva, amikor a hajó megállt Curzolán (Korčulán), feleségének említette a városcát, ahol első utazásuk alkalmával is megfordultak: „Korčula, ahol a múltkor azt a bizonyos narancsos ágot láttuk kihajolni egy szűk utca kőkerítésén, gyönyörű kis kőfalas város a sziget [Korčula-sziget] egy kör alakú félszigetén, csodálatosan szép hely.”³¹ Szabó Lőrincnek a várost meglátva legelőször az első utazás emlékeként egy keskeny utca képe jut eszébe, amelynek uralkodó eleme egy ág, narancssal. Ez a Szabó Lőrinc-i tájlatás tipikus példája: a költő számára rendszerint nem az egész táj képe, hanem annak csak egy része a fontos és a meghatározó,

²⁹ *Harminchat év*, 499.

³⁰ Vö. FLAKER, *Književne vedute*, 63.

³¹ *Harminchat év*, 493.

legszívesebben csak ezzel a motívummal foglalkozna. A kelet-adriai utazások ihlette költeményeknek ilyen meghatározó motívuma a leánder és a tücsök. A vizsgált idézetben csak a narancsos ág említése után következik egy irodalmi panoráma, amely pontosan meghatározza a város elhelyezkedését a félszigeten, de csak a várfalakat említi, ami arra enged bennünket következtetni, hogy az elbeszélő közvetlen közelükben van, és így, „békaperspektívából” nézve nem láthatja még a város legmagasabb pontját, a harangtornyot sem. Korčuláról, a szigetről és a városról kedvesének, Korzáti Erzsébetnek is hasonlóan ír, de ezúttal a sétáló szemszögéből, aki mozgás közben észreveszi és leírja a város váltakozó képeit. Ebben a vedutában mintha az abbáziai leírás hangnemét folytatná, még a díszletezés és a mozira való utalás is összeköti a két beszámolót. A kikötőből bemegy a városba, leírja a keskeny utcákat, majd újra szemügyre veszi kívülről, valószínűleg az Óváros falai előtt elterülő kis parkból, amely a veduta definíciója szerint a kultivált, mesterséges természet egy részleteként jelenik meg: „Délután néztem a kikötő hajókat, a szűk, csupakő uccákat, ezt a régi-régi, várfalas, őrtornyos, parányi várost, idegennek éreztem magam a pálmák és fügefák alatt (...) Pedig milyen szép ez a kis Korčula esti megvilágításban! A parton lakom, előttünk keresztben a kikötőpart, jobbra-balra hegyek s egy parti félsziget nyúlványa öleli az éjszakai tengert, a hold már megtelt, az ég csillagos, a szél elállt, a nappali pizok és szegénység nem látszik, csak a fény a nagy fehér köveken, a terméskőházakon, a várfalakon, s a pálmák árnyéka - - - olyan az egész, mint egy tündéri fénykép vagy mozi. Igazán olyan, még az is *igazi* benne, hogy csak nézem, s kívül vagyok rajta, végleg kívül.”³² Azután a partról a szárazföld felé nézve írja le szemlélődésének helyét, amely a *Beszélgetés a tengerrel* című költemény színhelye is lehetne. A következő részt, az irodalmi veduta másik részét a város esti képe alkotja. Ha a feleségével és Kisklárával tett utazás Ragusa (Dubrovnik) emlékezetét rögzíti, a Lócival való utazás fénypontja talán a curzolari (korčulai) beszámoló. Ezúttal Curzola (Korčula) marad meg emlékezetében, ide datálja a *Beszélgetés a tengerrel* című vers fogantatását a *Vers és valóságban*³³, és „a régi Korculá”-t emlegeti majd utazásai összegezésében, a *Mi még?* című költeményben is.³⁴ Ez azt a föltevést igazolja, hogy Curzola (Korčula) Szabó Lőrincben életének kiemelkedő élményeként rögzül az elkövetkező évek számára.

Mindkét vedutának – a feleségének és a Korzáti Erzsébetnek leírt városképeknek is – közös eleme a kő. A Korzátinak írt vedutában a „terméskő”, vagy „fehér kő” szépsége

³² Huszonöt év, i.m., 315.

³³ Szabó, i.m., 112.

³⁴ Szabó Lőrinc Korčulát következetesen c-vel írja, sőt mondja is a *TücsökHzene* ciklus *Mi még?* című versének hangfelvételén is. Az adatot Kabdebó Lóránt közlésének köszönhetem.

valóban megragadta a költőt, mert az éjjeli látványban, amikor a sötétség eltakarja a város szépséghibáit, a kő fehér színe uralkodik a városképen, és mozivásznonként a városi árnyak mozgásának háttéréül szolgál. A másik, egyben a fiumei és rabi vedutákkal is közös vonás a fények játéka. A város szépségének kiemeléséhez a romantika eszközeként hozzájárul a hold és a csillagok, a technika vívmánya által – az Arbe (Rab) szigeti látványhoz hasonlóan – pedig a közvilágítás. Érdekes megfigyelni, milyen mesteri módon kapcsolja össze a megfigyelő egyfelől a Mediterráneum mondhatnánk földet helyettesítő öselemét, a követ, amely az emberi kéz megformálása által olyan műremekként ható városok alapanyagát képezi, mint az utazás során látott Arbe (Rab) városa, a spalatói (spliti) Diocletianus-palota, a raguzai (dubrovnikai) óváros vagy az épp leírt curzolari (korčulai) óváros, másfelől az emberi elmének köszönhető villanyáramot, sőt a tudomány és művészet eredményezte filmet. Az elbeszélő az irodalmi veduta másik részét, Curzola (Korčula) éjszakai képét bizonyos távolságból szemléli. Ezt a tényt maga is kiemeli, nemcsak azzal, hogy a képet kívülállóként figyeli, hanem azzal is, hogy tudja, ennek a hamarosan szertefoszló szépség világának ő most sem részese, nemsokára pedig még szemlélője sem lehet. Ezt fejezi ki azzal is, hogy a leírt helyzetet a film nézéséhez hasonlítja.

Az idézett irodalmi veduták egyikében-másikában az elbeszélő gyakran maga hívja fel a figyelmet a látvány vagy a látvány leírásának filmszerűségére, emeli ki a látvány és a film hasonlóságát. A film jellegzetességeit azonban akkor is észrevehetjük, ha az elbeszélő nem tesz rá említést. Flaker utal arra, hogy amikor a 20. század eleji avantgárd szövegeken átrobogtak a vonatok, autók vagy átszálltak a repülőkre, az új perspektívák és a különféle részletek „montázsának” megjelenését bizonyos teoretikusok a filmnek tulajdonították. Megjegyzni azonban, hogy ezek megjelenése előtt az irodalmi szövegekben ugyanezt a szerepet a kocsik töltötték be.³⁵ Ám a kinetikus veduták filmszerűségét nem lehet elvitatni, mert tárgyakat valóban mozgás közben, tehát „mozgó képekben” láttatják, ahogyan azt a 20. század új művészetének nyelvvel mondhatnánk.

A kelet-adriai utazások verseiben elenyésző a vedutaszerű képek mennyisége. Ha találunk is bennük bizonyos építészeti elemeket, azok csak a vázlatos felsorolások szintjén vannak jelen, mint ahogyan azt a *Dalmácia* című költeményben láthatjuk: „...Ráb és Budva között / ringatott a dalmát nyár. Szigetek / keltek, süllyedtek, pálmás part felett / mord szirt, bástyák, fallikus agavék / tündököltek, barbár kampanilék, / kincses Trogir, s Ragusa tornyai, / ezeréves dómkapuk szörnyei.” A versben megvan a kinetikus veduták

³⁵ Vö. FLAKER, *Književne vedute*, 73.

alapvető jellemzője, az, hogy az elbeszélő mozgás közben láttatja a tájat. A hullámvás – azon kívül, hogy következményeként eltűnnek a szigetek, amelyeket elhagytak, a látóhatár szélén pedig feltűnnek a következő szigetek, mintegy a hullámokból emelkednek ki –, igen találóan érzékelteti a hajó kellemes ringatását, a továbbiakban megjelenő építészeti elemek azonban épp csak hogy felvillannak a part mentén. A képen, amelyet a költemény olvasása felidéz bennünk, a kiragadott motívumok jelzői által csak egy-egy odavetett ceruza- vagy ecsetvonás által vázolt táj jelenik meg előttünk.

Szabó Lőrinc jóval később, 1953-ban a *Kiadatlan verssorozat* kapcsán Móricz Zsigmond egyik mondására hivatkozik: „Az én világom álmvilág”. Majd hozzáfűzi most már saját magáról beszélve: „Mivel pedig a vers sokkal költőtebb a prózánál, mennyivel inkább álmvilág az én világom (...) Igazát *Összes verseim* bizonyítják. Legtöbbjüket átszővi a mások életébe, gondolataiba, érzéseibe való beleélés, nemcsak emberekébe, hanem az állatok-, növények-, tárgyakéba, – a világmindenségbe.”³⁶ Ezután hét vers címét sorolja fel, közülük kettő – az *Egy raguzai leánderhez* és a *Beszélgetés a tengerrel* a kelet-adriai utazásokon ért benyomásokat, hangulatokat örökíti meg.

A *Karambol* írása korából származó álmodozások a költő élete folyamán megvalósultak. A valósággá vált tájak nemcsak a levelekben leírt irodalmi vedutákban vannak megörökítve, hanem több vers ihletője is. A költeményekben felismerhetjük a kelet-adriai tájakat, ám csak ritkán találunk bennük építészeti elemeket, amelyekben a horvát tenger mellék építményeinek körvonalaire ismerhetnénk, és ha igen, gyakran csak pár ecsetvonás erejéig, inkább csak elnagyolt vázlatként. A kelet-adriai táj jelentőségét Szabó Lőrinc költészetében nem elsősorban ezek az építészeti jellegű motívumok adják, hanem, mint ahogyan azt ő maga mondta, az állatok- és növények életébe, gondolataiba, érzéseibe való beleélés, sőt hozzátehetjük, hogy még a tengerébe is. Mint ahogyan verseiben úgy leveleiben sem a kelet-adriai városok: a kies Abbázia vagy az Adria gyöngyszemeinek: Traunak (Trogirnak), Raguzának (Dubrovniknak) és Curzolának (Korčulának) a szépsége ragadta meg, hanem a tenger kéksége, hullámvása, ringatása, a narancsos ág, a virágokban pompázó raguzai leánderek bódító illata és a féktelen vidámsággal muzsikáló tücsökhad zenéje. Mégis megállapíthatjuk, hogy a költemények itt-ott előforduló tájleírásaiban, főleg azonban a cikkek és levélrészletek irodalmi vedutáiban, leírásuk módját tekintve, a Szabó Lőrinc-i életmű újabb érdekességeit tapasztalhatjuk és figyelhetjük meg.

³⁶ SZABÓ i.m. 279. Ugyanerről lásd még:

BARÁNSZKY-JÓB László: *Élmény és gondolat*, Magvető Kiadó Budapest, 1978, 223.

Befejezés

Szabó Lőrinc élete vége felé lejegyeztette versei keletkezésének körülményeit, hozzájuk fűzött kommentárjait, amelyek ma *Vers és valóság* címen olvashatók, életének fontosabb személyekhez kapcsolódó viszonyát pedig a *Bizalmas adatok és megjegyzések* című összefoglaló tartalmazza. Ezt a tényt az értekezésben is kiemeltem és többször is hivatkoztam rá. Azt is tudjuk, hogy fiatalabb korában maga is vezetett naplót, később feleségét is kérte, hogy jegyezzen föl bizonyos eseményeket, kedvesét Korzáti Erzsébetet is hasonló módon biztatta, sőt lányát, Kisklárát is arra ösztönözte, hogy írjon naplót „dalmáciai utazásukról”, erre a naplóra a *Vers és valóságban* maga is utal, és 1935-ben Erdélybe utazásuk részleteit is a kislány naplója örökölte meg. Maga Szabó Lőrinc 1951-ben, amikor szívtrombózist kapott, szinte percről-percre leírta a betegsége kísérté tüneteket, amelyek alapján később az orvos megállapította a diagnózist. Manapság gyakran megkérdőjelezzük az életrajzi kutatások jogosságát, ám Szabó Lőrinc esetében talán elmondhatjuk, hogy az ilyen kutatásokat ő maga is helyesnek tartaná.

Kelet-adriai utazásainak kutatása közben az elsődleges feladatot abban láttam, hogy pótoljam életrajzának bizonyos, ezekhez az utazásokhoz kapcsolódó hiányosságait, amelyeket az eddigi Szabó Lőrinc kutatások során nem sikerült feltárni. A talált adatok segítségével több esetben sikerült pontosítanom vagy kijavítanom eddigi téves olvasatokat és adatokat, a helyszín és a nyelv ismeretében pedig olyan újabb adatokhoz jutnom, amelyek bizonyos, eddig homályban maradt körülményekre vagy ismeretlen tényekre derítettek fényt. Ezek, a már eddig ismert tények mellett, segítettek a lehető legpontosabban megrajzolni Szabó Lőrincnek a Kelet-Adrián tett utazásainak útvonalát, állomásait, utazásainak körülményeit, továbbá ottani nyaralásainak történeti, társadalmi és kulturális szempontból fontos háttérét, az eseményeket, amelyek ottléte alatt történtek vele és a személyeket, akikkel találkozhatott. Ezeknek az eredményeknek az ismeretében igazoltnak látom az értekezés egyik fontos sajátosságának és módszerének, az apró filológiai kutatásnak a megokoltságát. Az értekezés másik részében a kelet-adriai utazások idején vagy azokat követően írt versek vizsgálata következett. Habár a versek értelmezésekor elsősorban nem az életrajzi adatokból indultam ki és a költeményeket az adott, konkrét helyzettől függetlenül igyekeztem magyarázni, ez – az értekezés elsődleges célja miatt óhatatlanul is – az előtérbe kerülhetett. Az értekezés harmadik része az utazások

tájakat vette szemügyre az irodalmi veduta szempontjából. Szabó Lőrinc költészetére ugyan nem a tájleírás jellemző elsősorban, leveleiben azonban több ilyen részletet olvashatunk. Érdekesnek találtam rámutatni erre a jellegzetességre, mert véleményem szerint ez a szempont a költő más utazásainak vizsgálatára is alkalmazható, és érdekes kutatási eredményeket tartogat az erre vállalkozó számára.

Végezetül fontosnak tartom a magyar költő utazásainak kutatását a Kelet-Adrián a horvát-magyar irodalmi kapcsolatok kutatásainak aktualizálása és napirenden tartása érdekében is. Szabó Lőrincnek a magyar költők horvát nyelvű antológiájában mindössze tizenhét verse olvasható. Az értekezés egyes fejezeteinek bizonyos része már megjelent horvát folyóiratokban. A magyar költő kelet-adriai utazásainak kutatása – hangsúlyozva a horvát helyszínek jelenlétét és fontosságát a költő életében, továbbá azok költészetére gyakorolt hatását – reményt adhatnak arra is, hogy érdeklődést keltenek versei iránt is, ami költeményeinek horvát nyelvre való fordítását eredményezhetné.

Függelék

Irodalomjegyzék:

1. Szabó Lőrinc: *Összes versei*, Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
2. Szabó Lőrinc: *Vers és valóság. Bizalmas adatok és megjegyzések*, A szöveggondozást végezte Lengyel Tóth Krisztina, a jegyzeteket készítette Kiss Katalin és Lengyel Tóth Krisztina, a versmutatót készítette Kiss Katalin, a névmutatót összeállította Jávorka Gabriella, Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
3. Szabó Lőrinc: *Emlékezések és publicisztikai írások*, A szöveggondozást végezte, a jegyzeteket készítette és az utószót írta Kemény Aranka, Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
4. Szabó Lőrinc: *Bírákhoz és barátokhoz. (Napló és védőbeszéd 1945-ből)*, Magvető Könyvkiadó, Bp., 1990.
5. Szabó Lőrinc: *Vallomások. Naplók, beszélgetések, levelek*, A szöveggondozást végezte, a jegyzeteket, az életrajzot és az utószót írta Horányi Károly és Kabdebó Lóránt, Osiris Kiadó, Budapest, 2008.
6. *Harminchat év. Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1920-1944)*, sajtó alá rendezte, bevezette és a jegyzeteket írta Kabdebó Lóránt, Magvető Kiadó, Budapest, 1989.
7. *Huszonöt év. Szabó Lőrinc és Vékesné Korzáti Erzsébet levelezése*, Magvető, Budapest, 2000.
8. Kabdebó Lóránt: *Szabó Lőrinc pályaképe*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
9. Kabdebó Lóránt: *Szabó Lőrinc egy különös verséről*, (kézirat, a szerző beleegyezésével), Lásd még: *Millionen Welten, Festschrift für Árpád Bernáth zum 60. Geburtstag*, Osiris, Bp., 2001.
10. Kabdebó Lóránt: *Szabó Lőrinc lázadó évtizede*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1970.
11. Kabdebó Lóránt: *Útkeresés és különbélke. Szabó Lőrinc 1929–1944*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974.
12. Kabdebó Lóránt: *Az összegzés ideje. Szabó Lőrinc 1947–1957*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980.
13. Kabdebó Lóránt: *Szabó Lőrinc „pere”*, Argumentum, Miskolc, 2006.
14. Rába György: *Szabó Lőrinc*, Akadémiai kiadó, Budapest, 1972.
15. Baránszky-Jób László: *Élmény és gondolat*, Magvető Kiadó Budapest, 1978.
16. Rónay György: *Olvasás közben*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1971.

17. Lukáts János: *Szabó Lőrinc időszemlélete, Irodalomtörténeti közlemények*, 1971. 3. szám, 334-338.
17. Menyhért Anna: *Rajzok egy költemény tájairól. Motívum, szerkezet és jelentés Szabó Lőrinc Tücsökzenéjében*, In: *Újraolvasó, Tanulmányok Szabó Lőrincről*, szerkesztette Kabdebó Lóránt és Menyhért Anna, Anonymus Kiadó, Budapest, 1997.
19. Sándor Judit: „*Szeressétek a gyermekeimet!*”: *Szabó Lőrinc a költő-apa*, Bp., Móra Ferenc Könyvkiadó, 1982.
20. *Az ígért városa. Szabó Lőrinc Debrecen élménye*, a szöveggondozást, a kötet szerkesztését végezte és a tanulmányt írta Bíró Éva, Debrecen, Debreceni Irodalmi Múzeum, 2000.
21. *Szabó Lőrinc könyvtára. Külföldi szerzők művei*, Szabó Lőrinc Füzetek, A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara Szabó Lőrinc Kutatóhelyének sorozata, Forgács Anita adatbázisát kiegészítette, jegyzetekkel ellátta, a katalógust szerkesztette és a bevezetőt írta Buda Attila
22. *Szabó Lőrinc németországi utazásai. Fekete-erdő és Ulm*, Szabó Lőrinc Füzetek, A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara Szabó Lőrinc Kutatóhelyének sorozata, Miskolc, 2004.
23. Dobos Marianne: *Akkor is karácsony volt (1944)*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002.
24. Dobos Marianne: *Akkor is karácsony volt. Bölcsészek 1956-ról*, I és É Bt., Budapest, 2004.
25. Kiss Gy. Csaba: *Jedno poglavlje mađarskog književnog kulta Rijeke*, In: *Rijeka i mađarska kultura. Međunarodni znanstveni skup, Zbornik radova, Odsjek za kroatistiku Filozofskog fakulteta u Rijeci i Državni arhiv u Rijeci*, 2004.
26. Kiss Gy. Csaba: *Egy fejezet a magyar irodalom Fiume-kultuszából*, In: *Fiume és a magyar kultúra. Művelődéstörténeti tanulmányok*, ELTE, BTK, Művelődéstörténeti Tanszék–Kortárs Kiadó, Budapest, 2004.
27. Dr. Sokcsevits Dénes: *Magyar múlt horvát szemmel*, Magyar a magyarért Alapítvány, Budapest, 2004.
28. Sokcsevits Dénes – Szilágyi Imre – Szilágyi Károly: *Déli szomszédaink története*, Bereményi Könyvkiadó, Budapest, 1994.
29. *Magyarország története*, szerk. Molnár Erik, Gondolat Könyvkiadó Budapest, 1971.
30. Fried, Ilona: *Emlékek városa. Fiume*, Budapest, Ponte Alapítvány, 2001.
31. Fried Ilona: *Fiume*, Enciklopédia Kiadó, Budapest, 2004.
32. Kósa László: *Fürdőélet a Monarchiában*, Holnap Kiadó, Budapest, 1999.

33. Kósa László: *Az Észak-Adria mint üdülőhely az Osztrák-Magyar Monarchiában*, In: *Fiume és a magyar kultúra. Művelődéstörténeti tanulmányok*, ELTE, BTK, Művelődéstörténeti Tanszék–Kortárs Kiadó, Budapest, 2004.
34. Szendrei Mihály: *Fiume*, Különlenyomat a VIII., Vas-utcai Felső Kereskedelmi Iskola 1926/27. évi iskolai értesítőjéből, Budapest, 1927.
35. Havass Rezső, *Dalmácia*, Bp., Divald Károly Műintézetének kiadása, 1905.
36. Walkó László: *Budapesttől Velencéig*, Budapest, Athenaeum, 1910.
37. *Debrecen története 1849–1919*, szerk., Gunst Péter, Debrecen, 1997.
38. Szele Bálint: *Magyar költők műfordításai különös tekintettel Szabó Lőrinc Shakespeare-fordításaira*
<http://www.bibl.u-szeged.hu/filo/hir/szele.htm>
39. *A Debreceni Ev. Ref. Főgimnázium értesítője az 1909-10 iskolai évről*, Debrecen sz. kir. Város könyvnyomda vállalata, 1910.
40. *A Debreceni Ev. Ref. Főgimnázium értesítője az 1910-11 iskolai évről*, Debrecen sz. kir. Város könyvnyomda vállalata, 1911.
41. *A Debreceni Ev. Ref. Főgimnázium értesítője az 1911-12 iskolai évről*, Debrecen sz. kir. Város könyvnyomda vállalata, év 1912.
42. *A Debreceni Ev. Ref. Főgimnázium értesítője az 1912-13 iskolai évről*, Debrecen sz. kir. Város könyvnyomda vállalata, 1013.
43. *A Debreceni Ev. Ref. Főgimnázium értesítője az 1913-14 iskolai évről*, közli Karai Sándor igazgató, Debrecen sz. kir. Város könyvnyomda vállalata, 1914.
44. *A Debreceni Ev. Ref. Főgimnázium értesítője az 1914-15 iskolai évről*, Debrecen sz. kir. Város könyvnyomda vállalata, 1915.
45. *A Debreceni Ev. Ref. Főgimnázium értesítője az 1915-16 iskolai évről*, Debrecen sz. kir. Város könyvnyomda vállalata, 1916.
46. *A Debreceni Ev. Ref. Főgimnázium értesítője az 1916-17 iskolai évről*, Debrecen sz. kir. Város könyvnyomda vállalata, 1917.
47. Lasz Samu: *Földrajz a gimnáziumok és reáliskolák számára*, I. kötet a középiskolák első osztályának tankönyve, Budapest, Lampel R. Kk. Rt. Könyvkiadó vállalata, 1909.
48. Lasz Samu: *Földrajz a gimnáziumok számára*, II. kötet, a gimnáziumok második osztályának tankönyve, Európa, Ázsia és Afrika, Budapest, Lampel R. Kk. Rt. Könyvkiadó vállalata, 1911.

49. Szabó Lőrinc (1990–1957) „...egyre jobban kezdem szeretni a gyerekeket”, In: Vati Papp Ferenc, *Forrásvidék: írók, költők gyermek- és ifjúkora*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1989, 245-254.
50. Szabó Lőrinc, In: Balázs Mihály, *Szülföld és iskola: írók, költők gyermek- és ifjúkora*, Korona Kiadó, Budapest, 1996. 129-143.
51. *Povijest Mađarske*, ur. Péter Hanák, suradnici Kálmán Benda, Péter Hanák, László Makkai, Zsuzsa I. Nagy, Emil Niederhauser, Györyg Spira, Károly Vörös, Barbat, Zagreb, 1995.
52. Macan, Trpimir: *Povijest hrvatskoga naroda*, Školska knjiga, Zagreb, 1999.
53. Flaker Aleksandar: *Umjetnička proza*, In: Škreb Z. – Stamać A. (ur.) *Uvod u književnost*, Zagreb, Globus, 1986.
54. Flaker Aleksandar: *Književne vedute*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.
55. Flaker Aleksandar: *Nomadi ljepote*, Grafički zavod Hravatske, Zagreb, 1988.
56. Flaker Aleksandar: *Riječ, slika, grad: hrvatske intermedijalne studije*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1995.
57. Flaker Aleksandar: *Krleža magyar vedutái*, In: *Croato-Hungarica, uz 900 godina hrvatsko–mađarskih povijesnih veza. A horvát–magyar történelmi kapcsolatok 900 éve alkalmából*, Katedra za hungarologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Matica hrvatska, Zagreb, 2002.
58. Flaker Aleksandar: *O globalizaciji prostora hrvatske književnosti*, In: *Čovjek / Prostor / Vrijeme. Književnoantropološke studije iz hrvatske književnosti*, ur.: Živa Benčić i Dunja Fališevac, Disput, Zagreb, 2006.
59. Sármany Ilona: *Ecset által homályosan? Fővárosok és festőik. Bécs, Prága és Budapest vedutái, avagy szeretik-e a festők a várost*
<http://www.bparchiv.hu/magyar/kiadvany/bpn/14/sarmany.html>
60. Teleki Domokos: *Egynehány hazai utazások leírása Tót- és Horvátországoknak rövid esmertetésével együtt*, Balassi Kiadó, Budapest, 1993.
61. Császár Ferenc: *A fiumei kikötő*, Pest, Eggenberger J. és fia könyvárusi bizománya, 1842.
62. Kenedi Géza: *A Quarnero, Fiume és Abbázia*, [S.I.] : [S.n.], 1884.
63. Kenedi Géza: *A Dunától a Quarneróig: Báttaszék, Kaposvár, Zákány, Zágráb és környéke: a horvát Zagorje, Károlyváros, Ogulin, Fiume és a tenger mellék*, Budapest, Légrády Testvérek Könyvnyomdája, 1890.
64. *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben, Magyarország III. kötete*, Budapest és Fiume, Budapest, Magyar Királyi Államnyomda, 1893.

65. *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben*, VIII. kötet, *Az osztrák tenger mellék és Dalmácia*, Budapest, Magyar Királyi Államnyomda, 1892.
66. Sziklay Sándor, Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai, Fiume és a magyar-horvát tengerpart*, Budapest, Apolló Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1900.
67. *Kivándorlási értesítő a kivándorlás összes kérdéseinek, valamint a kivándorló és tengerentúl élő honfitársaink érdekeinek közlönye*, szerk. Hegyi Jenő, Fiume, „Unió” Ny., 1903-1907.
68. Misóczki Lajos: *Fiume és környékének idegenforgalma a 19-20. század fordulójáig* <http://tortenelem.ektf.hu/efolyoirat/04/misoczki.htm>
69. *Dalmatien und die wichtigsten Teile von Slowenien, Kroatien, Montenegro, Bosnien und der Herzegovina mit Angaben für Automobilisten*, (4. Aufl.) Berlin, 1930, Grieben-Verlag (Griebens Reiseführer, 161.)
70. *Horvát irodalmi antológia*. Válogatta, szerkesztette és az életrajzi jegyzeteket írta Lőkös István, Bp, Eötvös József Könyvkiadó, 2004.
71. *Zlatna knjiga mađarske poezije*, sastavio i preveo Enver Čolaković, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1978.
72. *Povijest svjetske književnosti* V. sv. Viktor Žmegač et. al., Zagreb, Mladost, 1974.
73. Imre Ban, Janoš Barta, Mihalj Cine: *Istorija mađarske književnosti*, Novi Sad, Forum, 1976.
74. J. Chevalier, A Gheebant: *Rječnik simbola. Mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske/Mladost, 1994.
75. Robert Graves: *Grčki mitovi*, Beograd, Familet, 2002.
76. Amir Muzur: *Opatija – Abbazia. Itinerari za istraživače i radoznale*. Adamić d. o. o. Rijeka – Opatija, 2001.
77. Ludwig Fischer: *Fiume und Abbazia*, mit 18 Illustrationen nach originalzeichnungen von Paul Bleuer, Zürich, Städtebilder-Verlag [s. a.]
78. Ivo Perić: *Razvitak turizma u Dubrovniku i okolici od pojave parobrodarstva do 1941. godine*, Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, 1983.
79. *Dubrovnik sa starih razglednica*, Joško Belamarić...[et al.], Pula–Dubrovnik–Split, ISC–Dubrovački muzej–Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine, glavno povjerenstvo, 1996.

80. *Red vožnje željeznica, rečne, morske i vazdušne plovidbe i važnijih inostranih veza*. Generalna direkcija Državnih željeznica, Beograd, 1927. jun.
81. *Dubrovnik. Kratke upute u vezi sa dolaskom i boravkom u Dubrovniku*, Dubrovnik, 1938.
82. *Dubrovački informator. Vozni redovi i tarife*, Dubrovnik, 1938.
83. Ljubo J. Mihić: *Dubrovačko primorje. Uslovi i razvoj turizma*, Dubrovnik, 1975.
84. Milan Baletić: *Dubrovački tramvaj*, Dubrovački horizonti, God. 6., Zagreb, 1974-75.
85. Balázs Károly: *Fiume és a magyar tengerpart: kiadók, nyomdák, illusztrátorok és témák*, Budapest, Notesz+K Szolgáltató és Kereskedelmi Kft. Képeslapgyűjtők kiskönyvtára, 1994.
86. Gino Sirola: *Amore e dolore di terra magiara*, Firenze, La Nuova Italia Editrice, 1932.
87. *Termini, rivista mensile di cultura*, Fascicolo straordinario, numeri 53-61, Fiume 1941, Anno VI.
88. Salvatore Samani: *Dizionario Biografico Fiumano*, Istituto Tipografico Editoriale, Dolo – Venezia, 1975.
89. *Guida di Fiume 1915*, Fiume, Stab. Tip. „Minerva”, S. A., 1915.
90. *La Vedetta d' Italia*, 1925. 173.,174.,175. sz.
91. Igor Žic: *Riječka gostoljubivost. Hoteli, restorani, gostionice, kavane, kupališta*, Adamić, Rijeka, 2000.
92. Velid Đekić: *Volite li Rijeku?* V.B.Z.(d.o.o.), Zagreb, 2006.
93. *Rijeka. Grad Svetog Vida*, Autor teksta: Igor Žic, Dušević&Kršovnik d.o.o., Rijeka, 1996.
94. *Otok Rab*, ur. Mario Bošnjak, Zagreb, Faba, 2004.
95. Ivo Barić: *Rapska baština*, „Adamić”, Rijeka, 2007.
96. Miljenko Domijan: *Rab. Grad umjetnosti*, Barbat, Zagreb, 2007.
97. Vinko Maškarin: *Otok Rab. Povijest – Kultura – Umjetnost*, Niro „Privredni Vjesnik”, JUR „Izdavačka djelatnost”, RJ „Turistička propaganda”, Zagreb, 1984.
98. Tomislav Marasović, Gordana Marasović: *Jugoslavenski Jadran, Prirodna i kulturna baština*, Jugoslavenska revija, Beogra i IRO Motovun, 1988.

99. Johann Marinšek, sur. Ratka Kaštelan: *Pozdrav iz Raba. Povijest rapskog turizma u slikama*, Repro: F. R. Z. Reprostudio Brno; Tisak/ Druck: Těšínská tiskárna, Český Těšín, 1997,
100. Hrvoje Turk: Otok Rab. Uvjeti i rezultati turističke valorizacije, Rab, Tisak TIRO "Ognjen Prica", 1989.
101. *Enciklopedija likovnih umjetnosti 4*, Naklada Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, Zagreb, 1966.
102. *Hrvatski biografski leksikon 2.*, Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža” Zagreb, 1989.
103. *Enciklopedija leksikografskog zavoda, 1.*, Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, Zagreb, 1966.
104. *Enciklopedija leksikografskog zavoda, 3.*, Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, Zagreb, 1967.
105. *Enciklopedija leksikografskog zavoda, 4.*, Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, Zagreb, 1968.
106. *Magyar Nagylexikon*, XII. Kötet, Szp–Ung, Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest, 2003.
107. *Új Magyar Lexikon*, 4, K–Me, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962.
108. *Magyar Larousse. Enciklopédikus szótár II.*, Librairie Larousse, Paris, 1979–Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
109. Vladimir Anić: Rječnik hrvatskog jezika, Novi Liber, Zagreb, 1998.
110. Michael Chinery: *Collins Guide to the Insects of Britain and Western Europe*, London, Harper Collins Publishers, 1993.
111. Ivan Jarak: *Kratka povijest hotela* (kézirat – a szerző beleegyezésével)
112. Brehm: Az állatok világa, 2. alrend: Egyféle szárnyúak, Kabócák vagy cikádák (Cicadina)
<http://mek.oszk.hu/03400/03408/html/2698.html>
113. Cvrčak
<http://www.biol.pmf.hr/e-skola/odgovori/odgovor295htm>
114. Stanovništvo prema narodnosti po gradovima / općinama 2001.
http://www.dzs.hr/hrv/censuses/Census2001/Popis/H01_02_02/H01_02_02.html
115. Stari most
http://bs.wikipedia.org/wiki/Stari_most

116. Villa Angiolina

<http://www.festivalopatija.hr/villa-angiolina.htm>

117. Povijest Rijeke

http://hr.wikipedia.org/wiki/Povijest_Rijeke

118. Dubrovnik

<http://hr.wikipedia.org/wiki/Dubrovnik>

119. Carl Gustaf Emil Mannerheim

http://de.wikipedia.org/wiki/Carl_Gustaf_Emil_Mannerheim

120. Crna Gora. Historija. Knez/Kralj Nikola I Petrović Njegoš

http://sh.wikipedia.org/wiki/Crna_Gora#Knez.2FKralj_Nikola_I_Petrovi.C4.87_Njego.C5.A1

121. Budo Simonović: Na dvorima uzdisali za njom. Tragom vesti da će poznata Cetinjanka postati katolička svetica

<http://www.politika.co.yu/ilustro/2240/4.htm>

122. Gullner Dóra: A város neve: Mosztár

<http://www.xs4all.nl/~climber/work/adventureNEW/Mostar1.htm>

123. Zemljopisni atlas Hrvatske, ur. Ivan Bertić, Školska knjiga – Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, Zagreb, 1992.

Ćurković-Major Franciska Szabó Lőrincről írt cikkeinek publikációs jegyzéke

1. Ćurković-Major Franciska: *Dostignuto čudo: Rijeka*, In: Književna Rijeka, VIII., 2003, 3., 68-71.

Magyarul: *Szabó Lőrinc és Fiume*. In: Magyar Napló, XVI, 2004., 07, 35-36.

2. Ćurković-Major Franciska: *Rijeka u stvaralaštvu Lőrince Szabóa*, elhangzott a Horvát Rádió Harmadik műsorának az *Ogledi i rasprave* (Tanulmányok és értekezések) című műsorában 2004. április 4.

Horvát nyelven megjelent:

Rijeka i mađarska kultura. Međunarodni znanstveni skup, Izdavač Odsjek za kroatistiku Filozofskog fakulteta u Rijeci, Državni arhiv u Rijeci, 2004, 25-38.

Magyarul megjelent:

Fiume jelentősége Szabó Lőrinc munkásságában, Fiume és a magyar kultúra, Művelődéstörténeti tanulmányok, ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék – Kortárs Kiadó, Budapest, 2004. 140-152.

3. Ćurković-Major Franciska: *Opčinjenost morem. Mađarski pjesnik Lőrinc Szabó u Opatiji*, In: Vijenac. God. XII. 2004, br. 274-275, 10.

4. Ćurković-Major Franciska: *Jesen na Jadranu*. (Opatija u stvaralaštvu Lőrince Szabóa), elhangzott a Horvát Rádió Harmadik műsorának az *Ogledi i rasprave* (Tanulmányok és értekezések) című műsorában 2006. február 11.

Horvát nyelven megjelent:

Jesen na Jadranu. (Opatija u stvaralaštvu Lőrince Szabóa), In: Književna smotra. Godište XXXVIII./ 2006. Broj 139 (1) 2000. 125-131.

Magyarul megjelent:

Ősz az Adrián. Abbázia jelentősége Szabó Lőrinc költészetében, Életünk, XLIV, 2006, 11-12, 53-65.

5. Ćurković-Major Franciska: *Leánderek és tücskök (Szabó Lőrinc adriai utazásai)*, Irodalomtudományi közlemények, 2006, 3-4, 280-308.

Horvátul megjelent:

Oleandri i cvrčci. Putovanje Lőrince Szabóa po istočnom Jadranu, Dubrovnik, Časopis za književnost i znanost, God, XVIII., 2007., broj 1-2, 292-321.

5. Ćurković-Major Franciska: *Otisci u vremenu. U spomen na boravak u Dubrovniku mađarskom pjesniku Lőrincu Szabáu*, Vijenac, God, XV, broj 344, str. 10.

6. Ćurković-Major Franciska: *Korčula – a „tündéri fénykép”*. Irodalmi veduták Szabó Lőrinc kelet-adriai tájleírásaiban, Bástya, a Vörösmarty Társaság és a Kodolányi János Főiskola Antológiája, 8, Székesfehérvár, 2008.

7. Ćurković-Major Franciska: *Kincses Trogir, s Raguza tornyai*, Életünk, XLVI, 2008, 8, 45-58.

Helynévmutató

A magyar hagyományban a földrajzi neveket nagyrészt az olasz hagyomány alapján szokták írni. Szabó Lőrinc is általában ehhez a hagyományhoz tartja magát. Mivel azonban nagyszámú jugoszláviai prospektusból is igyekezett információkhoz jutni, a városokat gyakran a horvát nevükön említi. A tájékozódás megkönnyítése céljából e helynévmutatóban a földrajzi neveknek a magyar hagyományban megszokott alakja mellett közöljük a horvát nevüket is. A nem horvátországi helységeknel zárójelben adjuk meg az illető ország nevét.

Abbázia	Opatija
Adria	Jadran
Arbe sziget és város	Rab
Belgrád (Szerbia)	Beograd
Canosa	Trsteno
Castelnuovo (Montenegró)	Hercegnovi
Catene-szoros (Montenegró)	Verige-szoros
Cattaro (Montenegró)	Kotor
Cattarói-öböl (Montenegró)	Boka kotorska
Cherso	Cres
Cirkvenica	Crikvenica
Curzola sziget és város	Korčula
Fiume	Rijeka
Fiumara folyó	Rečina
Gravosa	Gruž
Kapronca	Koprivnica
Klissza	Klis
Lacroma sziget	Lokrum sziget
Laurana	Lovran
Lesina sziget	Hvar sziget
Mosztár (Bosznia)	Mostar
Nona	Nin
Raguza	Dubrovnik

Quarnero öböl	Kvarner
Szarajevó (Bosznia)	Sarajevo
Sebenico	Šibenik
Szkrád	Skrad
Spalato	Split
Szabadka (Szerbia)	Subotica
Szusák	Sušak
Szkutari-tó (Albánia)	Shkodrai tó (albánul)
Tersatto	Trsat
Trau	Trogir
Veglia sziget	Krk sziget
Volosca	Volosko
Zágráb	Zagreb
Zelenika	Zelenika
Zengg	Senj

Abbázia (Opatija) történetének kronológiai vázlata

1400-as évek közepére tehető a S. Giacomo al palo vagy S. Giacomo delle Preluca (a szláv luca [luka]=kikötő) vagy Szent Jakab apátság létrejötte, amelyet a furlaniai (ol. neve: Friuli) San Pietro di Rosazzo-i apátságból e vidékre menekülő Benedek-rendi szerzetesek alapítottak. Az itt emelt apátságról kapta a körülötte kialakult település a nevét. A vidék a Duino¹ család tulajdonában volt.

1449. május 8-i keltezésű az első és a legrégebbi okirat, amely hírt ad az apátságról.

1453-ban V. Miklós pápa bullájában említi a Szent Jakab apátságot Preluccában (Prelukban).

1465. Walsee² Rudolftól Fiumét és környékét átvette III. Frigyes, német-római császár. Ezután osztrák fennhatóság alatt állt, a Velencei Köztársaság gyakori támadásainak volt kitéve.

1809. Schönbrunni béke. Abbázia az „Illír Tartományok” közigazgatási egységeként francia fennhatóság alá került.

1813. Abbázia felszabadult a francia fennhatóság alól. Isztriával és a quarnerói szigetekkel Ausztria uralma alá került egészen 1918-ig.

1843. Kiépült a Fiumét Voloscoval (Voloskoval) összekötő út, amely később folytatódott Abbázia és Laurana (Lovran) felé. Összekötötte Abbáziát és Fiumét, ezzel kezdődött az abbáziai turizmus.

1844-től számít turisztikai központként. A fiumei Iginio Scarpa lovag ekkor építtette nyaralóját, amelyet elhunyt feleségéről Angiolináról nevezett el. Abbázia megnyitotta ezzel kapuit a látogatók számára.

1873. Kiépült a Fiumét Károlyvárossal és Budapesttel összekötő vasútvonal.

1882. A bécsi Császári-királyi Déli Vasutak Társasága megvásárolta az Angiolina villát a környező parkkal együtt.

1884. Felépült az első abbáziai szálloda, a Quarnero, valószínűleg az első az Adriai-tenger keleti partján.

¹ Feudális család, neve Duino helységhez fűződik, 1399-ig Isztriában és az attól északra eső tengeremelléken voltak birtokaik. Miután a család férfiágon kihalt, a Walsee család örökölte birtokaikat. Duino Triesztől északra fekszik, az irodalomban Rainer Maria Rilke *Duinoi elégiák* című versciklusa által vált ismertté.

² A Sváb hercegségből származó feudális család, a Duino családdal volt rokonságban. A 13. századtól kezdve említik nevüket. A család Isztriában a 15. századtól kezdve van jelen, amikor a Duino család kihalt férfiágon, és a Walsee család örökölte birtokait. 1464-ben birtokaik egy részét III. Frigyes német-római császár örökölte, a birtok másik részét 1472-ben eladták ugyancsak III. Frigyesnek.

1885. Felépült a második szálloda, a Kronprinzessin Stephanie (Stefánia főhercegnő), a mai Imperial.

1888. Abbázia hivatalosan is gyógyfürdői státuszt kapott.

1888-1911. Kiépült a tengerpart menti út, a „lungomare”, amely Prelucca helységtől Luranáig terjed összesen 12 kilométer hosszúságban.

1918. október 16. Az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása.

1918. november 3-án Olaszország megszállta Isztriát.

1920. november 12. Rapallói egyezmény: Abbázia Olaszország fennhatósága alá került.

1945. május. A jugoszláv partizán hadsereg elfoglalta Abbáziát.

1947. A Párizsi béke értelmében Isztriát Horvátország kapta meg, így Abbázia is Jugoszlávia része lett.

1991. óta a Horvát Köztársasághoz tartozik.

Fiume (Rijeka) történetének kronológiai vázlata

A fiumei óváros helyén levő Tarsatica nevű római települést időszámításunk előtt 180 évvel említik.

Fiume nevét Szent Vitus Fiuméja formában először a velencei kereskedők említik dokumentumokban.

1336. Duino¹ Húgó 30 évre zálogba adta Fiumét és környékét a Frangepánoknak.

1365. április 1-jén a Duino család visszaváltotta a várost a Frangepánoktól.

1465. III. Frigyes német-római császár átvette Fiumét Walsee² Rudolftól.

1515. január 2-án Fiume I. Miksa német-római császártól elnyerte a *fidelissima* címet.

1531. Fiume első írott városi alapokmánya.

1627. A jezsuiták egyetemet alapítanak Fiumében.

1632. Az első híd a Fiumara (Rječina) folyón.

1659. I. Lipót német-római császár és magyar-horvát király megerősítette Fiume új címerét (kétfejű sas, lábánál korsó, melyből víz folyik, a város jelmondata: *indeficienter*)

1719. III. Károly szabad kikötővé nyilvánította Fiumét.

1728. Befejezték a Fiumét és Károlyvárost (Karlovacot) összekötő Karolina utat, amelyet III. Károlyról neveztek el.

1776. augusztus 9. Mária Terézia Fiumét a buccari (bakari) és vinodoli kerülettel a Magyar Királysághoz csatolta. 1779-ig a zágrábi Királyi Tanács igazgatta, ennek megszűnte után 1779-ben a Magyar Királyi Helytartótanács hatáskörébe került.

1779. Fiume *separatum coronae adnexum corpus*ként (A Koronához csatolt külön test) a Magyar Koronához tartozik.

1809. Schönbrunni béke. Fiume négy évig az „Illír Tartományok” közigazgatási egységeként francia fennhatóság alá került.

1811. Befejezték a Fiumét és Károlyvárost (Karlovacot) összekötő Lujza utat, amely Mária Lujzáról, Napóleon feleségéről kapta a nevét.

1813. augusztus 26. Nugent az osztrák tenger mellék tábornoka felszabadította Fiumét a francia fennhatóság alól. Fiume a Habsburg ház fennhatóság alatt.

1822. július 5-én Fiumét visszakapcsolták Magyarországhoz.

1826. Laval Nugent gróf megvásárolta Tersatto (Trsat) várát Buccari (Bakar) városától.

¹ Lásd az Abbázia történetének kronológiai vázlatában írtaknál.

² Lásd az Abbázia történetének kronológiai vázlatában írtaknál.

1848. augusztus 31-én Jellasics horvát bán csapatai elfoglalták Fiumét.

1848-1868 között Horvátországhoz tartozott.

1855-1857 között itt épült a Habsburg birodalom haditengerészeti akadémiaja.

1867. Megkezdődött a fiumei kikötő intenzív kiépítése.

1868. A magyar-horvát kiegyezés értelmében Fiume megint *separatum coronae adnexum corpus* lett, magyar kormányzóval. A város közigazgatási önállóságot élvezett. Az oktatás nyelve az olasz volt.

1871. A Baross-kikötő építésének kezdete.

1873. Kiépült a Fiumét Károlyvárossal s így Budapesttel összekötő vasútvonal. A fiumei vasútállomás és a város központja között omnibusz közlekedett.

1888. Megnyitották a Kontinental Szállót.

1891. Felépítették a vasúti pályaudvar épületét.

1918. október 16. I. Károly osztrák császár és magyar-horvát király bejelentette, hogy a Monarchiát föderatív államszövetséggé alakítja át. Fiume Horvátországhoz vagy a Monarchián belüli délszláv királysághoz tartozna. Andrea Ossionak, Fiume magyar parlamenti képviselője ellenezte a tervet.

1918. október 28. Az utolsó magyar kormányzó, Jékelfalussy Zoltán elhagyta Fiumét.

1918. október 30. A fiumei Nemzeti Tanács bejelentette Fiume csatlakozását Olaszországhoz.

1918. november 17. olasz csapatok érkeztek a városba, majd szövetséges amerikai és francia katonaság.

1919. szeptember 12. D'Annunzio légionáriusai elfoglalták Fiumét.

1919. október 30. D'Annunzio bejelentette Fiume Olaszországhoz csatlakozását.

1920. szeptember 8. D'Annunzio kikiáltotta az önálló fiumei államot (Carnarói Olasz Kormányzóság), a fasiszta állam előfutárát.

1919. Sušak városi rangot nyert.

1920. november 12. Rapallói egyezmény: Fiume független állam, egy titkos pont értelmében lemondott a kikötő egy fontos részéről, a Baross-kikötőről.

1920. december 24-29. Az olasz hadsereg szárazföldi és tengeri blokád alá vette a várost. D'Annunzio lemondott, és elhagyta a várost.

1921. Fiume független város.

1924. január 27. Mussolini és Nikola Pašić a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság kormányfője aláírta a Római szerződést: Fiume Olaszország része lett, a délszláv királyság a (Fiumara) Rječina folyó bal partján levő Sušak városát és az egykori Baross-kikötőt kapta.

1945. május 3. A jugoszláv partizán hadsereg elfoglalta Fiumét. Az olasz lakosság nagy része elmenekült.

1947. A párizsi béke értelmében Fiume Jugoszlávia része lett.

1991. óta a Horvát Köztársasághoz tartozik.

Raguza (Dubrovnik) történetének kronológiai vázlata

VII. század. Az avarok és szlávok vándorlása elérte az Adria keleti partjának antik városait. Raguzát annak kapcsán említik először, hogy az egykori Epidaurus városának lakói az avarok és szlávok elől arra a tengeri sziklafalra menekültek, amelyen egy erődítmény és a Ragusium nevű település volt.

866-867. Arab megszállás.

1000. Orseolo Péter velencei dózse megtámadta Horvátországot. Raguza elismerte Velence hatalmát.

1171. Velence meghódította Raguzát.

1172. Raguza a normannok védelme alá helyezte magát.

1192. Raguza elismerte Bizánc fennhatóságát, s ezzel jogot szerzett arra, hogy Bizánc egész területén kereskedhessen.

1205. Raguza elismerte Velence fennhatóságát. Velence nevezte ki a rektort, a városállam fejedelmét.

A 13. században Raguza több eredménytelen kísérletet tett, hogy felszabaduljon a velencei uralom alól.

1358. február 18. Zárai béke. Velence lemondott az összes birtokáról a kelet-adriai partvidéken. Raguza államszerződést kötött Magyarországgal, melynek értelmében a városállam elismerte a magyar-horvát király uralmát, megtartotta szuverenitását, és gyors gazdasági fejlődésnek indult. Nagy Lajos birodalmának egész területén szabadon kereskedhetett, joga volt szabad hajózásra a tengeren, a magyar király zászlóját használhatta.

A 14. században ezért választotta címerének a vörös-ezüst sávokat (pólyákat).

1400. A 15. század kezdetétől a városállam hivatalosan is Raguzai Köztársaságnak nevezte magát.

A 15. században megindult Raguza gazdasági felvirágzása. Vívezeték, csatornahálózatot építettek, kikövezték az utcákat.

1526. A mohácsi vész után Raguza védhatalma az oszmán birodalom lett. Nyugaton kiváló kapcsolatba került Spanyolországgal, amely erős pártfogójának bizonyult. Ekkor érte el a városállam hatalmának a tetőfokát.

A 16. század második felében elkezdődött Raguza gazdasági válsága.

1667. április 6. Raguzát erős földrengés sújtotta, amelyet húsz napig tartó tűzvész követett. Az óváros nagy része és a lakosság fele elpusztult. A város soha többé nem érte el régi dicsőségét és gazdasági virágkorát.

1754. Ragusa megegyezett Velencével az adriai hajózást illetően. Felépültek a legfontosabb barokk építmények: a székesegyház, a jezsuita templom a templomhoz vezető lépcsőzettel, a Szent Balázs templom.

1806. A Raguzai Köztársaság megengedte, hogy Lauriston francia tábornok csapatai áthaladjanak a területén. A franciák elfoglalták a várost.

1806. május 26-án véget ért az önálló Raguzai Köztársaság története.

1809. Schönbrunni béke. Ragusa négy évig az „Illír Tartományok” közigazgatási egységeként francia fennhatóság alá került.

1813. Ragusa Ausztria fennhatósága alá került.

1815. Napóleon bukása után, 1815-ben a bécsi kongresszuson a raguzai diplomaták megkísérlik felújítani a Köztársaságot. Ausztria törekvései miatt ez nem sikerült.

1815-től Raguzát Dalmáciához csatolták, és 1918-ig a Habsburg Birodalomhoz, illetve az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozott.

1901. Kiépült az a vasútvonal, amely Gravoza- (Gružt)-Raguzát Uskoplje városon keresztül összeköti Mosztárral és Szarajevóval.

1918. október 29-én a Horvát Szábor mindennemű állami kapcsolatot megszakított a Magyar Királlyal és az Osztrák-Magyar Monarchiával.

1918. december 1-től Ragusa a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz tartozott.

1934. október 9-én I. Karađorđević Sándor király Marseille-ben merénylet áldozata lett. A II. világháború befejeztével Dubrovnik (Ragusa) a Jugoszláv Nép/Szocialista Köztársasághoz tartozott.

Az 1991 óta független Horvát Köztársaság része.

Kisklára dalmáciai naplója

Vasárnap, 1932. június 19.

Átléptem a határt. Az első állomás Koprivnica volt. Az első állomás előtti táj nagyon szép volt, az apró házak között arany kalászt lengetett a szél. Először síkságokat láttunk a vonat ablakából, majd a Dráván is keresztülmentünk. Aztán legtöbbször hegyeket és dombokat láttunk. Amint elnéztem a szép tájakat, eszembe jutott a két éves kis testvérem, Lóci. Szomorúan gondoltam arra, hogy vajon most mit csinál otthon. Biztos unatkozik szegény. Most sűrű erdőségek közt robog a vonat. Élvezettel szopogatom azt a csokoládét, melyet még Magyarország Újdombóvár nevű városában vettünk. Most éppen az járkált a fejemben, hogy milyen jó lesz holnap fürödni. Amikor a fagyaltot ettem, melyet még Magyarországon vettünk, az jutott eszembe, hogy milyen élvezettel szopogatná ezt most a kis Lóci. Most olyan kanyargós utakat láttam, hogy befájdult a fejem. Zágráb! – kiáltotta a kalauz, és én apuval leszálltam, hogy megnézzük ezt a várost. Láttam egy hosszú pályaudvart, melynek a tetejéről hosszú virágos kosarak lógtak le. Aztán a Száván mentünk keresztül, melynek égszínkék vizében rengeteg ember fürdött. Hat órákor ettünk. Aztán egy tündéri szép látvány következett, egy halványkék, kanyargós folyó, aminek a közepén és szélén vízesés volt. Majd két nagy hegy között egy sima kis patakot láttunk. A hegyek mindig nagyobbak lettek. A vonat kanyargott. A csendőr folyton a kupé előtt állt és az apu útlevelét hétszer elkérték. Aztán egymásután jöttek az alagutak és a levegő mindig hidegült. A vonat pedig mindig feljebb ment. Azután sötét lett, de még mindig lehetett látni a tájat, amit én kék hegytengernek neveztem el. Aludtam is egy órát. Különösen szép volt Szkrad sok egyforma magas fával a vonatnál. Az egészen kopár köves Karszton már éjszaka mentünk át. A tengert nem láttuk, csak a parti fényeket.

Fiumében vámvizsgálat volt. Aztán mentünk a Royalba.

Hétfő, június 20.

Fél nyolckor ébredezni kezdtem. Nyolckor már fel is keltünk, apu, anyu meg én. Ekkor anyuka beállított egy mosdóba és alaposan lemosott. Az ablakból látni lehetett a

tengert. Aztán elmentünk és boltokat néztünk. Utána kimentünk a mólóra és megnéztük a tengert. Ezek után elmentünk reggelizni egy kávéházba, csokoládét ettünk. Reggeli után megint elmentünk kirakatot nézni. Aztán mentünk ebédelni, apu, anyu halat, én pedig rántott csirkét ettem. Az ebédet már nem Fiumében, hanem Szusakon ettük, ahová a második kirakat nézés után mentünk. Aztán ebédelés után elmentünk sétálni. Egy utcai fagyaltos mellett egy mérleg állt. Apu meg akart mérni, de egy dinárt kellett bedobni. De apunak csak két dinárosa volt és a fagyaltosnál felváltotta, de az egyiket odaadta neki, de megmérni nem tudott, mert rossz volt a mérleg és mikor el akartunk menni, a fagyaltos utánunk hozott egy tíz filléres, másképp egy dináros fagyaltot. Éppen befejeztem a fagyaltévést, mikor egy gyümölcspiachoz értünk, ami a Fiumara partján volt. Ott vettünk három dinárért egy banánt, melyet én jóízűen elfogyasztottam. Fél kettőkor, minthogy a boltok be voltak csukva, átmertünk a hídi határon Olaszországba, vissza Fiuméba. Aztán bementünk a szállodánkba és lehasaltunk az ágyra, anyu és apu elaludtak, de nekem eszembe se jutott elaludni, inkább rajzoltam. Alvás után elmentünk vásárolni. A Corso utcában gombot, övet, fürdőcipőt, táskát, gépselymet és anyunak egy hajhálót vettünk. Fél ötkor a mólón felszálltunk egy fehér hajóra és Abbáziába és Lauránába mentünk. Éppen indulni készült a hajó, mikor rettentő bögéssel szállt le egy vízi repülő. Aztán lassan elindult a hajó. A kikötőben sárga vitorlás halászhajók és nyolc nagy fekete-piros tehergőzös állt. A mi hajónkban a fedélzeten és a szalonban is voltunk. Egy szép olasz lány megkínált konyakos csokoládéval. A tenger világoszöld és enyhe kék színben játszott és nagy hullámokat vetett. Abbáziában egy nagy hegy alatt csupa szálloda a part. Laurána is ilyen. Visszajövet csak épp az abbáziai mólóra léphettünk, mert a jeggyel nem lehetett megszakítani az utat. Visszafelé nagyon émelegtem. Fél hétkor Fiumében kiszálltunk és a szűk kis utcákon sétáltunk. Aztán megvacsoráztunk és Fiuméből Szusakba költöztünk. Ott a Continentalban megszálltunk.

Június 21, kedd. (Kisklára diktálja)

Hat órakor anyu felkelt. Negyed hétkor minket is felköltött. Össze-vissza kapkodtunk mindent, nagyon siettünk. Azután elindultunk. A csomagunkat elvitték egy tolókocsin, mi gyalog mentünk előre. Elértünk a hajóhoz, felszálltunk. A hajó lassan elindult, de még nem nagyon ment el a partról, mikor egy pár ember jött még autóval, aki kétségbeesetten kiabált. A hajó kissé visszament és egy kis keskeny hidat tettek ki, melyen egy matróz

kiszaladt és bevitte a csomagokat. Utána egy ember is beszállt. Egy másik ember is fellépett a fahídra, és éppen be akarták a hidat húzni és az ember megrémülten ugrott vissza a partra. Mi lementünk az étterembe reggelizni. A hajó neve Zagreb volt. Amikor a hajó kisiklott a kikötőből és visszanéztünk a partra, nemcsak Szusákot, hanem Fiumét is lehetett látni. Reggeli után felmentünk a fedélzetre. A szél fűjt egy kicsit. Nem sokat nézhettük a tengert a fedélzetről, mert anyu fázott és le kellett menni. De onnan is lehetett látni. Az étteremből kimentünk egy keskeny folyosóra és onnan lefelé nyílt egy lépcső. Lementünk, végignéztük a kabinokat. Nagyon érdekesek voltak. Volt, amelyikben egy ágy és egy dívány volt, azon kívül voltak, amelyekben két ágy és egy dívány is volt. Voltak kerek ablakok, amelyeket már a hullámok csapdostak. Aztán visszamentünk az étterembe és megnéztük a konyhát és gépeket. Láttunk egy nagy négyszögletes nyílást, amelybe keskeny vasrudak voltak beleállítva. Ezen egy-egy nagyobb hullám be is csapott. Éppen ki akartunk menni a fedélzetre, amikor észrevettük, hogy esik az eső. Ezért csak később mentünk fel. Először a Krk szigetet láttuk balra, Chersot pedig a másik oldalon. Mindig szigetek jöttek és elmaradtak. Messziről láttuk aztán a Rab sziget négy tornyát, amit campanilének hívnak. A fedélzetről megtetszett az Astoria nevű szálloda. Kikötöttünk, megszálltunk. Megnéztük a hajó továbbindulását és sétálni mentünk. Éhes voltam, apu vett egy narancsot, amely sokkal édesebb volt, mint a pestiek. Mindig jöttek kosaras kislányok, akik kagylókat, csigahéjakat, szőrös furcsa kagylóhéjakat, tengeri lovacskákat (holttesteket) meg tengeri csillagokat és rákhéjakat árultak. Benéztünk az Imperiál szállodába is, amelynek gyönyörű kertje volt. Az Astoriában ebédeltünk, utána aludtunk. Apu, anyu egyhamar elaludt, én pedig magamban játszottam. Később sétáltunk, át a hegyen. Nagyon szép hegy volt, tele erdővel, egyik a másikat érte. Egy része tele volt óriás kaktuszokkal. Aztán a tengerparton mentünk egész a fürdőig. Megnéztük, apu azt mondta, hogy ez a Szent Eufémia öböl. Visszafelé a sétányról leugrottunk a kövekre a tengerpartra, cipővel és kagylókat, csigákat és szép köveket szedegettünk. Fürödni nem lehetett, mert a fürdőruhánk nem volt ott, és egész nap borús idő volt. Az Astoria egyik tulajdonosa magyar ember volt. Azonkívül nemcsak magyar, hanem nagyon kedves is volt. Este vacsoráztunk, sétáltunk és lefeküdtünk.

Szerda, június 22. (Ma fáradt vagyok írni, hát csak apunak diktálok:)

Az éjjel nagyon jól aludtam. Mikor felébredtem, hallottam a campanilék bim-bamjait. Az ablakunk előtt egy harmadik emeletre felnyúló babérfa volt, és a lombja egészen simította az ablakunkat. Amikor lementünk a kertbe, a tulajdonos megmutatott nekünk egy fügefát. Szakított is egy éretlen fügét és megmutatta nekem. Szőlőt is mutatott. A bogyói még csak öt gombostűnyiek voltak. Reggel még borús volt az idő, de hamar kiderült. Reggeli után elmentünk sétálni és apu vett levelezőlapokat. Aztán megírták anyuval és a Corso nevű kávéháznak, amit itt cavanának hívnak, a teraszán oranzsádót kaptam. Ahogy aztán ugráltam a parton, németül vagy hogy megszólítottak, hogy kell-e bárka. Egész sor vitorlás bárka volt ott. Aztán el is csábultunk és mentünk vitorlázni. A vitorlázás nagyon élménygős volt. Először csak egy órai hajókázást akartunk csinálni, de mikor elértünk a Harmadik Öböl nevű fürdőbe, kiszálltunk és apuék megengedték, hogy fürödjek egy nénitől kölcsönzött fürdőruhában. Kabint is váltottunk. Amikor jól bementem a vízbe, egy néni felrúgta a vizet, és a víz a szájamba repült. Borzasztó sós volt, de azért nekem ízlett. Ezalatt a parton egy kislány rákhéjat adott el anyunak.

Mentünk hazafelé. A bárkának Stipica volt a neve. Egy másik bárkát Zeusznak hívtak. A bárkásunkat én nem láttam szép embernek, trikót viselt és nagyon barna volt. Azt mondta, hogy ő már huszonöt éves, de életében soha nem látott élő cápát, csak egyszer egy döglöttet. Megebédeltünk, anyu nem akart fürdeni menni. Volt veszekedés. A veszekedés után a fiumei táskába a fürdőruhákat becsomagoltuk és egy meredek szűk utcán meg egy lépcsőn átmentünk a sziget túlsó partjára. Megint kabint váltottunk. Anyu először és én másodszor fürödtem most életemben a tengerben. A víz először hideg volt, aztán pedig meleg. Elmondom, hogy nézett ki a strand. Egy hosszú öböl egyik partján a hegy lábánál voltak a kabinok, az alatt a víz. Oda lépcsőn kellett lemenni. A földje homokos volt. Anyuval és apuval halacsát játszottunk. A parton emberek napoztak. A vízbe úsztak, tutajra ültek, csónakáztak, lenyomták egymást. Egy egész meztelen kisgyerek gumi számaron ülve vagy feküdve úszott. A vízből kijöve joghurtot és kenyeret ettem. Anyu fél hatkor kiküldött a vízből. Hazafelé mikor mentünk, egy kaktuszcsoporthoz mellett haladtunk el, és mellettük egy padra leültünk. Ez a parti út végén volt, nagy fal tövében. Apu a zöld padba bicskával bevészte a nevemet. Azt vészte bele, hogy Klára II. A II-est azért tette oda, hogy egyúttal az anyu neve is benne legyen. Otthon az Astoriában becsomagoltunk. Vacsorára kint terítettek a kikötő felé a szálloda előtt. Szardínia, borjúhús és kompót volt, meg bor. És én mostanában mindig kaptam bort. Egy inciri-pinciri macska folyton ott ólálkodott a Hotel Astoriában. Aztán vártuk a hajót és nemsokára jött a kofahajó Szusakból. Utána jött a Ljubljana hajó, amelyen mi utaztunk. Közben megeredt az eső,

amely egész nap megkímélt bennünket. Bementünk a kabinba, a 22-es volt a miénk. Anyuék egy kávéházba akartak menni, mert volt rá idő, de kértem, hogy ne menjenek. Nem is menetek. A 48-as számú alsó ágyban feküdtem le. A hajón a nagy rádióban hallottam Pestet beszélni.

Csütörtök, június 23.

Reggel kilenc óra van, a Ljubljana fedélzetén ülünk. Előttünk a tágas tenger, mellette a Sibenik város fekszik. A part tele halászhajóval és szürke-piros fedelű házakkal. A házak az egész hegyet elborítják, legfelül régi várak állnak. Látom a nagy dóm tetejét. Jártunk a dómban is. Négy nagy fekete-piros hajó áll egymás mellett. Itt két órát tartózkodtunk. A Krka szálló teraszán reggeliztünk. Aztán bejártuk a kikötő partját, a szűk lépcsős utcákat. A főutcán vettünk ennivalót és végigmentünk a főutcán és egy nagy kerten.

A hajó már elindult. Ekkor láttuk, hogy Sibenik egy hosszú és keskeny öböl egyik partján van, és hogy az öbölbe egy sziklás tengerszoroson kanyarog be a hajó. Most épp kimegyünk rajta a nyílt tengerre. Mindenfelé szigeteket, erdőt és kopár hegyeket látunk. Erős szél fúj, hiába süt a nap, mégis hűvös van. Egy erdős fás szigetet látunk, melyen csak egy kis villa állt. Itt a fedélzeten sok ember ül velünk együtt. Bár itt hideg van, mégis jól érzem magam.

3/4 10, Zlarin

Gyönyörű kék színű a tenger. Egy újabb öbölbe úsztunk be. Alig tíz percig álltunk. Én az oldallépcsőn lementem a mólóra. A partra csónakokat húztak ki, a köveken ácsorogtak matrózok. Van itt egy templom és nem nagyon sok kocka alakú ház. Errefelé minden város csúnyácska. Már megyünk tovább.

12 óra: a tengeren

Már régóta megállás nélkül járunk. A hajó minden csontikáját-bontikáját bejártam. Most a második négyszögletes fedélzeten ülünk, amelyet ponyva árnyékoz be. Most egy nagy darab helyen csak eget és vizet lehetett látni. A víz közepén kék az ég, világos kék. Hullámok taraja fehérlik és mozog. A hajó remeg a gépektől, a víz szakadatlanul motyorékol. Nemrég ettem zsömlét, szalámit, mandulát és mazsolát. Az imént csöngettek

ebédre. Láttunk egy édes kis szigetet, melyen csak egy kis kastély fért el. Egy sirály folyton fölöttünk keringett, ennivalót keresett.

2 óra: Trogir

Most megálltunk egy olyan helyen, melyet Trogirnak hívnak. Ez egy ici-pici városka. De annál szebb a szüleimnek. Mert itt 800 éves és még régebbi házak vannak. A tatárok elől ide menekült IV. Béla magyar király, apu olvasta egy könyvből. Láttunk egy nagyon szép udvart, amelynek a közepén egy márvány kút volt, és ez nagyon tetszett. Megnéztük belül is a Dómot, ami nekem nem tetszett. Ennek a dómnak a kapuján oroszlánfejek is voltak kifaragva. Az utcák zeg-zugosak, kicsik és fanélküliek voltak. Ebben a városban ebédeltünk. A parton pálmák álltak egy kis kertben. A kikötő elején bástyatorony volt. Mellette is láttuk a régi városfalat, melyet összeépítettek a házakkal. A kikötővel szemben egy hosszú sziget van, ezért itt olyan a tenger, mintha folyó volna. A szigetre híd visz át, amely a hajók előtt szétnyílik. Mikor tovább menetünk, egy bocskor árus szállt fel, vele jöttünk Splitbe.

Split, d.u. ½ 4-től 12-ig.

Egy tengerparti kávéház teraszán írok. Az utcát végig pálmák borítják. Vannak kis pálmák, amelyeket én Lóci-pálmáknak neveztem. A nagy pálmákat apu-pálmáknak hívtam. Egy csomó lány jött erre hímzett fehér ruhában. Ezek rémesen tetszettek nekem. A félhold alakú kikötőben számtalan hajó úszik és áll. Egy nagy olasz hajó épp most indult el. Egy temetési menet jött és asszonyok nem voltak a kíséretében. Ezek helyett boros hordók kísérték a menetet. A klozet rém furcsa volt.

Mielőtt idejöttünk a kávéházba, bejártuk az egész római várost. Apu mondta, hogy az egész egy Diocletianus nevű császár palotája volt, 1700 évvel ezelőtt. Volt ott egy vasszobor, rengeteg oszlop, egy egyiptomi szfinksz meg sok templom és kapu. Engem ez az egész nem érdekelt egy picinkét sem. Velünk tartott egy német énekes meg egy zongoraművész. Este őszibarackot meg vörösbort vettünk és hazamentünk a hajóra.

Én lefeküdtem. Anyuék mondták, hogy visszamentek és minden téren meg udvaron nagy tüzeket láttak. A lobogó tüzeiken át férfiak, nők meg gyerekek ugráltak nagy sivalkodva. Egy rendőr mondta, hogy holnap lesz Szent Iván napja, azért vannak ezek a szabad tüzek. Aki a tűzön átugrik, egy éven belül férjhez megy.

Péntek, június 24.

Korán reggel keltünk. Mégis elkéstünk. Csak keveset láttunk Korčula szigetből és városból. Ez is hegyen van, mint itt minden. Felmentünk a Dómba. Azután a német bácsi felfedezett egy narancsfát. A zöld lombban csakugyan ott kukucskáltak a sárga narancsok.

Körülsetáltuk a szigetet, megnéztük a piacot. Láttunk fügefákat, meg olyan fákat, amelyek otthon nincsenek. De nem tudtuk a nevüket. A parton megnéztük a régi bástyákat. Indulás után reggelizni mentünk a hajón. Én kávé és kenyeret ettem. A hajó elkezdett himbálózni, mert a nyílt tengeren úsztunk. Apu lett először rosszul, kihányta a kávé a tengerbe. Anyu követte a példáját. Én csak rosszul voltam, de nem hánytam. Most már tudjuk, mi a tengeri betegség. Boldogok voltunk, mikor egy Trstenik nevű vacak kis helyen, amely azért szép volt, partra szállhattunk. A csengetés messziről hallatszott utánunk, és mi apuval futottunk vissza a hajóhoz. Ezután már nem voltak nagy hullámok. Apu aludt egy padon, anyu szintén aludt, én pedig heverészttem. Sok sirály kísért minket. A hangjuk olyan, mintha valaki sírva hohuházna. A másik hangjuk hosszú kvá-kvá-kvá.

Utána a hajón ebédeltünk.

Dubrovnik, (24-én d. u.)

Korán d. u. ideértünk. A kikötő messze van az igazi várostól. Oda gyalog meg villamoson mentünk be. A kalauz csak franciául tudott. Útközben gyönyörű villák voltak. Óriási virágzó kaktuszokat láttunk és rengeteg pálmát meg nyíló leándert. Azt a helyet, ahol kikötöttünk, Gruznak hívják. Szemben van vele a Lapad félsziget. Azt mondják, ott legjobb nyaralni. A villamosról sokszor látszott a kék tenger.

A végállomásnál csupa hotel meg kávéház van. Itt kezdődik az igazi Dubrovnik. De előbb elmentünk a kávéház kerítéséhez. Ez meredek volt és magasan volt egy kis köves öböl felett. Az öböl jobbra meg balra várfalak zárták be, csak középen lehetett nyílt tengerre látni. Én folyton éhes voltam. A Dubravka kávéházban fagyaltotunk. Remek volt. A fagyaltot itt szládolednek hívják. Apuról egy rajzoló karikatúrát csinált, de nem vettük meg. Magyarok muzsikáltak. Aztán átmentünk a nagy városfal kapuján. Óriási nagy ez a fal. Egy nagy kör alakú kaput láttunk, ott kezdődött a Péter király utca. Itt csupa elegáns bolt van, minden sima fehér kő. Lépcsős pirinyó utcák vezetnek fel a hegyre, a másik oldalon még a városnak többi része van. A főutca végén megint várfal és óratorony van. Apuék gyönyörű régi házakat nézegettek. Én egy téren egy szép kút körül száz meg

száz galambot fedeztem fel. Olyan szelídek voltak, hogy ha az ember arra ment, mindjárt hozzá repültek nagy szárnycsattogással. Azt hitték, hogy enni hoz nekik. Adtak is nekik kukoricát. Mi is vettünk a dináromért és odaadtuk nekik. Aztán egy lépcsőn felmentünk és leültünk pihenni egy templomban. Ez a jezsuiták temploma volt. Ezután boltokat nézegettünk. Egy másik lépcsőn felmentünk a hegyi városba is. Itt láttuk a virágzó kaktuszok minden fajtáját. Mikor esni kezdett, bemenekültünk a kávéház melletti cseh vendéglőbe. Ott vacsoráztunk. Még sétáltunk egy kicsit a várfal alatti szép kertben, amelynek a végén én a tengerparti sziklákra is leugrottam. Ja igaz, a városban járva az óratoronynál megint átmentünk a városfal kapuján és kimentünk Dubrovnik másik kikötőjéhez, ahol egymásután innen-onnan indultak el a kiránduló csoportok. Az Adriai-tengeren nyaralók legnagyobb részét angolok, németek és franciák teszik ki. Villamoson mentünk vissza a hajóra.

Szombat, június 25.

Reggel nagy kiabálásra ébredtünk. A hajó egész éjjel Gruzsbán állt, de most meg a nyílt tengeren járt. Aztán felkeltem, de a folyosón már rosszul voltam, s mikor felértem a fedélzetre, már hánytam, mikor a korláthoz értem, akkor pedig a tengerbe. A hajó legelőször akkor ment csendesen, mikor befordult a Bokába. A Boka szép hosszú, kanyargós és szűk benyúlása a tengernek a hegyek közé. Az első állomás Hercegnovi volt. Ez a város az egész hegyoldalt beborítja. Anyu meg én pizsamában meg kabátban mentünk fel a lépcsős utcán. A piacon sajtot, zöldséget áruló kofák sokat nevettek rajtunk. Girbe-görbe utcákon mentünk. Én mikor egy ablakon benéztem, láttam iskolás gyerekeket, akiket egy kisasszony tanított. Elmentünk a hotelek gyönyörű parkja felé, de már vissza is kellett fordulni. Lefelé jövet rengeteg ösvéért és bugyogós férfit láttunk. Az egyiknek az övében handzsár volt. Ez $\frac{1}{4}$ tíztől $\frac{3}{4}$ 10-ig történt.

Fél óra múlva Tivatban voltunk. Itt fél óráig sétáltunk. Egy nagyon nagy és híres parkban, ahol olyan fákat és virágokat láttunk, mint még soha. Szedtünk is virágokat. Volt itt eukaliptusz, leánder, olajfa, sokféle páfrány, gránátalma, füge, narancs és citromfa. A legtöbbnek nem is tudta senki a nevét.

Egy magyar ember is csatlakozott hozzánk, aki Splitben nyaralt. A sétához ráadást is kaptunk, mert a kapitány sokáig udvarolt egy nőnek. Mentünk tovább. A Boka mindig szűkebb lett. A víz itt nem hullámozott, csak libabőrös volt. Rettentő nagy erdők és kopár

hegyek közt utaztunk. A legnagyobb a Lovcsen hegy volt. Apu mondta, hogy ezt a hegyet is megrohamozták a magyarok a világháborúban, amikor elfoglalták Montenegrót. Ez egy kis hegyi ország és itt kezdődik. Nikita volt a királya. A Boka legvégén van Kotor, más néven Cattaro. Idáig szólt a jegyünk. A németek egy másik közös autóbuszon felrándultak a hegyekbe, Montenegróba. Cetinje a fővárosa. Nekünk már kevés pénzünk volt, hát nem mentünk. A piacra indultunk. A parton pálmák alatt rengeteg autó állt. A piacon rengeteg zöldséget és gomolyát árultak montenegrói parasztok. A fedett csarnokban sokáig néztem, hogy egy fecske hosszan hogy etette a fiókáit. Faszenet és bort raktak ki a bárkákról a partra.

Az öböl legvégébe mentünk és a szép Slavija hotel erkélyén ébredtem fel. Palmida nevű Fekete-tengeri halat ettünk. Előre megmondták, én palacsintát is kaptam. A pincér magyar volt. Utána egy kicsit felmentünk a hegyre és néztük a városból hazamenő parasztasszonyokat. Meg a szamarakat is. Olyan ügyesen lépkednek és olyan sanyarúak szegények! Az emberek nagyon piszkosak.

Egy kőhídról sokáig néztük a csibészeket, akik horog és vessző nélkül halásztak. Bejártuk a köves utcákat és voltunk két templomban. A dómban furcsa volt, hogy egy ciril kelyhe volt. A hajón pihentünk, azonban megéheztünk. Este a városban vettünk gomolyát meg ringlót. Itt írtam képeslapot Drózdy bácsinak egy parti cukrászda kertjében, ahol uzsonnáztunk. Este megjöttek a németek, és a hajó indult. A bácsi a fedélzeten sokat bolondozott és furcsán füttyült. Apu mondta, hogy sok száz évvel ezelőtt idáig terjedt Magyarország. Tivatban éppen csak megállt a hajó. Hercegnoviban a mólón vettünk egy kislánytól narancsot. Éppen most szedte őket. Az egyiket Frejlein Rozának adtam. Néztük a világító tornyokat. Aztán kiértünk a Bokából. A tenger nagyon hullámzott, de én szerencsére nem lettem tengeri beteg, mert a kereveten elaludtam. Este Gruzszba értünk. Bementünk a legelső szállodába a parton.

Vasárnap, június 26.

Ez a Grand Hotel Petka rém vacak szálloda volt. Éjjel a moszkitók mind a hármunkat megcsípték. Délelőtt villamoson kimentünk a Lapadra. Ez egy félsziget. Itt vannak a szép villák, szállodák és kertek. A villáknak a végén van egy öböl. Szent Márton a neve. Itt van egy szép strand. De előbb visszamentünk egy kicsit a fasorban a Hotel Zagrebig. Ez egy szép modern hely. Ezt ajánlották nekünk. Kár, hogy nem ide jöttünk

aludni. Nagy reggelit ettünk, aztán mentünk a strandra. Csak én fürdöttem. A víz nagyon hideg volt. De a nap rém erős. Egy kis és bő nadrág volt rajtam. Azután belehemperegtem a homokba. Mikor hazafelé kellett menni, lezuhanyoztam magamat. A kabinok mögött kugliztak és lovagoltak a fügefák alatt. A Zagrebben finoman ebédeltünk és sütkéreztünk a kertben és néztük a hangyákat. Az egyik házukból a másikba költöztek.

Aztán villamoson bementünk Dubrovnikba. Ennek a másik neve Ragusa. Most már másodszor jártam itt. Minden utat megismertem. Átmentünk a nagy fal kapuján és megint megnéztük azt, amit tegnapelőtt leírtam. A főpostán levelet kerestünk, de nem volt. Sokat aggódtunk a Lócikánkért. Nem lehetett semmit venni, mert vasárnap volt. Aztán lementünk egy kolostorba, amelynek gyönyörű oszlopai, udvari folyosója és kertje volt. Aputól egy szerzetes gyufát kért. Volt itt egy régi patika is. Egy görög kávéházban fagyaltoztunk és az ostyát elhoztuk a nagymamának meg a Lócikának. Autóbuszon mentünk vissza a Petkába és aztán a vasúthoz mentünk. Az ottani postán se volt levél.

A vasútnak keskeny vágánya volt itt. Amikor beszálltunk az 1-ső osztályú kupéba, megijedtem, hogy hogy lehet itt aludni. Mert csak négy piros fotel volt a fülkébe állítva. De olyan jól össze lehet húzni őket, hogy ágy lesz belőlük. A vonat rögtön kanyarogni kezdett és folyton füttyült, mert folyton alagutak jöttek. Mellettünk a völgyben még egyszer a közelünkbe kanyarodott a tenger. Olyan volt, mint egy fényes tükör. Vetéseket láttunk és óriási magas fenyőket, ciprusokat. Aztán a hegyek kezdtek visszahúzódni és tele lettek sziklatömbökkel. A szép ciprusfák pedig lassan eltűnedeztek. Aztán a kis tengernyúlványt még sokáig láttuk. Egy nagy sziklafalnál azt mondták, hogy vége, slussz és egy pillanat múlva nagy csudálkozásunkra megint látszott, mégpedig nem is a nyúlvány, hanem az igazi nyílt tenger. Kék volt és széles, mert magasról láttuk. Ez volt a búcsú.

Most már csak hegyek és alagutak jöttek, kecskék meg tehenek. Itt az embereknek csak egy kis földje van ezen a sziklás vidéken. Amelyiken búza terem, az olyan, mint egy nagyon kicsi sárga tó. Akkorákat kanyarogtunk, hogy a napot néha előttünk, néha a hátunk mögött láttuk. Anyu meg én a kék égről és a hegyekről néha azt hittük, hogy az a tenger.

Itt következik a menü:

1) Budapesti szalámi, 2) montenegrói sajt, 3) raguzai zsemlye, 4) spliti vörösbor, 5) dubrovnikai marcipán, 6) cattaroi ringló.

A cifra vacsora után apu ágyat csinált, és én elaludtam. Reggel apu mondta, hogy átmentünk Mosztár városán és 800 m magasan járunk, és hogy éjjel a folyónak volt egy 30 m nagy vízesése.

Június 27. Sarajevó

Reggel is gyönyörű hegyek közt mentünk és $\frac{1}{4}$ 7-kor Sarajevóba értünk. Az állomáson várta aput egy régi osztálytársa. 17 év óta nem látták egymást. Ez a bácsi Dr. Tatarević Salih. Fez volt a fején. Autóbuszon mentünk a szállodába, az Európába. Ott megreggeliztünk és kimentünk a folyóhoz, amelyet Miljackának hívnak. Azon a hídon mentünk át, amelynél a régi trónörököst lelőtte egy Princip nevű szerb ember. Felmentünk a túlsó oldalon a hegyre. Ez a török városrész. A bácsinak mindig köszöntek a mohamedánok. Azt mondták, hogy: merháma. Sok kis török temetőt láttunk. Minden síron két sírkő van. A férfiak sírkövének tetején turbán van faragva. Egy kis kafanában feketéztünk. Onnan látni lehetett, hogy Sarajevó milyen hosszú város. A másik hegyoldalon is törökök laknak. Nagyon furcsák a magas vékony és fehér templomtornyok. Ezek a minarétek. Fekete csúcsuk van és alatta kör alakú erkélyek. Itt száz minarét van. A doktor bácsi ment a rendelőjébe, mi pedig mentünk az Európába. Kis pihenő után járkáltunk a városban, a bazárok, bódék utcájában. Délben Salih bácsinál ebédeltünk. Minekünk nagyon ízlett egy dzuvec [helyesen: đuveć, ejtsd dzsuvecs/gyuvecs] nevű szerb étel, ami rizses hús volt mindenféle zöldséggel. Most óriási séta következett, főképp a bazár városban. Ezt le se lehet írni, olyan érdekes volt. Vettünk papucsokat, népi hímes kézimunkát, rózsaoiljat, egy török cukrászdában furcsa édességeket és italokat kóstolgattunk. A városházát is megnéztük és a Begova dzsámi nevű templomot. A folyón 8 híd van. Egy parkban uzsonnáztunk, és én nem tudtam az idegen gyerekekkel játszani. Borzasztó sok mohamedán nőt láttunk, mind fekete fátyolt és lobogó világos lepel ruhát viseltek. Este a Salih bácsi meghívott vendégségbe. Volt ott még egy Mohamed Bég nevű ember, aki ékszerkereskedő. Fekete bugyogóban és szerb harisnyában volt. Tiszteletünkre egész török vacsorát adtak. Először limonádé és cigaretta jött, azután a másik szobában volt egy asztal nagyságú kerek üvegtál és mi köréje ültünk törökülésben, de előbb kezét mostunk. Zulejka néni¹ meg egy lány rokon szolgáltak fel. Bő, díszes selyembugyogót hordtak. Magas fedővel leborított cintányérban először tyúklevest és húst tettek le mindenki elé. A bácsi meg a bég közös edényből ettek. Aztán következett valami pörkölt féle, skampi nevű kis kagylókkal. A harmadik fogás édes töltött káposzta volt juhhússal.

¹ A kézirat károsodása és a kézírás rossz olvashatósága miatt a név olvasata nem volt elfogadható. Miután erre rámutattam, Hárs Ernő újabb kísérlete, hogy helyes olvasathoz jusson valószínűleg sikeresnek mondható. A Zágrábi Egyetem Turkológia Tanszékén megerősítést nyert az, hogy a névnek minden valószínűség szerint ez az egyetlen lehetséges helyes olvasata.

Ezután árpából csinált, mézes és édes kocsonyát kaptunk, utána rettentő édes sütemény jött, kétféle is volt, forró és vajban úszó. Émelyítően édesek voltak. Kéz- és szájmosás következett, és már rendesen ülhattunk. Kezdődött a rém hosszú feketézés. A feketét furcsa edényben, parázson hozták. Közben jött egy énekes és harmonika mellett énekelt bosnyák népdalokat. Előjött bugyogóban a nagyobbik kislány is. Emira a neve. 5 éves. Már hetek óta várt minket. Csak gyermeknyelven tudtunk beszélni, de azért nagyon megszerettük egymást. Éjfélig tartott a játék és feketézés meg az ének. Pestről rádióon cigányzenét is hallottunk. Mi nagy csokor virágot küldtünk a néninek, meg egy kötet Petőfit a bácsinak. Ennekem török csipkét és szép zsebkendőt adtak és anyunak gyönyörű valódi aranyhímzésű tálcakendőt.

Kedd, június 28.

Mi délelőtt a bácsi nélkül sétáltunk. Megint megnéztük mindazt, amit tegnap láttunk. Kávéházban reggeliztünk. A Princip hídnál rengeteg felvonulót láttunk. Éppen most ünnepelték a szerbek a Principet meg Vidovdan napját meg a Zelma napot. Egész délig a bazárokat jártuk, meghallgattuk a műezzin énekét. Apu vett egy fezt. Utolsó pénzünket is beváltottuk dinárra. Délután a szálloda autóbussa kivitt messzire, a vasútra. A bácsi is ott volt. Feketéztünk. Itt 50-szer is feketéznek 1 nap az emberek. Véletlenül épp csárdás szólt, mikor felszálltunk. Ismerős kalauz jött velünk. A vonat a hegyoldalon végigvitt egész Szarajevón. A bácsi egy állomást velünk jött, megcsókolta aput és sokáig integetett. Most fél 3-tól másnap délután fél 4-ig kellett utazni. Ijesztő és gyönyörű hegyek közt mentünk, rengeteg alagúton át. A kalauz azt mondta, hogy 200 alagút volt. Az országúton fátyolos nők mentek számaron. Már fáradt vagyok, és nem írok a nagy hegyekről. Több állomáson leszálltunk. Uzsonnáztunk, vacsoráztunk és jól aludtam. Szarajevóban se kaptunk levelet.

Szerda, június 29.

Reggel átmentünk a Száván és 6-kor Belgrádba értünk. Villamoson bementünk a főtérre és a Moszkva kávéházban reggeliztünk. Belgrád nem szép város. Láttuk a királyi várat és a Kalimegdan nevű régi várat. Majdnem lekéstünk. Első osztályú magyar kupéba

szálltunk. Az a vidék, amelyen átmentünk, a háború előtt magyar volt. Láttunk a mezőkön leszállni egy repülőt. Az utolsó nagy állomás Szabadka volt. Szuboticának hívják. Megint jött a jugoszláv vámvizsgálat és útlelvizsgálat.

Szabadkán leszálltunk és kimentünk a vasút előtti térre. Magyar árustól meggyet és ribizlit vettünk. Itt 120.000 ember él, a fele magyar.

Délben jöttünk át a határon. A vonat a nyílt pályán megállt, akkor leszálltak a szerbek. Aztán elrobogtunk egy fehér kő előtt. Egyik oldalán ez volt: SHS, a másikon pedig: MO. Ehhez közel volt egy kis ház, előtte magyar katona tisztelgett a puskájával a vonatnak. Mellette puskátlan katona volt és mikor integettünk neki, szalutálva külön visszaköszönt. Kelebián volt a magyar vizsgálat. 1 pillanatig tartott az egész. Most örültem szaladtunk Budapest felé. Mindenütt sárga búzavetéseket láttunk. Ma van Péter-Pál napja, de aratást csak 1 helyen láttam a határon túl, a Bácskában. Fél 2 van, abbahagyom a naplózást. Fél 4-kor leszünk Pesten. Alig várom már, hogy a Lócikát megcsókoljam. Az egész úton izgultam, hogy nincsen-e otthon valami baj, mert hogy nem kaptunk levelet.

Kisklára dalmáciai naplója – nem teljes, tisztázott változat

Vasárnap, 1932. június 19.

Átléptem a határt. Az első állomás Koprivnica volt. Itt láttam először idegen ruhás katonákat. Az első állomás előtti táj nagyon szép volt, az apró házak között arany kalászt lengetett a szél. Először síkságokat láttunk a vonat ablakából, majd a Dráván is keresztül mentünk. Aztán legtöbbször hegyeket és dombokat láttunk.

Amint elnéztem a szép tájakat, eszembe jutott a kétéves kis testvérem, Lóci. Szomorúan gondoltam arra, hogy vajon mit csinál most otthon. Biztos unatkozik szegény.

Ez itt Horvátország. Itt már első osztályon megyünk. Most sűrű erdőségek közt robog a vonat. Élvezettel szopogatom azt a csokoládét, melyet még Magyarország Újdombóvár nevezetű városában vettünk. Most éppen az járkált a fejemben, hogy milyen jó lesz holnap fürödni. Amikor a fagylaltot ettem, az jutott eszembe, hogy milyen élvezettel szopogatná ezt a kis Lóci. Most olyan kanyargós utakat láttam, hogy belefájdult a szemem.

Zágráb! – kiáltotta a kalauz, és én apuval leszálltam, hogy megnézzük ezt a várost. Láttam egy hosszú pályaudvart, melynek a tetejéről hosszú virágos kosarak nyúltak le. Aztán a Száván mentünk keresztül, melynek égszínkéék vizében rengeteg ember fürdött. Én is szerettem volna köztük megfürödni, de utazni mégis jobb.

Hat órákor ettünk. Aztán egy tündéri szép látvány következett, egy halványkék folyó, aminek a közepén és szélén vízesés volt. Majd két nagy hegy között egy sima kis patakot láttunk. A patak meg a völgy felett a hidat, amelyen átmentünk, éppen javították. Nagyon magas volt.

A hegyek mindig nagyobbak lettek. A vonat annyira kanyargott, hogy folyton látni lehetett az elejét is, meg a végét is. A sziklák egész közel voltak az ablakhoz. A csendőr folyton a kupé előtt állt és az apu útlevelét hétszer elkérték.

Aztán egymásután jöttek az alagutak és a levegő mindig hidegült. A gyorsvonat pedig mindig feljebb ment. Azután sötét lett, de még lehetett látni a tájat, amelyet én kék hegytengernek neveztem el. Aludtam is egy órát. Mikor felébredtem, harisnyában futkostam a díványon az egyik ablaktól a másikhoz, vagy az apu vitt. Volt itt egy néni, aki

a harmadik osztályon utazott és nagy hajóútra készült. Még Pesten rábíztak egy kisleányra, hogy vigyázzon rá Fiuméig.

Különösen szép volt Szkrad állomás, ahol sok egyforma magas fa állt a vasútnál. Az egészen kopár hegyeket itt Karsztnak hívják. A karszton nincs növény. Itt már éjszaka mentünk át. Ebből már keveset láttam. A vonat rém gyorsan ment lefelé. A tengert messziről nem láttuk, csak a parti fényeket.

Most kimentünk Horvátországból és bementünk Olaszországba. De ez már csak negyed óra volt. Fiumében szálltunk le. Egy teremben megint vámvizsgálat volt. Itt már olaszul beszéltek, de a hordár magyarul is tudott. Aztán mentünk a Royal szállodába. Ezen az estén már egyedül aludtam le, mert apuék még lementek sétálni.

Hétfő, június 20.

Fél nyolckor ébredni kezdtem. Nyolckor már fel is keltünk, apu, anyu meg én. Ekkor anyuka beleállított egy mosdóba és alaposan lemosott. Az ablakból látni lehetett a tengert.

Aztán elmentünk és boltokat néztünk. Itt mindent líráért árulnak. Utána kimentünk a mólóra és megnéztük a tengert.

Ezek után elmentünk reggelizni egy kávéházba. Ez a Piazza Dantén volt, mi a teraszon ültünk. Csokoládét ettünk. Apu bevitt a kávéház belsejébe és megmutatta azt a nagy, fényes gépet, amelyben a kávé főzik.

Nemsokára átmentünk gyalog Szusákba, egy kis folyó a határ. A hajójegyet kellett megkapni a jugoszlávoktól. Itt is elmentünk sétálni és láttunk egy nagy hajó kirakodást. Amíg kérdegettük, hogy honnan megy majd a hajó, egy utcai fagyaltoshoz értünk. Mellette egy mérleg állt. Apu meg akart mérni, de 1 dinárt kellett bedobni. Apunak csak 2 dinárosa volt, hát felváltotta a fagyaltosnál. A mérleg rossz volt, mikor az egy dinárt bedobtuk, 2 pottyant ki belőle és a mérleg nem mért. Apu az egy dinár nyereséget a fagyaltosnak adta és megint bedobott egyet és a mérleg a pénzt most elnyelte és most se mért. Elmentünk, de a fagyaltos ekkor utánam szaladt egy 10 filléres, másképp egy dináros fagyalttal. Ez a szusáki parton volt, ahol raktárházak, kis hajók és csónakok voltak.

Visszafelé sétálva éppen befejezetem a fagyaltetést, mikor egy gyümölcspiachoz értünk, ami a Fiumara partján volt. Ott vettünk 3 dinárért egy banánt, melyet én jó ízűen

elfogyasztottam. Aztán mentünk ebédelni, apu meg anyu halat, én pedig rántott csirkét ettem a Lipa vendéglőben.

Fél kettőkor mentünk boltokat nézni, de be voltak csukva. Így hát visszamentünk a hídi határon az olasz és szerb csendőrök közt Olaszországba, Fiuméba. A szállodánkban lehasaltunk az ágyra, anyu és apu elaludtak, de nekem eszembe se jutott elaludni, inkább rajzoltam. Alvás után elmentünk vásárolni. A Corso utcában gombot, övet, fürdőcipőt, táskát, gépselymet, süteményt és anyunak hajhálót vettünk. Egy téren láttam a Filiberto horgonyát kiállítva, ez volt az első olasz hajó, amely a háború után Fiumében kikötött.

Fél ötkor a mólón felszálltunk egy fehér hajóra és Abbáziába és Lauránába mentünk. Éppen indulni készült a hajó, mikor rettentő bőgéssel szállt le egy vízi repülő. Aztán lassan elindult a hajó. A kikötőben sárgavitorlás halászhajók és 8 nagy, fekete-piros tehergőzös állt. Ezekre India, Jáva meg ilyenek voltak kiírva. A szalonban voltunk a hajón, aztán a fedélzeten. Egy szép olasz lány megkínált konyakos csokoládéval. Hűvös szél fújt. A tenger világoszöld és enyhe kék színben játszott és nagy hullámokat vetett. Abbázia egy nagy hegy alatt van, csupa szép szálloda a part. Pálmák is vannak. Mindenütt fürdenek, még a köveken is. Laurána is ilyen féle fürdőhely. Onnan rögtön indultunk vissza. Közben kezdett esteledni. Hideg is volt. A hajó közepére álltunk, mert ott meleg jött ki a gépektől, és mert ott nem himbálózott olyan nagyon a hajó. Mégis nagyon émelyegtem. Az abbáziai mólóra csak éppen kiléphettünk, mert a mi jegyünket nem lehetett megszakítani. A hajón aztán néztem, hogy a szakács hogy készíti a vacsorát. A tengeri halakat meg is fogtam. A matrózok ölükből, tányérból ettek. A halakról leszedték a húst, és a csontvázat kipenderítették a tengerbe. Vastag csőtésztát is ettek.

Fél hétkor Fiumében kiszálltunk és még sétáltunk régi, girbe-gurba utcákon. Aztán a Royallal szemben a Via Garibaldin vacsoráztunk egy olasz korcsmában, amelynek furcsa neve ez volt: Ornithorinco. Itt ettem először igazi tengeri halat, mi választottuk ki, hogy melyiket süssék meg. Megkóstoltam a paradicsomos makarónit is, és vörös bort ittunk. Aztán átmentünk Szusákba. A csomagjainkat tolókocsin vitte egy ember. A hídnál nagy izgalom, volt, azt hittük, hogy elvesztek az útlevelek. Szusákon a Continentalban szálltunk meg és rögtön lefeküdtem.

Június 21, kedd

Hat órákor anyu felkelt. Fél hétkor minket is felkeltett. Össze-vissza kapkodtunk mindent, nagyon siettünk. Azután elindultunk a szállodából. A csomagunkat elvitték egy tolókocsin, mi gyalog mentünk előre. A Fiumara mellett mentünk vén bárkák közt a kikötőig. Amíg apu jegyet váltott, én egy szerelmes párt néztem, de nem értettem, mit beszéltek, mert szerbek voltak.

Elértünk a hajóhoz és felszálltunk. A hajó lassan elindult, de még nem nagyon ment el a parttól, mikor egy pár ember jött még autóval és kétségbeesetten kiabált. A hajó kissé visszament, és egy kis keskeny hidat tettek ki, amelyen egy matróz kiszaladt és behozta a csomagokat. Utána egy ember is beszállt. Egy másik ember is fellépett a fahídra, és éppen be akarták a hidat húzni, és az ember megrémülve visszaugrott a partra.

Amikor a hajó kisiklott a kikötőből, visszanéztünk, és nemcsak Szusákot, hanem Fiumét is lehetett látni. Mi lementünk az étterembe reggelizni. A hajó neve Zagreb volt. Aztán felmentünk a fedélzetre. A szél fújt egy kicsit. Nem sokat nézhettük a tengert a fedélzetről, mert anyu fázott és le kellett menni. De onnan is látszott. Az étteremből kimentünk egy keskeny folyosóra, és onnan lefelé nyílt egy lépcső. Lementünk s végignéztük a kabinokat. Nagyon érdekesek voltak. Volt, amelyikben egy ágy és egy dívány volt, azonkívül voltak, melyekben 2 ágy és egy dívány is volt. Láttunk kerek ablakokat, amelyeket már a hullámok csapdostak. Aztán megnéztük a konyhát és gépeket. Láttunk egy nagy négyszögletes nyílást, amelybe keskeny vasrudak voltak beleállítva. Ezen egy-egy nagyobb hullám be is csapott.

Esett az eső, ezért csak később mentünk ki a fedélzetre. Először a Krk szigetet láttuk balra, Chersot pedig jobbra. Mindig szigetek jöttek és elmaradtak. Messziről láttuk aztán dél tájban Rab sziget négy tornyát, amit kampanilének hívnak. A fedélzetről megtetszett az Astoria nevű szálloda. Kikötöttünk és megszálltunk. Megnéztük, hogyan indul tovább a hajó és sétálni mentünk. Éhes voltam. Apu vett egy narancsot, amely sokkal édesebb, mint a pestiek. Mindig jöttek kosaras kislányok, akik kagylókat, csigahéjakat, tengeri lovacskákat (holttesteket) meg tengeri csillagokat és rákhéjakat árultak. Benéztünk az Imperiál szállodába is, amelynek gyönyörű kertje volt.

Az Astoriában ebédeltünk, utána aludtunk. Apu, anyu egyhamar elaludt, én pedig magamban játszottam. Később sétáltunk, át a hegyen. Nagyon szép hegy volt, tele erdővel, egyik a másikat érte. Egy része tele volt óriási kaktuszokkal. Aztán a sziget túlsó tengerpartján mentünk egész a fürdőig. Megnéztük, apu azt mondta, hogy ez a Szent Eufémia öböl.

Visszafelé egy hosszú sétányon mentünk a parton. Balra tőlünk egy kaktuszos hegy állt, jobbra pedig a tenger volt. Leugrottunk a kövekre a tengerpartra, cipővel, és kagylókat, csigákat és szép köveket szedegettünk. Fürödni nem lehetett, mert a fürdőruhánk nem volt ott, és egész nap borús idő volt.

A hegyi házak közt sok régi épületet és kaput láttunk. Az utcák szűkek voltak, sokszor lépcsősek és minden csupa kő.

Az Astoria egyik tulajdonosa magyar ember volt, aki oda menekült. A másik tulajdonos meg orosz menekült volt. A magyar azonkívül nagyon kedves is volt.

Este megvacsoráztunk és lefeküdtünk. Ez volt az első nap Rab szigetén.

Szerda, június 22.

Az éjjel nagyon jól aludtam. Mikor felébredtem, hallottam a campanilék bim-bamjait. Az ablakunk előtt egy harmadik emeletre felnyúló babérfa volt, és a lombja egészen simította az ablakunkat. Amikor lementünk a kertbe, a tulajdonos megmutatott nekünk egy fügefát. Szakított is egy fügét és megmutatta nekem. Még éretlen volt és körte alakú. Szőlőt is mutatott. A szőlő bogyói még kicsinyek voltak, akkorák, mint egy borsó.

Reggel még borús volt az idő, de hamar kiderült. Reggeli után elmentünk sétálni és apu vett levelezőlapokat. Aztán megírták anyuval. A Corso nevű kávéháznak a teraszán oranzsádot kaptam. A kávéházat itt kavanának hívják. Ahogy aztán ugráltam a parton, németül vagy hogy megszólítottak, hogy kell-e bárka. – Barka, barka! – hadarták folyton. Egész sor vitorlás állt ott. Aztán elcsábultunk és mentünk vitorlázni. A vitorlázás nagyon élményes volt. Először csak egy órai hajókázást akartunk csinálni, de mikor elértünk a Harmadik Öböl nevű fürdőbe, kiszálltunk. Apuék megengedték, hogy fürödjek. Kabint váltottunk, és egy nénitől fürdőruhát kölcsönöztem. Amikor jól bementem a vízbe, egy néni felrúgta a vizet és a víz a szájamba repült. Borzasztó sós volt, de azért nekem ízlett. Ezalatt a parton egy kislány rákhéjat adott el anyunak.

Mentünk hazafelé. A bárkának Stipica volt a neve. Egy másikat Zeusznak hívtak. A bárkásunkat én nem láttam szép embernek. Trikót viselt és nagyon barna volt. Azt mondta, hogy ő már 25 éves, de életében sohasem látott élő cápát, csak egyszer egy döglöttet.

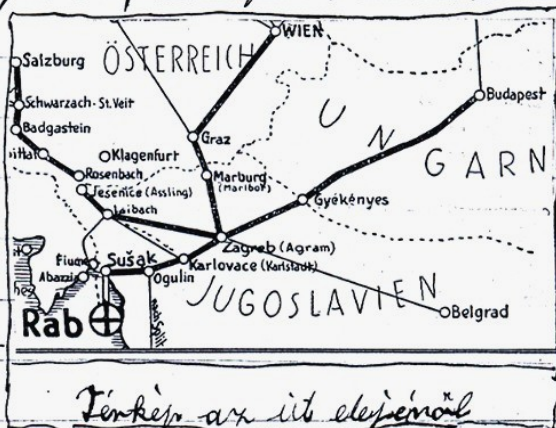
Megebédeltünk, anyu nem akart fürdeni menni. Volt veszekedés. A veszekedés után a fiumei táskába a fürdőruhákat becsomagoltuk és egy meredek, szűk utcán meg egy lépcsőn átmertünk a sziget túlsó partjára. Megint kabint váltottunk. Anyu először és én

másodszor fürödtem most életemben a tengerben. A víz először hideg, aztán meleg volt. Elmondom, hogy nézett ki a strand. Egy hosszú öböl egyik partján a hegy lábánál voltak a kabinok, azok alatt a víz. Oda lépcsőn kellett lemenni. A földje homokos volt. Anyuval és apuval halacskát játszottunk. A parton emberek napoztak. A vízbe úsztak, tutajra ültek, csónakáztak, lenyomták egymást. Egy egész meztelen kisgyerek gumi számaron ülve vagy feküdve úszott. A vízből kijőve joghurtot és kenyeret ettem. Anyu fél hatkor kiküldött a vízből. Hazafelé mikor mentünk, egy kaktuszcsoporthoz haladtunk el és mellettük egy padra leültünk. Ez a parti út végén volt, nagy fal tövében. Apu a zöld padba bicskával bevészte a nevemet. Azt vészte bele, hogy Klára II. A II-est azért tette oda...

Kisklára dalmáciai naplója tisztázott változatának fénymásolata

Varánnap, 1932 június 19.

Eléptem a határt. Az első állomás Hoprunica volt. Itt láttam először idegen ruhás katonákat. Az első állomás előtti táj nagyon szép volt, az apró házak között arany kalászt lengetett a szél. Először rikácsolókat láttunk a vonat ablakából, majd a Dráván is keresztül mentünk. Aztán legelőnyire hegyeket és dombokat láttunk.

Térkép az út elejénél

Amint elnéztem a szép tájakat, erősen jutott a kétéves kis testvérem, Lóci. Gzomonuam gondoltam arra, hogy vajon mit csinál most otthon. Bízom, unatkozni kezd.

Ez itt Horvát ország. Itt már első osztályon megyünk. Most sűrű erdőreget közt halog a vonat. Elvezetett izgalgatom azt a csokládét,

melyet még Ma-
gyarország elj-
dömbovár neve-
zetű városában
vetünk. Most
éppen az jár-
kolt a fejemen,
hogy milyen jó
lesz halnap
fürödni, to-
mikor a fagy-

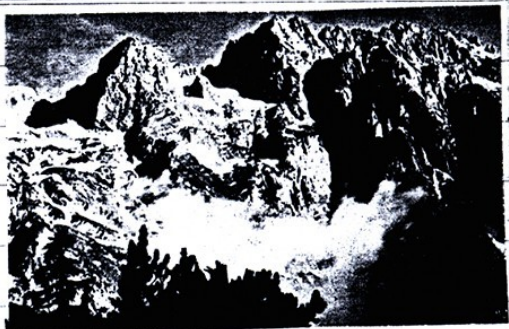

laltott ettem,
az jutott eszem-
re, hogy mi-
lyen élvezettel
szaporitná
ext a kis Gó-
ci. Most olyan
kanyargós uta-
kat láttam, hogy
belelődült a
szemem.

Lágrák, a katedrális.

Lágrák! — kiáltott a kalauz és én apuval lezáll-
tam, hogy megnézzük ext a várost. Láttam egy hosszú
pályaudvart, melynek a tetejéről hosszú virágos kosarak
nyúltak le. Aztán a Szóvár mentünk keresztül, melynek
égszínkép vizében rengeteg ember fürdött. Én is sz-
nettem volna körtek megfürödni, de utasni mégis jót.

Hat orakos ettünk. Aztán
 Egy tündéri szép látvány kö-
 vetkezett, egy halvány-
 kék folyó, aminek a kö-
 zepén és szélén víze-

rés volt.

Hejje tölj

Majd két nagy hegy között egy ri-
 ma kis patakot láttunk. Ez
 patak meg a völgy felett a
 hídalt, amelyen átmentünk,
 éppen jassítottak. Ragyon magas
 volt.

Trüklak

A hegyek mindig magasab-
 bakk lettek. A vonat annyira
 hanyargott, hogy folyton
 látni lehetett az elejét is, meg
 a végét is, és sziklák egész
 közel voltak az ablakhoz.

A csendőn folyton a kupé előtt állt és az apu
utlevélét kétszer elkeríték.

Ittán egymárástán jöttek az alag-
utak és a levegő mindig hidegült. A gyomromat
pedig mindig feljebb ment. A kután sötét lett,
de még lehetett látni a tájat, amelyet én két hegy-
Tengernek neveztem el, aludtam is egy órát, el-
kon felébred-
tem, barátjaim-
kon futkostam
a dűnáján az
egyik ablak-
tól a másik-
hoz, vagy az
apu vitt.
Volt itt egy
női, aki a

hammadih
aratólyom
utazott és
nagy hajó
utra készült.
Még Pesten
röbörtak egy
kislányt, hogy
aigga a kor
na tümeig.

Alkony a Tengeren.

et hegyek közt különösen szép volt Szarad albánai,
ahol sok egyforma magas fa állt a vasútnál, az ege-
men kopár hegyeket itt hevesnek hívják, a hevesen
nincs növény. Itt már éjszaka mentünk át, Előrel már
készt láttam, a vonat rém gyorsan ment lefelé, a ten-
gert messziről nem láttuk, csak a parti fenyvéket.

Most kimentünk Ylondtonszághoz és lemen-
tünk Olaszországba. De ez már csak negyedóra
vált. Fiuméban szálltunk be. Egy terembe megint
vám vizsgálat volt. Itt már olaszul beszéltek,
de a hirdető nagygyaral is tudott, utón non-
tünk a Rongal szállodába. Ezen az estén már
egyedül aludtam el, mert apuk még lementek ré-
talni.

HOTEL ROYAL - FIUME

ACQUA CORRENTE
CALDA E FREDDA

CASA DI PRIMO ORDINE
TELEF. No. 121

Riscaldamento centrale
BAGNI -- ASCENSORE

CORSO VITTORIO EMANUELE III - ENTRATA VIA GARIBOLDI 10

Camera No.

215

Fiume szállodai
számlánk

Nº 835

Kétfő június 20.

Fel 8-kor elbredanni kezdtem. 8-kor már fel is keltem,

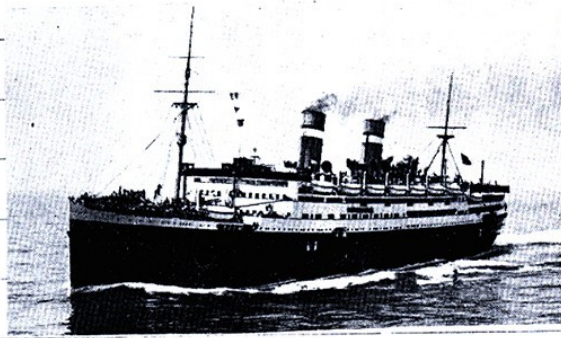
apu, anyu meg én. Ekkor anyu-
ka beállított a mosdóba és
alaposan mosott. Az ablak-
ból látni lehetett a tengert.

Aztán elmentünk és bolto-
kat néztünk. Utána kimentünk a mólóra és meg-
néztük a ten-
gert.

Ezek után
elmentünk
reggelizni
egy kávé-
házba. Ez
a Piazza Dan-
ten volt, mi a

Huszigörzések a fumesi móló mellett
móló mellett

Terrazon
ültünk. Es-
koládát ettünk.

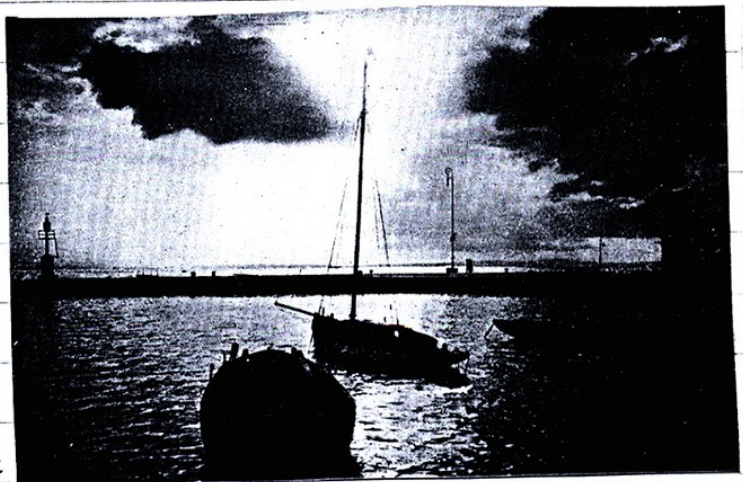

Au levett a darz légyaszám
kivételrel. Vánharm
refele és megmutatta azt

Sagy tengeri hajó a nagy fényes gépet, amely-
ben a kávéet főzik.

Lémsokára át-

mentünk gyorsan
Szurákba, egy kis
folyó a hátán. A
hajó jegyet kellett
megkapni a jég-
szállításra. Itt is
elmentünk sétál-
ni és látni is egy

nagy hajó kina - Eto a fu mei kibőti kiűlőtt rőszel en

A Hotel de France és
Róma Vörs

kodást. Amíg kiderült, hogy hon-
nan megy majd a próba, egy utcai
fagyaltoshoz értünk. Mellette egy
mérleg állt. Azu magaként mér-
ni, de 1 dinárt kellett bedolgozni.
Azunak csak 2 dináros volt,
hát felváltotta a fagyaltosnál.

A mérleg rossz volt, mikor

egy dinárt bedolgoztuk, a pottyan ~~ki~~ helyre is a mérleg nem
mért. Azu az 1 dinár nyereséget a fagyaltosnak adta és
megint bedolgoztunk egyet is a mérleg a pénzt most el-

A Lipa vendéglő

nyeltes és most se mért. El men-
tünk,
de a
fagy-
altos
ekkor

Itt ebédtünk

utánam szabott egy id
fillever, márképi s dináros
fagylalttal. Ez a Gsuráki
parton volt, ahol rakta-
házak, kis hajók is csóna-
kák voltak.

Régi torony Gsurákon

bejártam a fagylalt evést, mikor egy gyümölcs-
kosztunk, ami a Gsurára partján volt. Ott vet-
tünk s dináért egy banánt, melyet én jótízre
elfogyasztottam. Aztán mentünk ebédelni, apu meg
anyu holtat, én pedig
vontott csirkét ettem a
Lipa vendéglőben.

Él 2 - kor mentünk
a boltokat nézni, de
ke voltak csukva. Ygy
hát visszamentünk a

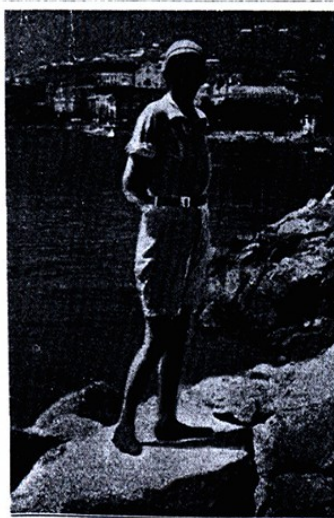

Gsuráki part meg a Gsurán
Gsuráki

hídi határon az olasz és szerb csinálórok közt Olaszor-
szágba, Fiuméba, a szállodánkban leharattunk az ágyra.
anyu is apu dalutatók, de nekem eszemben se volt
eludni, inkább rapszaltam. étvás után el mentünk
vásárolni, A. Correr utóán gombot, övet, cipőt,

Abbazia

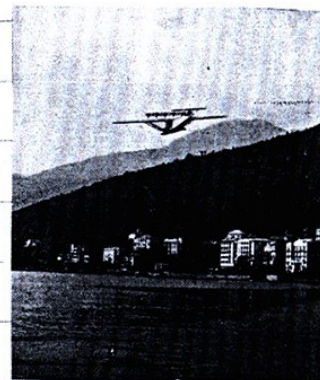

Das pörzsama

Arakbariai molo
 tőrket, gépreket
 szétmenyt és amikbe
 nak hajhálóvetleink.
 Egy tőren láttam a
 Filiberto horgonyát
 kisállatra, ez volt
 az első olasz ha-
 fát amely a hábo-

Dózsamás nő

Utšinepülögén

Ar. albariai. híres Madonna.

ru után Zümélán
kikötött.

Fél 5-kor a mülön
felválttunk egy fehér
hajóra és Albaszába
és Lauránába mentünk.
Éppen indulni készült
a hajó mikor ret-

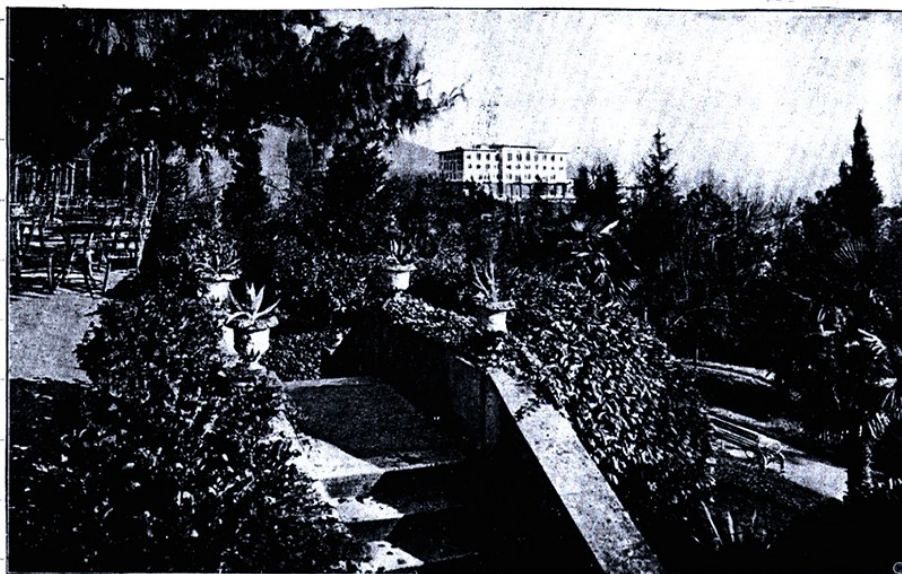

tente höggyel leszállt A Madonna-rabasz este

egy vízre repülő. csúszda
 lassan elindult a hajó.
 a kikötőben nárgarv-
 turkás halászhajók és 8
 nagy, fekete piron teher-
 gösös állt. Erőkre
 India, Gára meg Ifjerek

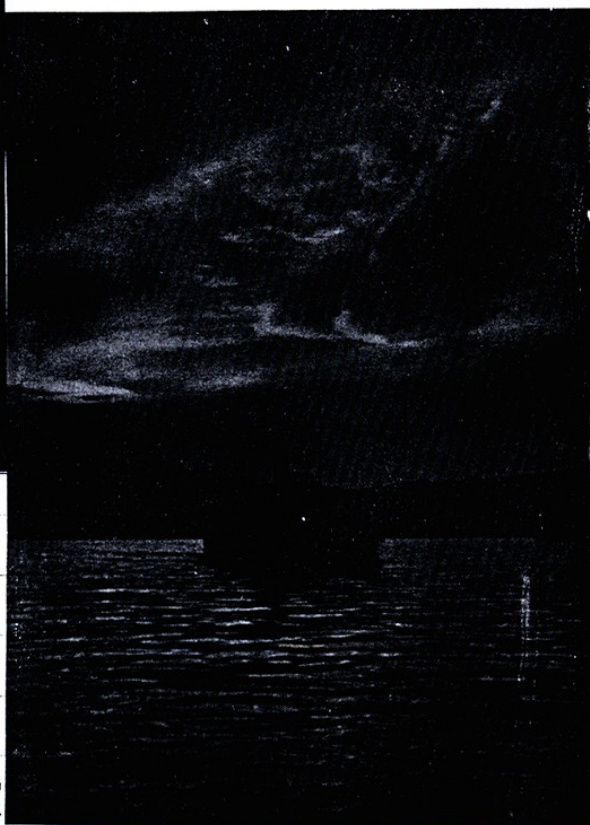
Fürdő árkádjában

Laurána

voltak kívülre, a szobákban
voltunk a nagyban, az ott a fe-
délzetén. Egy szép olyan lány

Albergo Palace
hotel, este kivilágított
meg kivilágított kivilágított
lódérrel, klímával és fűtő-
tenger világos zöld és
sárga kék színű játszott.
és nagy hullámokat is.

Este a Quarnero
öbölben

lett. Abbia egy nagy hegy alatt ^{van} szép szőlő-
loda a part. Pálmák is vannak. Mindenütt für-
denek, még a köveken is. Laura is ilyen fél

Itáliai Abbiában

fürdő hely. Amikor
mégton indultunk
vissza. Körben
pergették a víz.
Gyorsan is volt. A
hajó köréje
álltunk, mert ott
még jött ki a
gépektől és ment
ott nem himbalózott

olyan nagyon a hajó. Mégis nagyon élményes-
tem. Az abbiái málóra csak éppen
ki léptettünk, mert a víz jégyünket nem
lehetett megszakitani. A hajón aztán néztünk,
hogy a szakas hogy bírta a vitorlát.

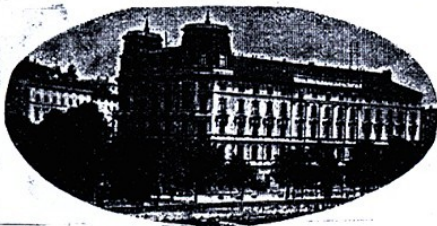
A tengeri halakat meg is fogtam. A matrózok
 előbből tányérból ettek, a halakról leesték a hús
 és a csontvázat kiprósztották a tengerbe.
 Vastag cső-tészta is ettek.

Fél 7-kor Tör-
 mében kiszálltunk
 és meg álltunk
 régi görbe gubor
 utcán. Estén a
 Royalalt szemben a
 Via Garibaldién vac-
 sáztunk egy olasz
 kávéházban, amely-

nek furcsa neve
 ez volt: Ornitho-
 rinca. Utó ettem
 először igazán
 tengeri halat,
 mi választottuk ki,
 hogy melyiket
 válasszunk meg.

Tengeri halak Meg kóstoltam a
 paradicsomos maká-
 rónit is és vörös bárt ittunk. Estén átmentünk
 Furákba, a csomagainkat tolvajokon vitte egy ember
 A hideg nagy izgalom volt, azt hittem, hogy
 elvesszük az ut levelek. Furákban a continen-
 talban szálltunk meg és nagyon lefeküdtünk.

Hotel „Kontinental“

Sušak

Vlasnik: ŠPIRO MARČETA

Telefon br. 44.

Čuvanje z. a. kadd

Uat órákor anyu felkelt. Felhátkor minket is felkeltett.

Öné vírma bapkodtunk mindent, nagyon rieltünk,
astán elindultunk a szállodából. A csomagunkat

elvitte egy tolokocsis, mi
gyalog mentünk előre. A Fiumana
mellett mentünk vén házak között
a kibátig. Amíg aji jegyet
váltott, én egy szerelmes párt
néztem. de nem értettem, mit
Будимпешта, 11. септембра 1932.

Br. 715.
7 коп.

Славној Дирекцији

Јадранске Пловидбе

Сушак.

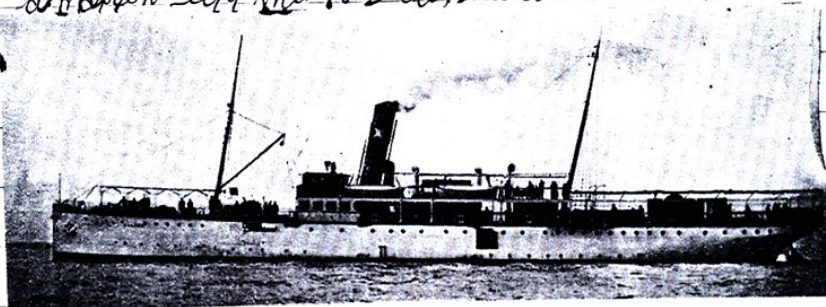
З. Лоренц С а б о и супруга, од Сушака до Котора и натр.
Г. Сабо је уредник МАВАРОРСАГА. Молим да се карта задржи
у Сушаку, где ће се дотични сам јавити код цевене Дирек-
ције.

Улазједу- кивенјунк, ~~си~~ ~~сир~~ ~~бет~~ ~~у~~ ~~к~~
веретек. Мент азербек voltak.

Elértünk a hajóhoz és felmeltünk. A hajó lan-
nan elindult, de még nem nagyon ment el a part-
tól, mikor egy pár ember jött még autoval és kétgy-
leesetten kiabált. A hajó kissé vissza ment és egy kis keskeny
hidat tettek ki, ameken egy motoros kiérkezett és be hozta
a csomagot.

Utána
egy ember
is beráult.

Egy másik
ember is

A Yagreb hajó.

felállt a fahidra és éppen be akarták a hidat húzni
és az ember megpróbálta visszaigrogni a
partra.

Amikor a hajó kikötött a kikötőtől, vissza-
mentünk és nem csak Gurokot hanem Fiumét
is lehetett látni. Mi bemertünk az ételembe meg-
gelőzni. A hajó neve Yagreb volt, aztán felmen

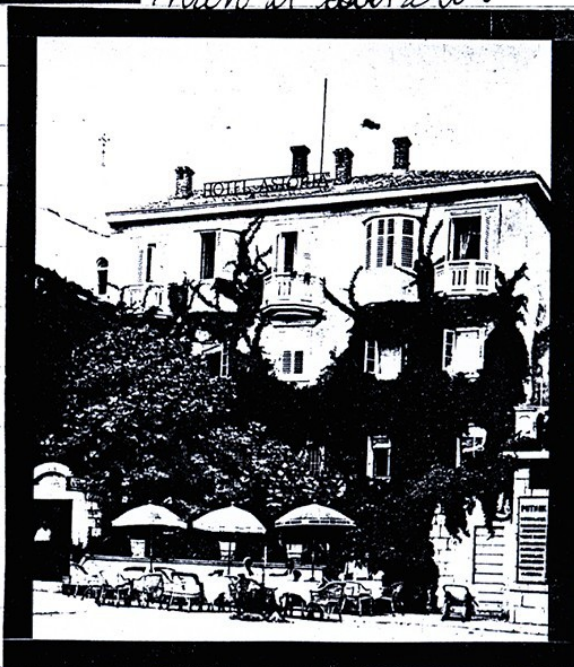

tűnt a faldetűre,
 ut mel' fűjt egy kőröt,
 Bem sokat nézhetük
 a tengert, mert
 anyu fáradt és le-
 kellett menni. De on-
 nan is látszott.

Rak, tengerparti néz

az étteremből kimen-
 tünk egy keskeny fa-
 lyosra és onnan lefele
 ment egy lépcső.

Le mentünk a régi-
 nésűk a kabinokat.
 Nagyon érdekerek vol-
 tak. Volt amolyan
 egy dőz és egy di-

A szállodánk

Grand hotel Imperial

vány volt, asonkivül voltak,
melyekben 2 ágy is egy
dívany is volt. Láttunk ke-
reke ablakokat, amelyeket
már a hullámok csapdos-
tak, ezért megmértük a
kereszteket és a gépeket. Lát-

tunk egy nagy megpróbáltatás hajókat amelybe kétféle
vasrudak voltak bele állítva. Ezen egy-egy na-
gyobb hullám be is csapott.

Ez az az erő, ezért csak kénytelen mentünk
ki a fedélzetre.

Először a tórk szí-
getet láttuk balra,
és a Chersót pedig
jobbra. Mindig
szigetek jöttek és
elmaradtak.

Rak a hajók és az Imperial

Kesziről láttuk arctól dél tájban Ráb-sziget
négy tornyát, amit campanillának hívnak. A
fedélzetéről meg tetőzett oxysteria nevű szálloda.

gyíkötörnek
és megről-
tunk. ~~akkor~~
néztük,
hogy indult
tovább a
hajó és re-
tains men-
tünk. Éhes

voltam,

Ráb-sziget.

Itt volt egy maradvány, amely sokkal édesebb
mint a pestiek. Mindig jötték kosarak kis
lámpák, akik kagylókat, ~~csigahéjkat~~, tengeri-
lovastokat (holttesteket), meg tengeri állatokat
és rákhejket árultak. Benéztem az Ympo-

nál szállókra is, amelynek gyönyörű kertje volt?

Az Astoriában elideltünk, utána aludtunk. Agy, amely egyhamar elaludt, én pedig magamonban jártam. Később sétáltunk, át a hegyen. Kágyarozó hal.

hegyre, tele erdővel, egyik a másikat érte. Egyre telte volt öltözék.

ostán a vizet töl- so tenger- partján. mentünk

kaktuszok. A Grent Eufémia vidéke. döög. Meg- néztük is apu azt mondta, hogy ez a Grent Eufémia öltözék.

Visszafele egy hosszú sétánnyal mentünk a parton. Dobra töltünk egy kaktuszoshegy alatt.

Dobra pedig a tenger volt. Leugrottunk a kőrekről a tengerpartra, cipővel, és kágyarozó, sárga

kat és szép köveket medgettünk.
 Épüdni nem lehetett, mert a fiir-
 dőink nem volt ott és
~~egész~~ egész nap hosszú idő
 volt.

A hegyi házak között sok régi
 épületet és kaput láttunk, az

Római oszlopok ar-
nok

utcaik széke
 voltak, sok-

sor lépcső - A "Dimitra" palota
 nek is minden kapuja.

-csupa kö.

Az elstonia egyik tulajdonosa
 magyar ember volt, aki oda
 menekült. A másik tulajdonosa me-
 orosz menekült volt, és magyar aron-
 kívül nagyon kedves is volt.

Este megracsosítottunk és
 lefeküdtünk. Ez volt az első
 nap Róma szívében.

Gerda június 22.

Az éjjel nagyon jól aludtam. Mikor felébredtem,
hallottam a kampanilek bém-bámjait. Az
ablakunk előtt egy harmadik emeletre
felnyúló babérfa volt és a banyja egészen
simitotta az
ablakunkat.
Amikor le-
mentünk a
kertbe. A
tulajdonos

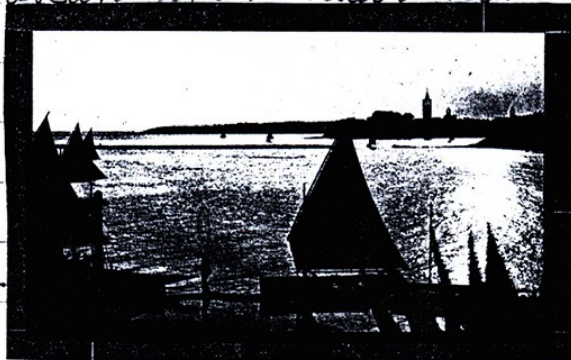
megmu-
tatott nekünk
még egy
fügefát. Szá-
bitott is
egy füget

Ráb. tengerpart.

És megmutatta nekem. Még éretlen volt
és körte alakú. Szőlőt is mutatott. A szőlő
bogyói még kicsinyek voltak, amikor,
mint egy egy borsó.

A babérfa levele.

Reggel még borús volt az idő, de hamar kiderült. Reggeli után elmentünk sétálni és apu vett levelező lapokat. Aztán megértés anyuval. A Corso nevű kávéháznak a teraszán oranszádot kaptam. A kávéházat itt
 & kavandának
 hívják.
 Ahogy
 aztán ugráltam a

pernton,
 németül
 vagy hogy
 megpróbáltam,
 hogy
 kelt-e

Rát este

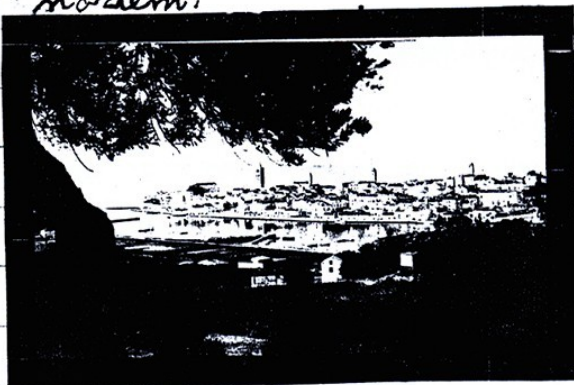
Bárka. — Bárka, bárka! — Kadarták folyton. Egész sor vitorlás állt ott. Aztán elcsábultunk és mentünk vitorlázni. A vitorlászás nagyon élvezhető volt.

Először, csak egy-egy hajókat láttunk, akiket csíniálni, de mikor elértek

a Glamadik Ööl nevű fürdőbe,
kiszállunk. Apuk megengedik, hogy
fürödjek. Glafent vdtottunk és
egy nénitől fürdő ruhát kölcsön-
sztem.

Amikor jól
bemelegtem
a vízbe,
egy néni
felugra

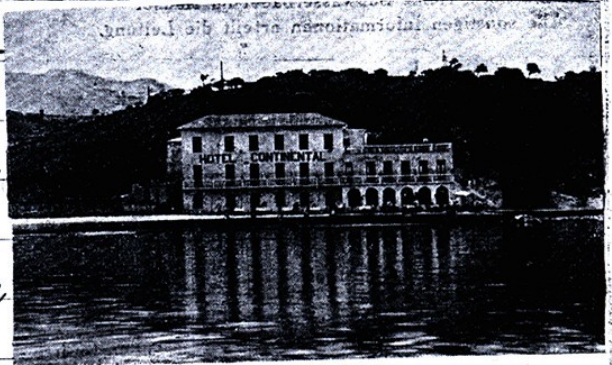
a vizet és
a víz a
szájamba
repült. Bor-
zasztos és
vált, de

azért nekem ízlett. Ezalatt a strandon egy
kis leány rakó héjat adott el anyunak.

Mentünk hazafele, a
bárkának Stipica volt a
neve. Egy másikat
Zusznak hívták. A bárki-

sunkat én nem lát-
tam szép embernek.
Priskot viselt és na-
gyon banna volt.
Az mindössze, hogy
ő már 25 éves, de
életében sokaszer
látott élő cápat, csak egyszer egy dög-
lőt.

Megebedtünk, anyu nem akart fürödni.

„Eufemia” tengeri fürdő

fürdeni menni.
Volt veszekedés.
A veszekedés
után a fürmei
táskába a
fürdőruhákat
becsomagoltak
és egy meredek

sírk uccán meg
egy lépcsőn át-
mentünk a szőlő-
túlsó partjára.
Mégint kabint
váltottunk.

PALACE KUPALIŠTE

Din 1-

Nro 28

fürdőterm most
életében a
tengerben. A
víz először hideg
* aztán meleg
volt.

Árny először is
én másodszor

Elmondom,

hogy nézeth ki a

strand. Egy hosszú öböl egyik partján a hegy lábánál
voltak a kabinok azok alatt a víz. Odáig lépcsőn
kellett lemenni. A földje homokos volt. Árnyval

tutajra

és árnyval
kibáráltuk.

ültek csó-

fábróttunk.

nakáztak

A parton
emberek na-
póztak. A
vízben úsztak,

lenyomták

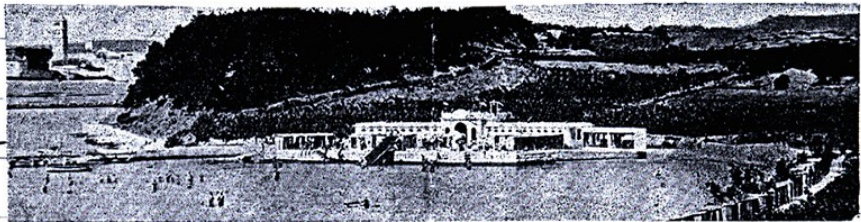
egy mászt.

Egy egész

mentelen

kis gyerek
gumisza-
máron ül-
ve nagy

fékiódre iszott. A vízből kifővet jogurtot és
kenyeret ettem. Anyu fél kátkor kikiindott
a vízből.

Glazafele' (A) mikor mentünk, egy
kaktus-szort mellett kaladtiink el és
mellettiik egy padra leültünk. Ez a pa-
rti út sigen volt nagy fal-tövében.
Apru a föld padba
bieskával beverte a
mevetet. Azt vöste
bele, hogy Glázara.
A II-est azért tette oda,

HOTEL ASTORIA RAB

Tjedni račun za
Wochenauszug für

Soba br.
Zimmer Nr.

od
von

do
bis

Beszélgetés a tengerrel

Dubrovnik

Írta: Gabó Lőrinc

Reggel óta ülök a parton
~~Egyetlen szót sem mondtam a tengernek~~
a hullámokat.

Mint mindig örült, szavadetlan
féreg a víz, nő és kikap,
arkán függönyként letukhoz
a sírtól, ahol heverek
és rögtön új rohamra indul
és jatekát roham unja meg.

Minden percen vagy tízenötzöt
idehabris a végtelen,
sebezhetetlen ölelésre
ugrálva fut a lövöken;
mint az idő, oly óriási
és oly puha az ereje...
Nézem és oly kicsi vagyok, hogy
nem juthatok tudni vele.

62000 Einw., an beiden Ufern der *Laibach* (*Ljubljani-
ca*) gelegen, ist die alte vorchristliche Römergründung
Emona. Sehenswert sind das *ehem. Schloß* (*Grad*; 334 m),
in $\frac{1}{4}$ St. vom *Vodnikplatz* erreichbar. Es liegt hoch über
der Stadt und bietet schöne Aussicht. Ferner der im 18.
Jahrh. erbaute *Dom* und das anschließende, a. d. Anfang
d. 16. Jahrh. stammende *Fürstbischöfl. Palais*. Das *Rat-
haus* wurde 1718 erbaut, das *Opernhaus* 1892 und das *Theater*
1911. Dem Opernhaus gegenüber liegt das *Nationalmuseum*
(*Narodni muzej*; Eintr. tägl., 3 Din.; Stg. 10—12 frei).

EB. über *Postumia*—San Pietro del Carso nach *Triest* s. S. 56; ferner
über *Postumia*—San Pietro del Carso nach *Fiume* s. S. 57.

Die Bahn führt nun östl. durch das *Laibacher Feld*. L. Aus-
sicht auf die Alpen. — 501 km *Sava*, an der *Saveschlucht*.
Nun r. sitzen! Jenseits der Schlucht wird (526 km) *Zidani
most* (*Steinbrück*; 202 m) erreicht. Hier mündet die von
Wien über *Graz*—*Maribor* nach *Sušak* führende Strecke
(s. S. 60) ein. Nun über (551 km) *Sevnica* (*Lichtenwald*)
mit altem Schloß und (577 km) *Brežice* (*Rann*) und *Zagreb-
Sava* nach (602 km) **Zagreb** Hbf.; Näheres S. 61. Hier
mündet die von *Budapest* kommende Strecke (s. S. 61) ein.

Die Bahn ändert ihre Richtung völlig; sie wendet sich
südwestl. und erreicht (655 km) **Karlovac** (*Karlstadt*),
Stadt mit 20500 Einw.; sehenswert die hochgelegenen
Ruinen des alten Schlosses *Dubovac*. Auf der Weiterfahrt
steigt die Bahn langsam an und erreicht das *Kapela-Gebirge*.
Bei (706 km) *Oštarije* zweigt die Bahnstrecke nach *Split*
ab (s. S. 67). 711 km **Ogulin**, 324 m (*Gasth. Frankopan*. —
Autolinie *Ogulin—Brinje—Senj* s. S. 79), altes mauerumgebenes
Städtchen mit 1300 Einw. und *Schloß* der *Frankopani*
a. d. 16. Jahrh. Die *Dobra* verschwindet hier in einer 38 m
tiefen Felsenschlucht und fließt unterirdisch weiter, bis
sie nach 4 km wieder aus Tageslicht tritt. Die Bahn
fährt durch das *Dobratal*, steigt ständig und durchfährt
zahlreiche Tunnel. Die Bahn fährt durch das Gebiet des
Gorski Kotar, eine an deutsche Voralpen erinnernde Land-
schaft mit herrlichen Waldungen und Wiesen. Das Gebiet
eignet sich hervorragend zu Wanderungen. Einfache Unter-
kunft in einigen einzelgelegenen Häusern. Mittelpunkt des
Gebiets ist (770 km) *Delnice*, 730 m (*Hotel Tomislav*. —
Ankunft im *Fremdenverkehrsverein* durch Herrn *Hübschner*). Im
Sljeme-Tunnel erreicht die Bahn ihren höchsten Punkt

Skrad

4*

Tartalomjegyzék:

Témavezetői jelentés	2
Curkovic-Major Franciska PhD értekezéséről.....	2
Szabó Lőrinc kelet-adriai utazásai	4
(az értekezés magyar nyelvű összefoglalója).....	4
Putovanja Lörinca Szabóa po istočnom Jadranu	6
(sažetak disertacije na hrvatskom jeziku).....	6
Bevezetés.....	8
Történeti háttér Szabó Lőrinc kelet-adriai utazásaihoz.....	13
Utazási előzetes.....	16
A tenger és Fiume.....	26
Abbázia.....	41
Tücskök és kabócák.....	57
Első kelet-adriai út.....	60
Második kelet-adriai út.....	76
Szabó Lőrinc kelet-adriai tájai az irodalmi veduták tükrében.....	109
Befejezés.....	125
Függelék.....	127
Irodalomjegyzék:.....	128
Ćurković-Major Franciska Szabó Lőrincről írt cikkeinek publikációs jegyzéke.....	136
Helynévmutató.....	138
Abbázia (Opatija) történetének kronológiai vázlata.....	140
Fiume (Rijeka) történetének kronológiai vázlata.....	142
Raguza (Dubrovnik) történetének kronológiai vázlata.....	145
Kisklára dalmáciai naplója.....	147
Kisklára dalmáciai naplója – nem teljes, tisztázott változat.....	160
Kisklára dalmáciai naplója tisztázott változatának fénymásolata.....	166
.....	197
Tartalomjegyzék:.....	198